

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Мельник Л. Ю.,

д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН, ректор ІПК ДСЗУ

Дацій О. І.,

д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Бутко М. П., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чернігівського державного технологічного університету

Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Гудзинський О. Д., д.е.н., професор, професор кафедри Національного університету біотехнологій і природокористування

Іванюта В. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Кадієвський В. А., д.е.н., професор, професор кафедри завідувач кафедри Державної академії статистики, обліку і аудиту

Кондрашихін А. Б., д.е.н., доцент, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Коренюк П. І., д.е.н., доцент, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Корецький М. Х., д. держ. упр., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Малік М. Й., д.е.н., професор, завідувач відділу ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»

Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Ульянченко О. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва

Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Сумського національного аграрного університету

Свідоцтво КВ № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

*Дніпропетровський державний аграрний університет,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції: м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса: 04112, м. Київ, а/с 61

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

Відділ реклами: Чурсіна А. М.

Коректор: Нипадимка О. В.

Комп'ютерна верстка: Полулященко А. В.

Технічне забезпечення: Ромашко Р. В.

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 17 вересень 2012 р.

У НОМЕРІ:

Дорош О. С.

Просторова організація сільськогосподарського землекористування 2

Кирилюк Є. М., Проциликіна А. М.

Базові засади розробки стратегії розвитку аграрного ринку України 5

Костенко О. М.

Структура інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств 12

Шапочка М. К., Вороненко В. І.

Підходи до еколого-економічної оптимізації структури земельних угідь 16

Безн'ята І. В.

Аналіз структури капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області 20

Скоромна О. Ю.

Фактори формування прибутку в аграрних підприємствах Харківської області 24

Саранчук А. О.

Досвід функціонування ринку зерна на прикладі штату Айова, США 29

Алтухова Н. В.

Створення інноваційних рибних кластерів в Україні: необхідність та можливість 34

Березівська О. Я.

Формування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств на основі оренди 40

Дяченко О. П.

Лізинг як складова відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств 45

Ситнікова Н. П.

Підходи до визначення якості життя для використання у процесі стратегічного планування соціально-економічного розвитку 49

Оберван О. Р.

Рівень життя населення як показник ефективності проведення соціальної політики 54

Слободчикова О. А.

Концептуальні засади проведення реструктуризації підприємства 57

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ (постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.)

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпропетровського державного аграрного університету 30 серпня 2012 р.

Підписано до друку 04.09.12 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 8,2. Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення №0409/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

© АгроСвіт, 2012

УДК 332. 2:332.3

О. С. Дорош,
к. е. н., доцент, декан факультету землевпорядкування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті обґрунтовано потребу розроблення відповідної ієрархічної системи територіального планування сільськогосподарського землекористування в якості просторової організації.

The article substantiates the need for the development of the hierarchical system of spatial planning of agricultural land use as spatial organization.

Ключові слова: просторова організація, сільськогосподарське землекористування, територіальне планування, ієрархічна система.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Територіальне планування сільськогосподарського землекористування займає важливе місце у вирішенні економічних, екологічних та соціальних проблем країни. Враховуючи різноманітність функцій землі для суспільства, землекористування потребує просторового планування на основі ієрархічної системи, стратегією якої передові європейські країни керуються при територіальному плануванні землекористування і його зонуванні. Впровадження такої ієрархічної системи в Україні є доцільним, зважаючи на великі розміри території, різноманітність якості земель і кліматичних зон, особливості розселення, екологічні прояви сільськогосподарського використання земель, в тому числі їх техногенне забруднення.

Метою статті є обґрунтування необхідності розроблення відповідної ієрархічної системи територіального планування сільськогосподарського землекористування в якості просторової організації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Просторове розміщення сільськогосподарського землекористування по території країни є складовою територіального розподілу продуктивних сил у цілому та пошуку балансу між економікою, суспільними потребами і екологією. Зрозуміло, що територіальне розташування різних галузей економіки підпорядковане розміщенню продуктивних сил країни, в тому числі і сільськогосподарському землекористуванню. Під впливом галузевого розташування категорій земель типи сільськогосподарського землекористування визначають певну спеціалі-

зацію відповідних регіонів. Тут проявляються дві сторони суспільного територіального поділу праці: перша — розміщення й планування сільськогосподарського землекористування, друга — відповідна спеціалізація землеволодіння і землекористування агроформувань.

Ці дві сторони особливо важливі в умовах ринкової економіки, сприяючи обміну діяльністю між спеціалізованими регіонами. І від того, наскільки відрегульований міжрегіональний ринок, залежить рівень спеціалізації сільськогосподарського землекористування регіону. На розміщення типів сільськогосподарського землекористування й видів діяльності сільгоспідприємств впливають такі фактори: кліматичні умови, придатність і якість для сільськогосподарського виробництва земельних угідь, методи використання земель, технологія виробництва, рівень транспортних тарифів і віддаленість підприємств від ринків збуту, ємність ринків, зовнішньоторговельний та міжрегіональний протекціонізм, державна підтримка розвитку сільського господарства, ринку збуту та інших пов'язаних з ним галузей, енергетична та фінансова політика центральних і регіональних органів влади і т. ін.

Розміщення типів сільськогосподарського землекористування і видів економічної діяльності тісно пов'язані з фактором простору. Особливого значення просторовий аспект набуває у теорії ренти (диференціальна земельна рента II), а також при аналізі міжрегіональної торгівлі. В економічній науці найчастіше прийнято абстрагуватися від просторового фактора. Регіони та й уся країна розглядаються як точкові господарські системи. Але ж у багатьох випадках саме

відмінності в розмірах сільських районів і регіонів, віддаленість між ринками збуту й величина транспортних витрат зумовлюють неможливість застосування стандартних підходів у розв'язанні тих чи інших економічних проблем. У певних ситуаціях просторові аспекти стають основною перешкодою у соціально-економічному розвитку регіонів, особливо сільських територій.

Дослідження у сфері просторового розміщення виробництва з використанням концепцій загального і часткового становлять напрям прикладного використання теорії просторової економіки. У розвинутих країнах вже давно сформувався єдиний сільськогосподарський ринок на принципі багатofакторної моделі розміщення. Все це диктувалося рівнем розвитку сільськогосподарського ринку та активністю держави в його регулюванні.

Отже, на розміщення та просторову організацію сільськогосподарських землекористувань впливають, крім природно-економічних умов, також економічна політика держави (антимонопольна, тарифна підтримка сільського господарства і кооперації та ін.).

Світовий продовольчий ринок формувалася так само, як і всередині країн, з урахуванням природно-економічних умов. Виділилися країни зі сприятливішими умовами для виробництва певного виду продовольства (пшениці — США, Канада, Аргентина, рису — Таїланд). А відтак, світова ціна на пшеницю складається на Нью-Йоркській біржі, на рис — на Бангкокській рисовій біржі і т.д.

Тут істотну роль відіграли природно-економічні та політичні умови різних країн. Оскільки світова ціна формується за найсприятливіших умов, де вона є нижчою, ніж витрати виробництва у країнах із менш сприятливими умовами. Висока щільність міського населення значно підвищує попит на продовольство, а сільських мешканців — спонукає до інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Тому нічого іншого не залишається таким країнам, як захищати своє сільське господарство ввізними митами, а в конкурентному змаганні на світовому продовольчому ринку — підтримувати власне сільське господарство експортними дотаціями.

Особливістю умов виробництва сільськогосподарської продукції в Україні є те, що тут природно-економічні умови не завжди кращі, ніж у країнах Західної Європи, не кажучи вже про США, Канаду, Аргентину. Наприклад, хоч 2/3 території України розташовано на кращих ґрунтах світу, зате в Англії худоба цілий рік знаходиться на пасовищах, а в Україні стійловий період становить 150 — 190 днів. Природні умови (зи-

мовий період) вимагають капітальних приміщень, що збільшує їх вартість. До того ж потрібні додаткові кошти на їх утримання. Промерзання ґрунту в центральних і північних регіонах на глибину до 1 м, руйнує дороги через різку зміну температур. І хоч біопотенціал ґрунтів в Україні вищий, ніж у США чи Західній Європі, все це разом не додає конкурентоспроможності на світовому сільськогосподарському ринку.

Це одна історично сформована особливість умов сільськогосподарського виробництва в Україні — його переважно екстенсивний напрям і розвиток порівняно із Заходом. Це пов'язано не тільки зі складнішими природними умовами, але й із досить великою площею земель сільськогосподарського призначення. Тому дуже поширені порівняння українського сільського господарства з європейським за врожайністю, питомим внесенням добрив тощо — не завжди доречні. Ми ще довго не матимемо такої щільності основних і оборотних фондів з розрахунку на 1 гектар, як у Європейських країнах. Це стосується й щільності транспортної мережі. Тим більше, що в Україні кількість сільських жителів щорічно зменшується.

У ході вивчення зарубіжного досвіду земельних відносин щодо планування землекористування ми зауважили те, що плани там діляться на: генеральні, які розробляються на цілу країну або провінцію (графство, область, кантон) терміном дії 20—25 років; регіональні та місцеві (муніципальні) з терміном дії від 5 до 15 років. Базою будь-якого плану є зонування, при якому вся територія, що земле впорядковується, ділиться на зони: сільськогосподарську, лісову, забудовану, першочергової забудови для індивідуальних і суспільних потреб і т.ін. Після публічного оприлюднення таких планів за наявності позитивної суспільної думки вони затверджуються і є обов'язковими до виконання. Часто планування використання і охорони земель у європейських країнах називають просторовим (територіальним) плануванням. Крім того, у країнах Європейського Союзу існує сфера міського планування, що поширюється на землі, розташовані в межах населених пунктів [2].

Для забезпечення збалансованого і сталого розвитку території з врахуванням екологічних, економічних, соціальних і інших факторів, реалізації в житті земельної політики держав при здійсненні агропромислової, містобудівної, лісо- і водогосподарської, природоохоронної, оборонної та іншої діяльності у європейських країнах розробляється система директивних, планових і проектних документів територіального планування, зонування, землевпо-

Таблиця 1. Види та зміст документації із землеустрою щодо територіального планування раціонального використання і охорони земель на місцевому рівні [1; 2]

Варіанти назв планів (англ. яз.)	Вид планів (проектів)	Основний зміст планів (проектів)
Municipal Comprehensive Land Use Plans, Land Development Plans	Комплексні плани розвитку території	Розміщення продуктивних сил по території, об'єктів соціальної й виробничої інфраструктури
Land Zoning Plans	Плани зонування земель (територіальне зонування)	Цільове використання земельних ділянок відповідно до функціонального призначення земель
Land Development Regulations, Area Regulations, Construction Regulations	Правила землекористування і забудови	Будівельний регламент і дозволене використання земельних ділянок
Land Subdivision Plans, Plans of Survey, Descriptive Plans, Parcelling out Plans (Projects).	Проекти землеустрою (межування земель), утворення нових і впорядкування існуючих об'єктів землеустрою	Місце розташування, межі, конфігурація і площа земельних ділянок
Landscape Plans, Land Use Planning Schemes, Local Environment Plans	Сільська місцевість: ландшафтні плани, плани (схеми, проекти) землеустрою і природоохоронної облаштованості території	Диференційоване використання сільськогосподарських і лісових угідь, меліорація та охорона земель, агролісомеліорація, регламентування застосування добрив і ядохімікатів, еколого-ландшафтні заходи, боротьба з ерозією ґрунтів

рядного і містобудівного проектування. Групування та зміст землевпорядної документації щодо розроблення планів організації раціонального використання і охорони земель на місцевому рівні у країнах Європейського Союзу показано в табл. 1.

В Україні така ієрархічна система планування землекористування, яка охоплювала б зонування земель за доцільністю використання та відповідні регламенти (правила) використання і охорони земельних ресурсів, відсутня.

Отже, необхідність у розробленні відповідної ієрархічної системи територіального планування землекористування, зокрема сільськогосподарського, як основи просторового розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Так, у результаті територіального розміщення галузей сільського господарства відповідно до природно-економічних умов кожний регіон набуватиме відповідної спеціалізації. Просторове розміщення галузей і спеціалізація регіонів сприятиме територіальному поділу праці й обміну продукцією між регіонами. Це дасть змогу повніше використовувати природно-економічні умови кожного регіону. В Україні склалися природно-економічні райони, наприклад, товарного виробництва зерна — Степ, виробництво цукрових буряків — центральні регіони Лісостепу, картоплі — на Поліссі.

Україна порівняно із Західною Європою має складніші природні умови. Сезонність виробництва продукції сільськогосподарських галузей і доходів від неї виражена яскравіше. Особливо

піддані сезонності рослинництво (виробництво зернових, пасовищне господарство та ін.). Сезонність проявляється у нерівномірному використанні не тільки праці, але й техніки. Меншою мірою піддається сезонності тваринництво. Але на зимовий період, коли худоба перебуває в приміщеннях, потрібно заготовляти корми (сіно, сінаж на 6—7 міс.), а це потребує додаткових витрат. Тому поєднання галузей у великих сільгоспідприємствах дає можливість зменшувати витрати за рахунок рівномірного упродовж року завантаження робочої сили, техніки, повнішого використання сільськогосподарських угідь.

ВИСНОВКИ

З огляду на різноманіття функцій землі та земельних ресурсів для суспільства, землекористування має плануватися особливо ретельно на основі ієрархічної системи, враховуючи баланс між економікою, суспільними потребами й екологією. Тому в Україні є гостра потреба в розробленні відповідної ієрархічної системи планування землекористування, яка охоплювала б зонування земель за доцільністю використання та відповідними регламентами (правилами) використання і охорони земельних ресурсів як основи просторової організації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

Отже, розміщення сільськогосподарського землекористування тісно пов'язане з фактором простору. Просторовий аспект набуває особливого значення у теорії ренти (диференціальна рента II). Тому просторові аспекти, а відповідно і територіальне планування, стають ключовим фактором у формуванні сталого сільськогосподарського землекористування.

Література:

1. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій. навч. посібник. — К.: Вища освіта, 2006. — 528 с.
2. Третяк А., Другак В., Третяк Н. Методологічні основи територіального планування використання земель у зарубіжних країнах та в Україні // Землевпорядний вісник. — 2008. — № 3. — С. 38—45.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2012 р.

УДК 338.433:330.342

Є. М. Кирилюк,

к. е. н., доцент, докторант,

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

А. М. Прощаликіна,

к. е. н., доцент, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

БАЗОВІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Виявлено головні проблеми, що стримують розвиток аграрного ринку в Україні. Обґрунтовано необхідність розробки стратегії розвитку вітчизняного аграрного ринку. Визначено концептуальні моделі подальшого розвитку аграрного ринку України. Запропоновано підсистеми регулювання та пріоритетні заходи розвитку аграрного ринку.

Main problems that restrain agrarian market development in Ukraine are certain. The necessity of native agrarian market strategies development is reasonable. The conceptual models of further Ukrainian agrarian markets developments are distinguished. Adjusting subsystems and priority events of agrarian market development are offer.

Ключові слова: аграрний ринок, стратегія, організаційно-економічний механізм, модель розвитку, попит, пропозиція, ціноутворення, конкуренція, інфраструктура.

Key words: agrarian market, strategy, organizationally-economic mechanism, model of development, demand, suggestion, pricing, competition, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах одним із головних пріоритетів економічного розвитку країни є забезпечення ефективного функціонування аграрного ринку країни. Однак результатом реформування аграрного сектора в Україні стало значне зменшення ємності останнього, скорочення виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Аграрний ринок об'єктивно потребує державного регулювання через притаманні йому природні та економічні чинники нестійкості та високої соціальної значущості. При цьому потреба в координації економічних відносин на аграрному ринку з боку держави посилюється в умовах глобалізації.

Процеси, що супроводжують формування вітчизняного аграрного ринку, яскраво демонструють, що просте копіювання інститутів із систем економічного регулювання розвинених країн, без напрацювання ефективних механізмів їх функціонування, не сприяє розв'язанню існуючих проблем [1]. Їх формування повинне

здійснюватись з урахуванням особливостей сучасного стану вітчизняного сільського господарства, наявних стереотипів економічної поведінки, пріоритетів аграрної політики. Це завдання ускладнюється глибиною і тривалістю кризових явищ в АПК, наявністю глибоких міжгалузевих диспропорцій, а також специфічного інституційного середовища з розвинутими неформальними зв'язками. Тому розв'язання проблем, пов'язаних з розвитком і підвищенням ефективності функціонування аграрного ринку в Україні, повинно стати важливим пріоритетом наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розробку проблем формування та розвитку аграрного ринку в Україні зробили П. Гайдуцький, С. Дем'яненко, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, І. Лукінов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, І. Охріменко, П. Саблук, О. Шпичак [1—8] та ін.

Проте, аналіз функціонування системи регулювання аграрного ринку в Україні показує, що знайти оптимальне поєднання ринкових механізмів саморегулювання і державного втручання поки що не вдалося. Подальшого вдосконалення потребують механізми державного регулювання ринку, координації взаємовідносин між його суб'єктами, створення відповідної інфраструктури.

Метою статті є обґрунтування базових засад розробки стратегії розвитку аграрного ринку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна завдяки своєму природно-ресурсному потенціалу має значні можливості для розвитку аграрного сектора і, відповідно, значної кількості суміжних галузей економіки. Як відзначено в проекті Концепції наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 рр., 1 грн. вартості продукції, виробленої в сільському господарстві, забезпечує необхідні умови для виробництва продукції і надання послуг у суміжних галузях економіки на суму більше ніж 10 грн. [9]. Нині з розвитком біотехнологій, посиленням глобальної енергетичної та екологічної проблем у світі зростає роль та значення сільського господарства. Причому розвиток останнього значною мірою залежить від ефективності функціонування та державного регулювання аграрного ринку.

Особливістю функціонування вітчизняного аграрного ринку є багатосторонній характер загроз і ризиків, які необхідно враховувати при розробці стратегії його розвитку, що базується на здійсненні системних змін. Найбільш суттєвими з них є:

— негативний вплив на пропозицію сільськогосподарської продукції такого макроекономічного чинника, як монополізація ринку енергоресурсів та інших засобів виробництва промислового походження, яка супроводжується зростанням цін, що обмежує можливості значної частини сільгоспвиробників забезпечувати розширене відтворення, впроваджувати інноваційні проекти, здійснювати перехід до нових ресурсозберігаючих технологій і на цій основі реалізовувати модель прискореного економічного розвитку. В результаті склалась парадоксальна ситуація, коли великі площі земель сільськогосподарського призначення використовуються неефективно в умовах нераціонального харчування більшої частини населення і невиправдано великих обсягів імпорту окремих видів продуктів харчування;

— техніко-технологічне відставання масового сільськогосподарського виробництва, нерозвиненість інноваційної системи АПК, стагнація

сільськогосподарського машинобудування і машинобудування для харчової і переробної промисловості, а також сфери виробничого обслуговування аграрного сектора загалом — основних чинників зростання продуктивності праці й конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства;

— низький рівень доходів населення, особливо сільського, збереження високої питомої ваги натурального господарства, що стримує розвиток ринкових відносин;

— посилення диференціації сільськогосподарських товаровиробників за рівнем доходів (з однієї сторони, великих агрохолдингів, з іншої — господарств населення, фермерських господарств, приватних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських виробничих кооперативів тощо), значна частина останніх знаходиться на межі банкрутства, що спричиняє скорочення виробництва, погіршення соціально-психологічного клімату на селі;

— відставання соціальної інфраструктури сільських територій від міської, а доходів зайнятих сільськогосподарською діяльністю — від їх рівня у працівників інших сфер економіки, падіння престижу селянської праці і, як наслідок, подальший відтік кваліфікованих кадрів, особливо молоді, зі сфери сільськогосподарської діяльності, алкоголізація значної частини сільського населення;

— відсутність розвинутого конкурентного середовища на аграрному ринку, наслідком чого є цінова дискримінація сільськогосподарських товаровиробників з боку постачальників необхідних ресурсів, переробних підприємств, посередницьких структур, що займаються закупівлею сільськогосподарської продукції;

— значний рівень стихійності та "тінізації" аграрного ринку;

— нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку та складність доступу до неї сільськогосподарських товаровиробників, зростаюча його монополізація великими торговельними мережами, зростання імпорту сільськогосподарської продукції і продовольства в умовах лібералізації світової торгівлі;

— неефективність державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільгоспвиробників у сферах заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;

— стагнація фондомісткої галузі тваринництва, особливо м'ясного напрямку, відсутність її ефективної державної підтримки, різке скорочення в структурі споживання населення яловичини й телятини. Для відновлення галузі необхідні величезні фінансові ресурси та певний часовий інтервал;

— низький рівень товарності важливих видів рослинницької продукції — низькими темпами розвивається товарне виробництво овочів, плодів та ягід;

— відсутність інформаційного забезпечення сільського населення в нових умовах господарювання.

Нерозвиненість ринкових інститутів, передусім інститутів ринкової інфраструктури, які забезпечують мінімізацію трансакційних витрат, є однією з головних проблем розвитку вітчизняного аграрного ринку. Її наслідком є низький рівень товарності сільськогосподарської продукції, зростання цін на неї, недоступність вітчизняного продовольства для певної частини населення та збільшення обсягів її імпорту. Так, за рівня споживання овочів та баштанних продовольчих культур у 2010 р., що становив 89% від раціональної норми основними їх виробниками — господарствами населення — було продано на ринках, переробним та заготівельним організаціям всього лише 1132,1 тис. т цієї продукції, а витрачено на корм — 1301,5 тис. т (що при порівнянні складає 20% фонду її споживання населенням у 2010 р.). Аналогічно картоплі продано 1750,9 тис. т, а витрачено на корм — 5583,3 тис. т. (94% фонду споживання) [10, с. 50, 52]. Водночас вартість імпорту овочів та коренеплодів у 2010 р. перевищувала 1 млрд грн. [11, с. 69].

За рівня споживання у 2010 р. населенням України плодів, ягід та винограду, що становив 53% від раціональної норми, основними їх виробниками — господарствами населення — реалізовано лише 16% виробленої продукції (308 тис. тонн). Водночас витрачено на корм 51,9 тис. т цієї продукції, втрачено при зберіганні — 19,9 тис. т [10, с. 50, 52]. Виникає парадоксальна ситуація, коли значна частка виробленої продукції не доходить до кінцевого споживача, тобто в умовах значних обсягів виробництва овочів, плодів та ягід рівні їх споживання населенням далекі від раціональних норм.

Стосовно ринку тваринницької продукції, то й до того вкрай малий фонд споживання яловичини і телятини (447 тис. т) не покривається обсягами його вітчизняного виробництва (2010 р. — 428 тис. т), яке залишається збитковим. По свинині ця різниця була ще більш разючою: фонд споживання — 825 тис. т, виробництво — 631 тис. т; м'ясо птиці — відповідно 1066 і 954 тис. т [10, с. 34, 37]. Причому через відсутність ефективних інструментів державного регулювання (у сфері виробництва, зовнішньоекономічної діяльності тощо) та інші чинники перевищення попиту над вітчизняною пропозицією не сприяє покращенню ситуації у тваринництві (від'ємна різниця покривається за рахунок дешевого імпорту сумнівної якості). Так, за результатами 2011

р. у порівнянні з даними 2008 р. фізичні обсяги імпорту сирів усіх видів збільшились у 4,6 разів до 60,1 тис. т, масла вершкового — у 7,0 разів до 19,6 тис. т, молока та вершків згущених — у 42,1 разів до 13,2 тис. т [12]. Тобто корінь проблем лежить передусім саме в неефективності механізмів функціонування аграрного ринку та його інфраструктури.

Вихід аграрного сектора із кризового стану та удосконалення економічних відносин між суб'єктами аграрного ринку ускладнюються відсутністю розробки чіткої стратегії розвитку останнього та послідовної її реалізації за рахунок оптимального поєднання державного регулювання та ринкового саморегулювання. Стратегія розвитку вітчизняного аграрного ринку повинна стати невід'ємною складовою стратегії розвитку АПК та економіки країни загалом.

Напрацювання та наукове обґрунтування стратегії передбачає передусім визначення концептуальних засад її розробки та реалізації. Стратегія покликана визначити основні цілі та завдання, пріоритети і принципи розвитку аграрного ринку, економічні та організаційні механізми його забезпечення, а також прогноз соціально-економічних наслідків реалізації такої стратегії.

Головною метою розробки стратегії розвитку аграрного ринку України є гарантування продовольчої безпеки країни, задіяння її потенціалу як аграрної держави у вирішенні глобальних світових проблем (продовольчих, екологічних та енергетичних). Стратегія повинна враховувати, що розвиток аграрного ринку відбувається під впливом двох фундаментальних чинників:

1) використання ринкових механізмів, що формують систему економічних відносин між його суб'єктами і є підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції;

2) удосконалення державної аграрної політики, покликаної вирішити комплекс проблем, пов'язаних з регулюванням та координацією економічних відносин на ринку, необхідністю здійснення інституціональних перетворень.

Необхідно відзначити, що в умовах специфічного інституційного середовища функціонування аграрного ринку України стратегія його розвитку та координації з боку держави повинна базуватись на принципах, які максимально виключають можливість корупції та рентоорієнтованої поведінки з боку чиновників — прозорість та зрозумілість алгоритмів стимулювання попиту та пропозиції, підтримки конкурентного середовища, розвитку інфраструктурних елементів, алгоритмів фінансування, рівна доступність суб'єктів ринку до застосовуваних державних інструментів, відповідність пропорцій фінансування визначеним пріоритетам.

З нашої точки зору, державне регулювання

аграрного ринку в Україні повинно базуватись на наступних основних принципах: 1) єдності економічних і соціальних цілей; 2) аграрного протекціонізму, який має два аспекти: перший — внутрішньоекономічний або пріоритетності розвитку сільського господарства — стосується взаємовідносин аграрного сектора з іншими сферами та галузями, другий — зовнішньоекономічний — пов'язаний з імпортом та експортом сільськогосподарської продукції; 3) еквівалентності — дотримання цінових міжгалузевих пропорцій, включаючи ціновий паритет для забезпечення нормативної доходності кожної зі сфер та галузей АПК; 4) пропорційності — підтримання найважливіших пропорцій ринкового середовища, співвідношення між обсягами попиту та пропозиції, товарною та грошовою масою; 5) дієвості — вибір найбільш дієвих організаційних форм регулювання економічних відносин на аграрному ринку; 6) принцип програмного регулювання попиту та пропозиції; програми являють собою, поперше, методи впливу на конкуренцію і тим самим пом'якшують негативні наслідки стихійного ціноутворення; по-друге, дозволяють ефективно узгоджувати інтереси, механізми та інструменти регулювання.

До пріоритетів розвитку аграрного ринку, перш за все, доцільно віднести:

— зростання ємності внутрішнього ринку та його насичення продукцією вітчизняного виробництва;

— контроль за якістю продукції в усіх ланках просування продукції від виробника до кінцевого споживача, екологічна безпека сільськогосподарської продукції і продовольства;

— підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції;

— підвищення ефективності та оптимізація механізмів регулювання і координації діяльності суб'єктів аграрного ринку;

— удосконалення механізмів ціноутворення та розвиток інфраструктури аграрного ринку; інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку, створення загальнодержавної маркетингової інформаційної системи;

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм забезпечення комплексного розвитку аграрного ринку

Джерело: сформовано автором.

— стимулювання виробництва та споживання тих базових видів сільськогосподарської продукції та продовольства, потреби у яких ще далекі від насичення (стимулювання не лише пропозиції окремих товарів, але й платоспроможного попиту); розвитку ринку тваринницької продукції та тваринництва загалом як системоутворювальної галузі з високою часткою доданої вартості;

— зростання пропозиції сільськогосподарської продукції на основі розвитку великотоварного виробництва;

— підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників як умова переходу до інноваційної моделі розвитку АПК та насичення аграрного ринку вітчизняною продукцією;

— нарощування експорту сільськогосподарської продукції та продовольства з високою часткою доданої вартості у міру насичення ними внутрішнього ринку.

На сучасному етапі розвитку аграрного ринку не забезпечується комплексність процесів його регулювання, яка повинна бути направлена на формування конкурентоспроможних струк-

тур, що в умовах циклічних, кон'юнктурних коливань є вирішальним чинником успішного функціонування як господарюючих суб'єктів, так і аграрного ринку загалом. Під комплексним регулюванням аграрного ринку мається на увазі сукупність взаємодіючих механізмів та інструментів, які визначають розвиток цього ринку, впливаючи на попит, пропозицію, ціну та конкуренцію.

Організаційно-економічний механізм реалізації моделі розвитку аграрного ринку на основі системних змін, ефективного впливу на всі ключові його елементи повинен включати такі підсистеми: створення умов для стимулювання попиту, сприяння стимулюванню пропозиції, захист і розвиток конкуренції, ціновий контроль і регулювання, розвиток ринкової інфраструктури (рис. 1).

Підсистеми регулювання та пріоритетні заходи в рамках запропонованого організаційно-економічного механізму розвитку аграрного ринку виконують певні функції завдяки конкретним заходам, за допомогою певних інструментів (регуляторів). Ефективність та узгодженість їх функціонування в кінцевому випадку і визначає ефективність та дієвість організаційно-економічного механізму загалом. Вказаний механізм передбачає реалізацію системи заходів, які охоплюють усі фази процесу відтворення (виробництво — розподіл — обмін — споживання) та основні елементи аграрного ринку, згрупованих у п'ять основних напрямів.

Необхідно підкреслити, що застосування інструментів державного регулювання має здійснюватись для впливу на вказані ключові ланки й сегменти аграрного ринку, які є критичними, уникаючи необгрунтованого втручання в його функціонування загалом. Необхідне комплексне застосування інструментів для створення синергетичного ефекту впливу на попит, пропозицію, конкурентну ситуацію тощо. Доступ до відзначених інструментів на рівних умовах повинні мати усі ключові суб'єкти аграрного ринку — сільськогосподарські товаровиробники.

Визначення завдань і пріоритетів розвитку аграрного ринку базується на розумінні можливих варіантів і напрямів такого розвитку, його зовнішніх та внутрішніх чинників, у тому числі механізмів координації з боку держави. Загалом на основі існуючих наукових напрацювань [6] потрібно виділити наступні концептуальні моделі подальшого розвитку аграрного ринку.

1. Розвиток на основі ситуаційного реагування — концентрації зусиль та ресурсів на вирішенні поточних проблем. Це консервативний шлях, орієнтований на підтримку та збереження існуючої системи організації та функціонування аграрного ринку. Реалізація рішень відбу-

вається в рамках існуючої нормативно-правової бази, з пристосуванням до ситуації, що складається в інших галузях народного господарства та на інших ринках. Перевагою цієї моделі є простота та зручність у прийнятті рішень.

Проте, за такого варіанта можуть виникати вірогідні проблеми та ризики:

- низька ефективність результатів, оскільки розв'язання одних проблем без урахування всієї системи зв'язків з іншими ринками, галузями породжує нові проблеми;

- постійне існування потреби державного втручання в кожен сегмент ринку;

- "тушіння пожеж" — підґрунтя для корупції. Оскільки чиновники в ручному режимі намагаються розв'язати існуючі проблеми, виникають усі підстави для їх рентоорієнтованої поведінки;

- майже відсутні перспективи значного підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку.

2. Розвиток на основі ситуаційного реформування — розв'язання поточних проблем шляхом реформування проблемних ланок чи сегментів з боку пропозиції чи попиту. Це — шлях фрагментарних реформ, зорієнтований на функціонування аграрного ринку в існуючій системі міжгалузевих, внутрішньогалузевих зв'язків. Зміни спрямовані на пристосування до існуючої системи відносин та ситуації, що складається в інших галузях народного господарства та на інших ринках. Перевагою цієї моделі є можливість уникнення міжгалузевих конфліктів, для вирішення яких у більшості випадків потрібні непопулярні рішення. Проте вірогідні наступні проблемні аспекти та ризики:

- велика залежність суті та характеру змін від інтересів інших галузей та існуючих відгалужень державної політики;

- непередбачуваність впливу реформ на інші ланки чи сегменти аграрного ринку (конкурентну ситуацію, поведінку споживачів тощо); звідси — великий ризик необхідності й надалі "гасити пожежі", спровоковані реформами;

- обмежені можливості оптимізації фінансових, організаційних ресурсів, що спрямовуються на локальні реформи;

- внаслідок відсутності системного бачення проблеми виникають спокуси надмірного фінансування окремих, половинчастих заходів, відповідно збільшується ризик корупції; локальні реформи майже неможливо зробити прозорими.

3. Розвиток на основі здійснення системних змін. Аграрний ринок являє собою не тільки сферу товарного обміну чи безпосередньої взаємодії попиту і пропозиції, як це прийнято спрощено трактувати, а й поєднання процесів виробництва та споживання. Він має властивості системи, що знаходиться у стані безперервного розвитку в ієрархії надсистем (аграрних, рентних, еконо-

мічних, суспільних відносин). Відповідно і зміни повинні стосуватись елементів на зв'язків надсистем (суміжні ринки та галузі народного господарства, різні напрями державної політики та система державного управління загалом, зовнішньоекономічна діяльність тощо). Необхідно вказати на вірогідні ризики реалізації вказаної моделі:

— реалізація моделі потребує переосмислення всієї парадигми розвитку країни, місця та ролі в ній сільського господарства, що є проблематичним, по-перше, внаслідок існування впливових фінансово-промислових груп та успішного лобювання їх інтересів у владних структурах; по-друге, за рахунок аграрної галузі багато в чому досягаються певні макроекономічні пропорції — насамперед прийнятний рівень інфляції;

— застосування в урізаному, фрагментарному вигляді внаслідок впливу суб'єктивних чинників (нездатність системного сприйняття проблеми, намагання бюрократії зберегти підґрунтя для корупції, небажання змін тощо);

— застосування в урізаному, фрагментарному вигляді або непослідовності у здійсненні системних змін під приводом недостатності коштів державного бюджету, відсутності інших ресурсів;

— реалізація моделі потребуватиме нової якості управління, заснованого не на адміністративних методах, а на уміннях точно та якісно застосовувати інструменти стимулювання попиту та пропозиції, удосконалення механізму ціноутворення, оптимізації конкурентної ситуації на ринку; глибокого професійного моніторингу ходу змін в усьому діапазоні суб'єктів аграрного ринку, включаючи споживачів.

Слід відзначити, що розвиток аграрного ринку може відбуватись за одним із двох варіантів: інерційному (на основі реалізації однієї з двох перших концептуальних моделей) та прискореному, або інноваційному (на основі третьої концептуальної моделі). При інерційному варіанті у переважній більшості зберігаються діючі економічні механізми, сформовані розміри державної підтримки, інвестиційні можливості та темпи зростання виробництва й споживання сільськогосподарської продукції та продовольства. Різниця між вказаними варіантами полягає в обсягах і напрямках інвестицій, державної підтримки розвитку аграрного ринку, прозорості регуляторних механізмів, рівні конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та світовому ринках, соціальному стані сільського населення.

Очевидно, що доцільною є реалізація третьої моделі розвитку аграрного ринку — на основі системних змін. Ця модель у своїй основі передбачає необхідність формування нового образу май-

бутнього розвитку аграрного ринку, пріоритету наукоємного АПК і сільського господарства в економіці країни, забезпечення високих доходів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. Розвиток аграрного ринку та сільськогосподарського виробництва має стати одним із найважливіших пріоритетів державної політики й підґрунтям виходу економіки країни з кризового стану, вирішення соціально-економічних проблем.

Фінансування є одним з найбільш важливих інструментів реалізації комплексної стратегії розвитку аграрного ринку. Від того, як організоване фінансування, залежить ефективність впливу держави на ключові параметри розвитку в моделі системних змін. Пропорції в забезпеченні фінансування розвитку сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку за рахунок загального та меш надійних спеціального та стабілізаційного фонду є практичним підтвердженням державою місця та ролі, яке вона відводить аграрній сфері. У 2012 р. із загального фонду на фінансову підтримку заходів у агропромисловому комплексі передбачено виділення мізерної суми — 822,4 млн грн., у т.ч. на розвиток тваринництва — лише 51,1 млн грн. (причому 36% від цієї суми — 300 млн грн. — спрямовано на виплату субсидії для пересіву у 2012 р. озимих зернових культур) [13]. Хоча реалізація пріоритетних напрямів стратегії розвитку аграрного ринку повинна забезпечуватись першочергово коштами загального фонду, потім — спеціального й стабілізаційного.

Також необхідно відзначити певну неефективність витрачання коштів загального фонду держбюджету. Так, на 2012 р. на здешевлення кредитів та компенсацію лізингових платежів виділено 206,4 млн грн. (25% витрат, що фінансуються із загального фонду за програмою 2801180 "Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі") [13]. Проте здешевлення кредитів та лізингових платежів сприяє підвищенню прибутків передусім фінансово-кредитних установ і лізингових компаній. Чим більше держава здешевлює кредити для виробників, тим більшою стає спокуса підвищувати кредитні ставки. Система, в якій банки отримують більші прибутки, ніж виробники, приречена на деградацію і самознищення (про що засвідчила фінансово-економічна криза 2008—2009 рр.). Держава має створити для сільськогосподарських товаровиробників як основних суб'єктів аграрного ринку альтернативні фінансові інституції (аграрний банк, земельний банк тощо), які забезпечили б такі умови поворотного фінансування, при яких кошти, виділені державою, максимально працювали в інтересах перших. Систематичне безповоротне витрачання коштів, яким є компенсація кредитних ставок і лізингових платежів приват-

ним лізинговим компаніям, має бути мінімізована.

Переосмислення пріоритетів і пропорцій спрямування фінансових ресурсів має відбуватися на основі постійного моніторингу змін на певних ринках та темпів цих змін, аналізу ефективності дії державних інструментів у взаємозв'язку з впровадженням змін в інших суміжних сферах, галузях, системі забезпечення розвитку АПК загалом.

Таким чином, реалізація запропонованої нами стратегії розвитку аграрного ринку України дозволить отримати такі результати: 1) збільшення економічної та фізичної доступності повноцінного та здорового харчування для всіх груп населення; 2) отримання рівноцінного, справедливого доходу усіма суб'єктами економічних відносин на аграрному ринку; 3) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на національному і світовому ринках на основі модернізації та переходу до інноваційної моделі розвитку АПК, прискореного освоєння сучасних досягнень науки й техніки, що дозволить підвищувати продуктивність праці, знижувати ресурсоемність виробництва продукції; 4) найбільш раціональне з позиції затрат просування продукції від сільськогосподарських товаровиробників до кінцевих споживачів (на основі мінімального витрачання матеріально-технічних та фінансових ресурсів).

ВИСНОВКИ

Розвиток аграрного ринку в Україні стримується через нормативно-правові, організаційно-економічні, технологічні та соціальні причини. Державне регулювання аграрного ринку не стимулює створення сприятливого середовища господарювання, стримує розвиток раціональних відносин між суб'єктами ринку. Збалансованості розвитку вітчизняного агроринку можна досягти тільки шляхом створення ефективної стратегії його розвитку. При цьому основними важелями державного регулювання має стати підтримка платоспроможного попиту споживачів продукції АПК, створення системи стимулювання сільськогосподарського виробництва, захист і розвиток конкуренції, ціновий контроль і розвиток системи ціноутворення, розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Тому подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з формуванням регіональної збалансованості аграрного ринку, розвитком окремих його сегментів, розширенням джерел фінансової підтримки АПК.

Література:

1. Дем'яненко С.І. Засади та тенденції розвитку аграрної політики України в контексті

європейської інтеграції / С.І. Дем'яненко // Економіка та управління АПК: зб. наук. пр. — Біла Церква, 2009. — Вип. 1 (66). — 126 с.

2. Аграрна реформа в Україні / П. Гайдуцький [та ін.]; ред. П. Гайдуцький. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. — 424 с.

3. Региональные аспекты аграрных преобразований: политика, реструктуризация, рыночная адаптация / Ред. П. Тиллак, В. Зиновчук. — Halle (Saale): Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa, 2003. — 234 с.

4. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок в Україні: організація та управління. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — 56 с.

5. Охріменко І.В. Місце держави в регулюванні аграрного ринку України / І.В. Охріменко // Економіка і держава. — 2011. — № 4. — С. 14—16.

6. Охріменко І.В. Аналіз аграрного ринку на основі модельних підходів / І.В. Охріменко // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 6. — С. 29—32.

7. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практ. посібник) / [П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак та ін.]. За ред. П.Т. Саблука. — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 556 с.

8. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / [О. Шпичак, П. Саблук, З. Ніколаєва та ін.]; О.М. Шпичак (ред.). — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 585 с.

9. Концепція комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/page/?10461>.

10. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник 2010 / За ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — 54 с.

11. Сільське господарство України за 2010 рік: Статистичний збірник / За ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — 384 с.

12. Державна служба статистики України — офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

13. Про розподіл коштів, передбачених у 2012 році Міністерству аграрної політики та продовольства у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 247-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/247-2012-%D1%80>.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.

УДК 631.162:657:330.131

О. М. Костенко,

к. е. н., асистент кафедри статистики та економічного аналізу

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СТРУКТУРА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено теоретичні аспекти формування структури інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств.

The article investigates the theoretical aspects of the structure of information and analytical system management of agricultural enterprises.

Ключові слова: структура, інформаційно-аналітична система, управління.

Key words: structure, information- analytical system, management.

Трансформаційні процеси в економіці, що каталізують зростання конкуренції та зумовлюють необхідність уникнення загроз і ризиків, посилюють вимоги до менеджменту всіх рівнів та його відповідальність за якість прийнятих рішень. У таких умовах стратегічно важливою є стійка тенденція розвитку систем забезпечення інформацією управління сільськогосподарських підприємств.

Грунтовними дослідженнями організаційно-методологічних засад створення і реалізації інформаційно-аналітичної системи управління функціонуванням зазначених суб'єктів господарювання займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.Д. Гудзинський, М.Я. Дем'яненко, В.Д. Дербенцев, К. Друрі, Г.Г. Кірейцев, М.Ф. Кропивко, І.Д. Лазаришина, В.Г. Лінник, П.П. Німчинов, Н.М. Малюга, В.Ф. Палій, М.С. Пушкар, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, Д.Є. Семьонов, В.В. Сопко, Л.К. Сук, М.Г. Твердохліб, Г.А. Титоренко, Ю.С. Цаль-Цалко, М.Г. Чумаченко, О.Д. Шарапов та інші вчені. Однак низька якість управлінських рішень, що є першопричиною незадовільних результатів діяльності сільськогосподарських підприємств, спонукають до подальшого наукового пошуку додаткових шляхів удосконалення формуючих процесів щодо інформаційно-аналітичної системи управління та підвищення ефективності останнього в цілому.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті — дослідити теоретико-методичні положення формування структури інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ (РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Система (гр. *systema* — складене із частин, з'єднане) — сукупність (загальна цілісність, єдність) пов'язаних елементів, що знаходяться у певних взаємовідносинах (зв'язках) та спільно функціонують з метою досягнення визначеної мети.

Враховуючи трансформацію поняття системи від простішого, де наголошувалося тільки на елементах, зв'язках та середовищі, до сучасного, що додатково відзначає властивості, цілі, спостерігача та інше, пропонуємо використовувати, можливо, одне з найширших визначень системи:

— наявність об'єкта, що являє собою множинну підоб'єктів (або наявність множини об'єктів, які можуть розглядатися як один складний об'єкт);

— наявність суб'єкта дослідження, який називається спостерігачем;

— наявність завдання, яке визначає відношення спостерігача до об'єкта і є критерієм, за яким здійснюється відбір об'єктів та їх властивостей;

— наявність зв'язку між об'єктом, спостерігачем та завданням, що виражається у використанні певної мови описування.

Отже, для точного описання системи необхідно усвідомлювати наступні поняття:

а) структура системи (сукупність елементних частин та взаємозв'язків між ними);

б) вхід та вихід системи (матеріальні, фінансові й інформаційні потоки, що надходять у систему та виходять з неї);

в) закони системного функціонування або поведінки (функції, що змістовно пов'язують входи і виходи системи);

г) цілі, задання та обмеження системи (процеси життєдіяльності системи, що характеризуються рядом змінних; на деякі з яких можуть бути встановлені обмеження);

д) внутрішнє та зовнішнє системне середовище.

Аналіз інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств, в першу чергу, передбачає необхідність чіткої диференціації першого з наведених вище понять, серед великої кількості визначень якого варто виділити наступні (найсуттєвіші) з них:

1) структура системи — це стійка впорядкованість елементів та зв'язків системи; форма представлення системного об'єкта у вигляді складових частин;

2) структура системи — це множина можливих взаємовідносин між підсистемами та елементами всередині системи;

3) структура системи — це сукупність елементів і зв'язків між ними, які визначаються розподілом системних функцій та цілей;

4) структура системи — це те, що залишається незмінним у системі при зміні її стану або реалізації різних форм поведінки чи здійсненні системних операцій.

У загальній сукупності ці визначення досить повно відображають те головне, що притаманне будь-якій структурі:

— елементний склад;

— наявність зв'язків;

— інваріантність (незмінність) в часі.

Посуті, остання властивість дозволяє розмежувати поняття системи та її структури. Але враховувати тільки інваріантність структури недостатньо. Оскільки структура — це частина системи, слід встановити, яка саме частина, тобто, які властивості та ознаки системи є структурними, а які — ні. Відповіді на ці запитання залежать від цілей дослідження системи, які обов'язково потрібно враховувати. Тому під структурою слід розуміти сукупність тих властивостей системи, які є суттєвими з точки зору здійснюваного дослідження та інваріантні протягом потрібного досліднику інтервалу функціонування системи або на кожній окремій підмножині, на які розбитий інтервал функціонування.

Отже, залежно від цілей дослідження актуальними є різні інваріантні в часі властивості системи. Звідси випливає, що для однієї і тієї ж системи можна побудувати різні структури, при цьому

між системою та її структурою відсутня однозначна відповідність.

З огляду на ступінь централізації управління елементами системи, виділяють наступні основні структурні типи:

— централізований (ієрархічний, зірковий);

— скелетний;

— сітковий та інші.

Часто зустрічаються різні їх спільні комбінації.

Відповідний тип структури визначає властивості, а відтак, і поведінку системи в середовищі, тим самим впливаючи на реалізацію її внутрішньосистемної та зовнішніх загальносистемних функцій.

Структура об'єкта нашого дослідження, зокрема, найповніший структурно-логічний ланцюг перетворення первинних даних в інформаційно-аналітичну систему управління діяльністю сільськогосподарських підприємств матиме наступний вигляд:

1) реквізит;

2) показник;

3) документ (повідомлення);

4) масив (звітність);

5) інформаційний потік;

6) обліково-аналітичне забезпечення управління;

7) інформаційно-аналітичне забезпечення управління;

8) обліково-аналітична система управління;

9) фінансово-економічна система управління;

10) інформаційно-аналітична система управління.

Охарактеризуємо кожний з перелічених елементів.

Реквізит — неподільна одиниця, яка складається зі знаків (цифр та букв), що несуть смислове навантаження. Існує реквізит-ознака, що характеризує якісну сторону об'єкта (назва послуги або матеріалу), та реквізит-основа, який відображає кількість (вага, сума, об'єм). Реквізит-основу опрацьовують арифметично, а реквізит-ознаку — логічно (пошук, групування, сортування). Один реквізит-основа та всі реквізит-ознаки, що відносяться до нього, утворюють показник.

Показник — це логічне відображення певного явища, що показує його кількісну і якісну характеристику.

Документ — зведена на паперовому носії чи у цифровому вигляді інформація, яка включає велику кількість реквізитів та відображає кількісну та (або) якісну характеристику не тільки явища, а й процесу чи всього об'єкта.

Всі господарські операції передбачають складання різних форм документів та визначаються показниками, що містяться в них. Опрацьована велика кількість документів, що характеризує певний виробничий етап чи структурну одиницю підприємства, називається звітністю (інформаційним масивом).

Багато мисивів утворюють інформаційні потоки, а ті, в свою чергу, формують обліково-аналітичне забезпечення. Сукупність як обліково-аналітичного, так і інших видів забезпечення об'єднуються в обліково-аналітичну систему, яка через фінансово-економічну трансформується в інформаційно-аналітичну систему управління діяльністю сільськогосподарських підприємств [6, с. 110—112].

Внутрішньосистемна функція останньої полягає у всебічному забезпеченні управлінського впливу на їх діяльність за рахунок виконання функцій управління (планової, організаційної керівної, облікової, аналітичної) та стадій їх реалізації.

Стосовно зовнішніх загальносистемних функцій інформаційно-аналітичної системи управління згаданих організаційних формувань, то вони визначаються стратегією і цілями менеджменту, а також завданнями самої інформаційно-аналітичної системи, зумовленими запитами користувачів інформації та встановленими на їх основі вимогами до неї.

На нашу думку, такими функціями є:

1) збір з різноманітних джерел усіх наявних даних та їх узагальнення — на практиці це функція обліку та частково аналізу;

2) обробка отриманих даних і їх трансформація в цілісні інформаційні масиви — функція обліку та частково аналізу;

3) всебічний контроль (за достовірністю, повнотою, конфіденційністю, правильністю обробки) інформації — функція обліку, аудиту, контролю, частково аналізу;

4) збереження, в тому числі захист інформації — функція обліку;

5) аналітична оцінка інформації — функція аналізу, частково обліку і контролю;

6) обмін інформацією (підготовка, своєчасне надання, отримання інформації, запобігання її втратам і т.д.) — функція обліку, аналізу, частково аудиту і контролю.

Отже, спираючись на розглянутий підхід формування інформаційно-аналітичної системи управління (з точки зору реалізації на підприємстві основних управлінських функцій та стадій їх реалізації), можна стверджувати, що вона складається із:

1) підсистеми інформації, яка збирається та належним чином обробляється (накопичення, систематизація, кодування, класифікація, аналіз і т.д.);

2) підсистеми формування показників відповідної сфери (обліку, аналізу, планування, інвестиційної діяльності, маркетингу тощо);

3) підсистеми документації (висновки, плани, прогнози) та звітності, яка уніфікована та регламентована і може бути сформована різними способами (ручним чи машинним способом), включаючи організацію документообороти;

4) підсистеми, що забезпечує перетворення первинної інформації в обліково-аналітичне забезпечення управління належної якості (мається на увазі організація діяльності персоналу підприємства та використання ним різних прийомів, способів, методик, а також відповідних сучасних технічних засобів).

Однак, процес створення інформаційно-аналітичної системи управління можна розглядати і під іншим кутом. Перетворення даних в інформаційні масиви, якими користується менеджмент, відбувається під впливом методичного інструментарію обліку, контролю, аналізу і т.д.

Спочатку зовнішня та внутрішня інформація про підприємство піддається впливу таких технічних прийомів та методів бухгалтерського обліку, як: первинне спостереження (документування, інвентаризація), вартісне вимірювання (оцінка і калькулювання), групування та систематизація (бухгалтерські рахунки та подвійний запис), підсумкове узагальнення (баланс і звітність).

Потім діють прийоми та методи господарського контролю щодо встановлення достовірності інформації: заміри, вибірки, спостереження, експертизи, експерименти, перевірки тощо.

І, врешті-решт, за допомогою технічних прийомів (послідовності виконання аналітичних процедур) та методичного інструментарію аналізу (логічні способи обробки інформації, способи детермінованого факторного аналізу, стохастичного факторного аналізу, методів оптимізаційного рішення економічних задач та ін.) відбувається трансформація даних в інформаційно-аналітичну систему управління.

Необхідність детального вивчення теоретичних основ та принципів побудови інформаційно-аналітичної системи управління викликана, перш за все, великою кількістю критичних зауважень щодо її якості.

Проведені опитування свідчать, що на сьогоднішній день управлінці різних сільськогосподарських підприємств найчастіше вказують на такі основні недоліки інформаційно-аналітичної системи управління:

1) низька оперативність інформації;
2) значна деталізація інформації;
3) надмірність інформації;
4) низька аналітичність інформації;
5) більша частина інформації характеризує минулий період;

6) одна і та ж інформація про процес виробництва дублюється на різних рівнях управління;

7) інформація містить дані, що можна виразити тільки кількісними показниками і характеризує переважно монетарну складову об'єктів;

8) облікова інформація не покриває зовнішнє середовище;

9) інформація, сформована традиційно, і тільки в межах системи бухгалтерського обліку, через свою надмірну специфічність важкозрозумі-

міла для управлінських працівників, які здебільшого є кваліфікованими спеціалістами-технологами відповідної галузі. Тому вона не піддається безпосередній інтерпретації і трансформації в обґрунтовані управлінські рішення;

10) менеджмент різних рівнів отримує не постійну та суперечливу інформацію (невідповідність інформації на різних ієрархічних рівнях управління);

11) недостатність інформації для формування нових, майбутніх цілей (стратегічного планування) тощо.

Низька якість інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств, в сучасних умовах господарювання, стала наслідком дії цілої групи об'єктивних причин. Головною з них, і визначальною щодо інших, можна вважати зміну системи економічних відносин в Україні. Ці перетворення (наявність різних форм власності, жорстка конкуренція на зовнішньому та внутрішньому ринках і т.д.) викликали необхідність змін інформаційно-аналітичної системи управління, яка сьогодні повинна відповідати сучасним вимогам менеджменту.

Розробляючи алгоритм формування інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств, дотримуються таких принципів:

- 1) цілісність;
- 2) системність;
- 3) комплексність;
- 4) вірогідність;
- 5) контроль;
- 6) захист інформації від несанкціонованого доступу;
- 7) єдність і гнучкість;
- 8) стандартизація та уніфікація;
- 9) адаптивність;
- 10) мінімізація введення і виведення інформації (однократність введення інформації, з подальшим введенням та виведенням тільки змін).

Цілісність, системність та комплексність виступають головними принципами і означають здатність інформаційних даних задовольняти інші принципи: повного узгодження, точності, доступності, достовірності відображення реального стану об'єкта тощо. Обсяг інформації регулюється співвідношенням "необхідного і достатнього", а також вимогами повноти й достовірності даних. Особливо визначаються вимоги стосовно своєчасного надання відомостей користувачам.

Цілеспрямоване застосування такого підходу до визначення змісту та структури інформаційно-аналітичної системи управління дозволяє проводити якісний аналіз функціонування сільськогосподарського підприємства у наступний спосіб:

- 1) як сукупності відповідних елементів на різних рівнях (мікрорівень та макрорівень);
- 2) за сферами здійснюваної діяльності (виробнича та невиробнича);

3) у розрізі основних її видів (соціальна, екологічна, маркетингова, постачальницька, виробничо-технологічна, збутова, фінансова) та функцій зазначеного організаційного формування (управління, маркетинг, виробництво, фінанси, облік, аналіз, аудит тощо).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Узагальнюючи наведений матеріал, слід відмітити, що крізь призму базового понятійного апарату теорії систем сьогодні оцінюється більшість управлінських моделей. Спираючись на розглянуту сутнісну характеристику систем, зокрема їх структуризацію, сільськогосподарське підприємство вважаємо штучною, відкритою, складною, ймовірною, динамічною системою, що охоплює процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання різних видів ресурсів. При дослідженні діяльності таких систем, їх необхідно аналізувати як окремі кібернетичні одиниці, тобто системи з управлінням.

Одним з основних інструментів останнього є належним чином сформована і реалізована на принципах системності та комплексності інформаційно-аналітична система, внутрішня будова якої включає структурно-логічний ланцюг трансформаційного перетворення інформаційних даних у виважені управлінські рішення, направлені на забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Алексеева Т.В. Информационно-аналитические системы / Алексеева Т.В., Лужецкий М.Г., Курганова Е.В. — М.: Московская финансово-промышленная академия, 2005. — 175 с.
 2. Гринберг А.С. Информационный менеджмент: учеб. пособ. / Гринберг А.С. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 415 с.
 3. Карминский А.М. Информационные системы в экономике: в 2-х частях / А.М. Карминский, Б.В. Черников. Ч. 1: Методология создания. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 336 с.
 4. Кропивко М.Ф. Інформація в управлінні агропромисловим виробництвом / Кропивко М.Ф. — К.: ІАЕ УААН, 1997. — 252 с.
 5. Твердохліб М.Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. / Твердохліб М.Г. [2-ге вид.]. — К.: КНЕУ, 2002. — 224 с.
 6. Титоренко Г.А. Информационные системы в экономике / Титоренко Г.А. [2-е изд.]. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 463 с.
 7. Хомин П.Я. Облікове забезпечення звітності сільськогосподарських підприємств / Хомин П.Я. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 453 с.
 8. Хоружий Л.И. Проблемы теории, методологии, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве / Хоружий Л.И. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 496 с.
- Стаття надійшла до редакції 02.08.2012 р.

УДК 332.33+631.95

*М. К. Шапочка,**к. е. н., професор, професор кафедри економіки та бізнес-адміністрування,
Сумський державний університет**В. І. Вороненко,**аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування,
Сумський державний університет*

ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ

У статті розглянуто причини та передумови еколого-економічних проблем землекористування в Україні. Проаналізовано напрями їх розв'язання шляхом оптимізації співвідношення земельних угідь. Запропоновано еколого-економічні підходи до створення моделі визначення оптимальної структури земельних угідь.

The article reviews the conditions and causes of ecological and economic problems of land use in Ukraine. It follows solution's trends by optimizing the value of land. It proposes ecological and economic approaches to creating a model of the optimal structure of the land.

Ключові слова: земельні ресурси, землекористування, оптимізація, еколого-економічний ефект, екологічна рівновага, співвідношення угідь.

Key words: land resources, land use, optimization, ecological and economic effects, ecological balance, the ratio of land.

ВСТУП

Еколого-економічні проблеми землекористування в Україні виникли задовго до формування ринкових відносин і останнім часом тільки посилюються. Серед вчених немає єдиної думки відносно того, з чого потрібно починати розв'язання накопичених проблем. Але беззаперечним є той факт, що для досягнення екологічної рівноваги необхідно, перш за все, оптимізувати співвідношення земельних угідь. При цьому відкритим залишається питання про те, як проводити оптимізацію, які механізми та обмеження використовувати і як оцінювати її ефективність.

Проблемами екологічної оптимізації співвідношення земельних угідь займалися такі видатні вчені, як Ю. Одум, Г. Одум, Н.Ф. Реймерс, В.В. Докучаєв та ін. Серед вітчизняних вчених слід відзначити праці В.Ф. Сайка, В.М. Махортова, А.А. Молчанова, С.А. Генсирука, Г.Д. Гуцуляка, А.Г. Мартина, А.Я. Новаковського та ін. Проте слід відмітити, що деякі еколого-економічні аспекти даної проблеми досліджені недостатньо.

Сьогодні існує велика кількість моделей оптимізації співвідношення земель, в яких значною

мірою закладені лише екологічні цілі, при цьому не створені еколого-економічні інструменти оптимізації та відсутні механізми оцінки її еколого-соціально-економічної ефективності.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної роботи є обґрунтування необхідності вирішення проблеми раціоналізації землекористування в Україні шляхом оптимізації співвідношення земельних угідь, а також розроблення еколого-економічних підходів до створення моделі визначення оптимальної структури земельних угідь.

Методом дослідження є системно-структурний аналіз підходів до еколого-економічної оптимізації співвідношення земель.

РЕЗУЛЬТАТИ

У червні 2012 року в Ріо-де-Жанейро пройшла конференція ООН "Ріо+20", присвячена 20-річчю першої зустрічі на вищому рівні "Планета Земля". В результаті всіма учасниками був узгоджений Підсумковий документ, в якому йдеться мова про 26 головних проблем сучасного суспільства, серед яких: продовольча безпека, харчування і стійке ведення сільського господарства,

деградація земель [1]. Ці проблеми стосуються і України, тому пошук шляхів їх вирішення є досить актуальним.

У зв'язку з масштабними перетвореннями в економіці, які відбулися в Україні після 1991 року, зазнали суттєвої зміни і земельні відносини. Зміни земельних відносин відбуваються і зараз у процесі земельної реформи. Стан земель через нераціональність землекористування за роки незалежності значно погіршився, що виражається у їх масштабній деградації, суттєвому зменшенні виробництва продукції рослинництва і тваринництва та інших пов'язаних із землекористуванням проблемах. Ці проблеми на тлі необхідності забезпечення екологічної рівноваги та продовольчої безпеки країни перейшли з соціально-економічної в політичну площину та повинні розв'язуватись шляхом розроблення і реалізації відповідної державної стратегії.

У процесі проведення земельної реформи абсолютно неприпустимим стало ігнорування землевпорядного й економічного нормування як ефективного засобу регулювання землекористування в аграрній сфері [2, с. 124]. Основною ідеєю земельної реформи повинна стати тривала стійка взаємодія людей із земельними ресурсами з метою досягнення добробуту нинішнім поколінням, але не за рахунок можливості його досягнення майбутніми поколіннями. Ця ідея є однією із основ концепції стійкого розвитку і розглядається світовим співтовариством як домінуюча при формуванні міждержавної стратегії розвитку.

Проаналізувавши сучасний стан українських земельних ресурсів і фактори впливу на них, нами були виділені наступні основні передумови еколого-економічних проблем землекористування в Україні:

- 1) недосконалість регулюючих земельні відносини нормативних та законодавчих актів;
- 2) процеси укрупнення поселень, вилучення земель під забудову та зведення об'єктів інфраструктури;
- 3) зростання рівня якості життя і кількості населення планети та проблема продовольчого забезпечення України, що стимулює нарощування обсягів виробництва продуктів харчування;
- 4) нераціональне землекористування як спадщина колишнього СРСР;
- 5) існуючі та нові стаціонарні і нестаціонарні джерела забруднення земель;
- 6) радіаційне забруднення земель внаслідок аварії на ЧАЕС.

Найбільш поширеною формою користування сільськогосподарськими угіддями в Україні є оренда. Орендою охоплено понад 90% земельних угідь, передусім ріллі, наданих селянам у приватну власність. Це найбільш невдала форма з усіх можливих. Вона не тільки призводить до висна-

ження землі, до її хижацької експлуатації, а й істотно звужує можливості інтенсивного землеробства [3, с. 156—157]. Орендарі, не пов'язані довгостроковими договорами оренди, часто діють під впливом миттєвих інтересів, прагнучи отримати максимум при мінімальних затратах, виснажують землю, не вкладаючи ресурсів у її відновлення. Після закінчення договору вони можуть взяти в оренду іншу ділянку і вчинити те ж саме. За такого стану речей дуже складно здійснити оптимізацію земельних територій, оскільки в Україні потрібно зменшувати площу ріллі, що вимагає впроваджувати інтенсивний тип землеробства. Такий тип землеробства притаманний країнам, де земельні ресурси є основним природним капіталом. За складеним науковцями розподілом природного капіталу по групах країн з різними доходами виділено чотири класи країн: країни з високим рівнем доходів, країни з доходами вище середнього, нижче середнього і низьким рівнем [4, с. 33]. Згідно з цією класифікацією показовою є наступна залежність: чим менше доходи у країні, тим більша частка сільськогосподарських земель у структурі її природного капіталу, що вказує на неоптимальне використання земель. Експлуатація родючих властивостей ґрунту без належного використання добрив і технологій не потребує значних інвестицій, але призводить до швидкої деградації земель, зниження їх родючості. Нині сільським господарством шляхом внесення добрив компенсується лише третина втраченої землею з гумусом енергії, з 1990 року їх внесення скоротилося на 78%. Окремо слід виділити від'ємний баланс фосфору, кількість якого у ґрунтах постійно зменшується внаслідок винесення врожаєм, а компенсація внесенням фосфорних добрив низька або відсутня. Таких рис набуло землекористування в нашій державі і зміна на краще можлива за наступних умов:

— по-перше, необхідно створити дієві механізми формування інституту приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Така форма землекористування, як оренда, не повинна переважати, договори оренди повинні бути довгостроковими і передбачати, як мінімум, не погіршення того стану земель, який був до оренди;

— по-друге, необхідно обмежити можливість значного подрібнення земельних ділянок та встановити науково обґрунтовану мінімально можливу площу земельної ділянки, що може перебувати у власника. Малорозмірні землекористування не дозволяють використовувати переваги меліорації, сівозмін, агрохімії і високопродуктивної техніки [5, с. 106]. Дрібні наділи зменшують ефективність землекористування, тоді як концентрація великих земельних ділянок в одних руках сприяє її підвищенню;

— по-третє, потрібно забезпечити доступ великим землекористувачам до фінансових ресурсів для закупівлі засобів захисту рослин, добрив, сільськогосподарської техніки і обладнання, здійснення природоохоронних заходів, тощо.

Існуючі нормативно-правові акти не дозволяють ввести землі у повноцінний економічний обіг, внаслідок чого перерозподіл земель відбувається на користь неефективних господарюючих суб'єктів. Ринок сільськогосподарських земель не функціонує через діючий мораторій на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Особливістю вітчизняного законодавства є також те, що в ньому не закладені механізми розподілу земельної ренти від сільського господарства в інтересах громадян, немає стимулів для того, щоб рента залишалась у державі і не виводилась з неї. Необхідно створювати правові механізми комерціалізації та капіталізації додаткових якостей земель.

У законодавстві відсутні збори або платежі за порушення земель, є лише збір за розміщення відходів, але передбачені витрати юридичних осіб на охорону та раціональне використання земель. Плата за землекористування не має адекватного характеру. Отже, потрібно ввести механізми адміністративної та матеріальної відповідальності за господарську діяльність суб'єктів, яка призводить до значних екодеструктивних зрушень у навколишньому середовищі та у земельних ресурсах зокрема. Це стосується, перш за все, сільського господарства, оскільки саме в ньому спостерігаються наймасштабніші та найзагрозливіші порушення і деградація земельних ресурсів. Повинен бути створений економічний мотиваційний механізм для активного відтворення та відновлення земель їх власниками та користувачами.

Інститут землеробства УААН встановив, що щорічна недостача гумусу на одному гектарі українських земель складає в середньому 110 кг. Основною причиною втрати гумусу є ерозія, яка в Україні є одним із наймасштабніших екодеструктивних процесів. На даний час ерозійні процеси відбуваються на 35,2% сільськогосподарських угідь, а всього ерозією охоплено 18% території України. В результаті орні землі скорочуються з середньою швидкістю 0,5% щорічно. Серед основних причин ерозійних процесів українських земель називають високу розораність основної території та крутосхилів, недостатність захисних лісосмуг, знеліснення, неправильна меліорація та ін.

Великих втрат українські землі зазнають від нераціонального розподілу сільськогосподарських культур. Висока щільність вирощування виснажливих технічних рослин призвела до зниження родючості земель. Такий стан речей бере початок ще з радянських часів, а зараз набув заг-

розливого масштабу. Наприклад, вже в 1989 році в Україні виснажливі рослини вирощувались на 11,6% сільськогосподарських земель, тоді як у всьому Радянському союзі цей показник складав 2,5%. Негативний вплив на земельні угіддя здійснює також тваринництво, поголів'я якого в останні роки почало відновлюватися. Недотримання норм його утримання та необґрунтована спеціалізація спричиняють деградацію сільгоспугідь. За розрахунками спеціалістів, для типових тваринницьких комплексів на 108 тис. гол. свиней потрібно 5 тис. га земельних угідь, для відгодівлі молодняку великої рогатої худоби на 10 тис. гол. — 2 тис. га, для виробництва молока на 2 тис. гол. — 750 га. Ці нормативи в жодному з господарств не витримуються [6, с. 44]. Отже, існуюча система ведення як рослинництва, так і тваринництва не відповідає вимогам раціонального використання земельних ресурсів.

Першочерговим завданням, із реалізації якого повинно починатись вирішення проблеми раціоналізації землекористування, є оптимізація співвідношення земель на території з урахуванням регіональних особливостей. Так, Ю. В. Буденний наголошує на необхідності виведення із складу ріллі схилів землі з крутизною понад 3°. В цілому в Україні на першому етапі повинні бути виведені зі складу ріллі близько 3,5—4,0 млн га з крутизною більше 5°, а в подальшому — ще 5,5—6,0 млн га. При цьому важливо передбачити заходи по перетворенню пологих схилів у культурні сінокоси, більш крутих і пересічених схилів — у пасовища, а малопродуктивних крутих схилів — під заліснення [7, с. 58—59]. Втілення таких пропозицій повинно якісно оптимізувати структуру українських ландшафтів.

Структура і, в першу чергу, співвідношення між агроекосистемами й природними біогеоценозами є найважливішою ознакою стійкості антропогенно перетвореного ландшафту [8, с. 157]. Таким чином, зниження розораності території, розширення площі природних кормових угідь та лісових насаджень буде сприяти збільшенню питомої ваги екологічностабілізуючих угідь, ренатуралізації довкілля та екологічній оптимізації землекористування [9, с. 169—170].

У класифікації природних і антропогенно перетворених екосистем ліс та лісосмуги мають найвищий фактор стабілізації, тобто ефективність лісових насаджень у екологічній стабілізації ландшафтів найвища, тому лісам повинна приділятися особлива увага.

В.А. Дмитренком були запропоновані підходи до створення моделі визначення оптимальної полезакисної лісистості [7, с. 125—126]. На їх основі нами було розроблено наступні еколого-економічні підходи до створення моделі визначення оптимальної структури земельних угідь:

1) еколого-економічний ефект від переведен-

ня земель із однієї категорії в іншу, наприклад, від заліснення ріллі, повинен бути більше втраченого чистого доходу:

$$E_{EE} > D_{BЧ},$$

$$E_{EE} = B_{EE} - Z_D - A_B \quad (1),$$

де E_{EE} — еколого-економічний ефект, грн. га; $A_{BЧ}$ — втрачений чистий дохід від переведення земель, грн. га; B_{EE} — еколого-економічна вартість додаткової продукції, отриманої від позитивного впливу переведення земель, грн. га; Z_D — додаткові прямі витрати на технологічний процес отримання додаткової продукції, грн. га; A_B — амортизаційні відрахування, грн. га.

2) допустима площа земель $P_{HЗ}$, переведених із однієї категорії в іншу, повинна обмежуватись зонами меліоративного P_M і екологічного P_E впливу:

$$P_{HЗ} \leq P_P - P_M,$$

$$P_{HЗ} \leq P_D - P_E; \quad (2),$$

де P_P — площа ріллі, га; P_D — площа дефляційнонебезпечених земель, га;

3) очікуваний після оптимізації еколого-економічний збиток Z_0 повинен бути меншим за фактичний збиток до оптимізації Z_ϕ :

$$Z_0 < Z_\phi \quad (3).$$

Дослідження Ю. та Г. Одумів показали, що максимальний сумарний еколого-соціально-економічний ефект може бути отриманий при наступному співвідношенні: 60% площ природних екосистем і 40% площ перетворених людиною [10, с. 160]. Забезпечити на практиці дане співвідношення дуже складно, оскільки доведеться створювати штучні ландшафтні екосистеми. До екологічно стабільних та умовно стабільних площ відносяться ліси та інші лісовкриті площі, відкриті забоччені землі, сіножаті, пасовища, території покриті поверхневими водами та відкриті землі без покриву або з незначним рослинним покривом. Перелічені площі умовно можна віднести до категорії природних екосистем. В Україні їх площа складає 38%, що на 22% менше від оптимального показника Ю. та Г. Одумів. До перетворених людиною площ відносяться рілля, перелоги, площі під багаторічні насадження, інші сільськогосподарські землі та забудовані землі. Їх площа в Україні складає відповідно 62%, що перевищує оптимальний показник на ті ж 22%. Отже, в Україні потрібно перевести 22% площ із категорії перетворених людиною в категорію відносно стабільних. Зробити це, на нашу думку, реально лише за рахунок зменшення ріллі і перелогів, збільшивши залежно від природної зони площі лісів і лісовкритих територій, сіножатей та пасовищ. За нашими розрахунками, площу ріллі потрібно в ідеалі зменшити приблизно на 12—14 млн га.

ВИСНОВКИ

У статті розглянута проблема нераціонального використання земельних ресурсів із точки зору неоптимального використання земельних територій. Проаналізовано передумови еколого-економічних проблем землекористування в Україні та обґрунтовано доцільність першочерговості процесу оптимізації співвідношення земельних угідь у вирішенні цих проблем. Розроблені еколого-економічні підходи до створення необхідної оптимізаційної моделі.

Література:

1. Сапрыкина М. Пожелания без конкретики [Электронный ресурс] / М. Сапрыкина // Companion. — 2012. — Режим доступа: — <http://www.companion.ua/Articles/Content?Id=-202389>.
2. Юрченко А.Д. Сучасна земельна політика України: монографія / А.Д. Юрченко, Л.Д. Греков, А.М. Мірошніченко, А.В. Кузьмін. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 260 с.
3. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак — К.: Кондор, 2007. — 522 с.
4. Диксон Дж. Новый взгляд на богатство народов. Индикаторы экологически устойчивого развития: пер. с англ. / Дж. Диксон, Ж. Бэкес, К. Гамильтон, А. Кант, Э. Латц, С. Педжиола, Ж. Хи; предисл. С.Н. Бобылев, В.Н. Сидоренко. — 2-ое изд. — М.: Весь Мир, 2003. — 128 с.
5. Курильців Р.М. Механізм формування раціонального використання і охорони земель на регіональному рівні: монографія / Р.М. Курильців. — Львів: Каменяр, 2007. — 155 с.
6. Дорогунцов С.І. Удосконалення управління природокористуванням в АПК / С.І. Дорогунцов, П.П. Борщевський, Б. М. Данилишин. — К.: Урожай, 1992. — 128 с.
7. Шапоренко О.И. Эколого-экономические аспекты землеустройства в ходе реформирования земельных отношений: монография / О.И. Шапоренко. — Донецк: Норд-Пресс: ДонГАУ, 2003. — 387 с.
8. Гуцуляк Ю.Г. Еколого-ландшафтна та економічна екологія земель в Україні: монографія / Ю.Г. Гуцуляк. — Чернівці: Прут, 2009. — 180 с.
9. Дорош Й.М. Еколого-економічні основи формування інституту обмежень та обтяжень при використанні земель: монографія / Й.М. Дорош. — К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2007. — 236 с.
10. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н.Ф. Реймерс. — М.: Журнал "Россия Молодая", 1994. — 367 с. *Стаття надійшла до редакції 07.08.2012 р.*

УДК 330.332:338.43(477.73)

*І. В. Безп'ята,
к. е. н., доцент кафедри економіки сільського господарства,
Миколаївський державний аграрний університет*

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В АГРАРНУ СФЕРУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті охарактеризована структура капітальних інвестицій залежно від класифікаційних ознак та напрямів їх використання, розрахована технологічна структура та структурні зрушення капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області.

The article described the structure of capital investments depending on the classification of signs and directions of their use, designed technological structure and structural changes in capital investment in agriculture, Mykolaiv region.

Ключові слова: інвестиції, структура капітальних інвестицій, аграрна сфера, структурні зрушення, квадратичні коефіцієнти структурних зрушень.

ВСТУП

Як свідчить досвід, ефективне реформування національної економіки країни можливе лише на основі активізації інвестиційної діяльності, істотного збільшення обсягу інвестицій та оптимального формування всіх джерел інвестування. Успішний розвиток підприємництва у будь-якій сфері економіки залежить від раціонального та ефективного використання ресурсів господарюючими суб'єктами, тобто інвестиції, в першу чергу, повинні здійснюватися у придбання, залучення та відтворення ресурсної бази.

Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні значною мірою залежить від темпів та пропорцій інвестицій для впровадження найновіших перевірених досвідом й екологічно чистих технологій виробничої та переробної сфери. Без прогресивних технологій, новітньої техніки та інших інновацій суттєво

підвищити рівень економічної ефективності агропромислового виробництва нікому ще не вдавалось. Для створення стійкого та надійного функціонування аграрної сфери необхідні великі капітальні вкладення в матеріально-технічну базу і не менші інвестиції для вирішення невідкладних завдань соціального розвитку села [4].

Питання теорії і практики інвестицій, формування джерел їх фінансування, дослідження інвестиційної діяльності підприємств вивчали зарубіжні та вітчизняні вчені Дж. Бейлі, В. Беренс, І.О. Бланк, В.І. Благодатний, В.Г. Блохіна, П.І. Гайдуцький, О.І. Гутуров, І.О. Іващук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, О. В. Кущина, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин, та багато інших. У публікаціях згаданих вчених значна увага приділяється вивченню інвестиційної привабливості аграрної сфери, державному управлінню інвестиційними процесами, форму-

ванню умов інвестування, аналізуються проблеми спаду обсягів інвестиційних потоків тощо. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць із означеної проблеми та певні досягнення в її вирішенні, ще залишається частина питань, які вимагають подальшого вивчення, узагальнення та удосконалення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є дослідження структури капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області, виявлення основних проблем, які впливають на технологічну структуру капітальних інвестицій.

РЕЗУЛЬТАТИ

Інвестиції визначають темпи розвитку агропромислового виробництва, вони є могутнім стимулом для розвитку науково-технічного прогресу. Функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, як правило, пов'язане з інвестиційною діяльністю. Економічна ефективність будь-якого виду витрат являє собою відношення отриманого чи очікуваного ефекту до суми вкладених засобів. Ефективність капітальних вкладень у виробництво в кінцевому результаті виражається збільшенням прибутку, продуктивності праці при збільшенні обсягу продукції чи покращенні її споживчих якостей. В основному інвестиції в економічно розвинутих країнах направляються на вирішення саме цих завдань, які забезпечують освоєння нових ринків збуту або збереження місця на вже освоєному ринку [1].

Інвестиції (капітальні вкладення) — це сукупність витрат ресурсів, спрямованих на розширене відтворення основних фондів усіх галузей народного господарства. "Інвестиції" — відносно новий для нашої економіки термін. У рамках централізованої планової системи використовувалося поняття "валові капітальні вкладення", під якими розумілися всі витрати на відтворення основних фондів, включаючи витрати на їх ремонт.

"Інвестиції" — більш широке поняття. Воно охоплює і так звані реальні інвестиції, близькі за змістом до нашого терміна "капітальні вкладення", і фінансові (портфельні) інвестиції, тобто вкладення в акції, облігації, інші цінні папери, пов'язані безпосередньо з власником, що дає право на отримання доходів від власності. Фінансові інвестиції можуть стати як додатковим джерелом капітальних вкладень, так і предметом біржової гри на ринку цінних паперів. Але частина портфельних інвестицій в акції підприємств різних галузей матеріально-

го виробництва за своєю природою нічим не відрізняються від прямих інвестицій у виробництво.

Миколаївська область має значні можливості для розвитку аграрного сектора та перетворення його у високоефективну сферу економіки. Сприятливі ґрунтово-кліматичні передумови, родючі землі та давні хліборобські традиції сприяють подальшому його розвитку, одержанню врожаїв сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Миколаївщина традиційно вважається одним із регіонів інтенсивного землеробства в Україні та має значні земельні ресурси. Загальна площа сільськогосподарських угідь області перевищує 2 млн га (займає близько 5% площ України), з яких 1,7 млн га становить рілля.

Варто зазначити, що обсяги вкладених капітальних інвестицій за 2011 рік в економіку Миколаївської області склали 4822 млн грн., що на 15% більше обсягів 2009—2010 років.

Основним джерелом фінансування залишаються власні кошти підприємств, які становлять 68% усіх капітальних інвестицій. Їхня питома вага зменшилася проти відповідного періоду минулого року на 2 в.п. Обсяги витрат за рахунок коштів державного бюджету зменшилися на 0,5 в.п. і становлять 3% до загального обсягу капітальних інвестицій, при цьому на 0,7 в.п. збільшилася частка інвестицій, освоєних за рахунок коштів місцевих бюджетів. Збільшились на 2,5 в.п. обсяги витрат, освоєних за рахунок кредитів банків та інших позик.

За 2011 рік підприємствами та організаціями освоєно 4114 млн грн. інвестицій в основний капітал, що на 10% більше порівняно з 2010 роком.

Інвестиції у сільське господарство та пов'язані з ним послуги склали 734 млн грн. у 2011 році, що на 60% більше проти попереднього року і склали 17% загального обсягу інвестицій в основний капітал [3].

Залежно від класифікаційних ознак та напрямів використання капітальних інвестицій розрізняють таку їх структуру [2]:

- галузеву;
- територіальну;
- технологічну;
- відтворювальну;
- структуру за формами власності.

Галузева структура характеризує розподіл капітальних інвестицій по галузях і видах виробництва.

Таблиця 1. Технологічна структура і структурні зрушення капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області

Показники	Капітальні інвестиції, %		Характеристики структурних зрушень	
	2010 р.	2011 р.	абсолютні	відносні
Інвестиції у матеріальні активи	99,0	99,3	+0,3	1,003
у тому числі				
інвестиції в основний капітал	78,6	76,5	-2,1	0,973
з них				
капітальне будівництво	33,6	32,8	-0,8	0,976
машини, обладнання та транспортні засоби	45,0	43,7	-1,3	0,971
земля	0,8	1,8	+1,0	2,250
існуючі будівлі та споруди	1,4	4,0	+2,6	2,857
нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва	0,6	0,5	-0,1	0,833
довгострокові біологічні активи тваринництва	0,5	0,5	0,0	1,000
інші необоротні матеріальні активи	1,5	1,0	-0,5	0,667
капітальний ремонт	15,6	15,0	-0,6	0,962
Інвестиції у нематеріальні активи	1,0	0,7	-0,3	0,700

Джерело: Дані Головного управління статистики у Миколаївській області

Територіальна структура — це співвідношення їх розподілу по економічних районах, областях країни.

Технологічна структура — це співвідношення між основними їх складовими частинами: витратами на будівельно-монтажні роботи, вартістю обладнання, машин і механізмів, іншими капітальними затратами.

Відтворювальна структура — відображає співвідношення довгострокових витрат на нове будівництво, розширення, реконструкцію і технічне переоснащення, тобто форми відтворення основних фондів.

Структура за формами власності — свідчить про значне переважання державних інвестицій над приватними. Поки що вони є домінуючими, але з ростом приватизації, з акціонуванням державних підприємств має зростати частка приватного капіталу в загальному його обсязі [2].

Для об'єктивної оцінки капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області в нинішніх умовах господарювання необхідно провести детальний аналіз структури капітальних інвестицій, який дозволяє виявити основні тенденції їх зміни.

Структура будь-якої статистичної сукупності динамічна. І зміна часток окремих складових частин сукупності — це наслідок структурних зрушень [5].

Структурні зрушення оцінюють за допомогою абсолютних і відносних характеристик динаміки:

— абсолютного приросту j -ї частки в процентних пун-

ктах:

$$\Delta d_j = d_{j1} - d_{j0} \quad (1);$$

— темпу зростання j -ї частки:

$$Kd_j = d_{j1} / d_{j0} \quad (2).$$

Проаналізуємо технологічну структуру та структурні зрушення капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області (табл. 1).

Проведений статистичний аналіз технологічної структури капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області свідчить про те, що

найбільшу питому вагу займають інвестиції в основний капітал — 76,5%, що на 2,1 в.п. менше показника минулого року, 15,0% займали витрати на капітальний ремонт. І лише 0,7% — інвестиції в нематеріальні активи.

Ці дані свідчать, що, оскільки збільшення частки одних видів оборотних засобів призводить до зниження частки інших, то сума абсолютних приростів часток дорівнює нулю, а загальний темп зростання — одиниці.

Характеристики структурних зрушень взаємопов'язані:

$$\Delta d_j = d_{j0} (Kd_j - 1) \quad (3).$$

Очевидно, що для складових частин, де темп зростання $Kd > 1$, абсолютний приріст Δd додатний і, навпаки, при $Kd < 1$ — від'ємний.

Абсолютні прирости і темпи зростання часто непропорційні одне одному, тому при вивченні структурних зрушень доцільне комплексне використання абсолютних і відносних характеристик [5].

Як узагальнюючі характеристики інтенсивності структурних зрушень застосовують ліній-

Таблиця 2. Розрахунок квадратичних коефіцієнтів структурних зрушень

Показники	Абсолютний приріст $\Delta d_j = d_{j1} - d_{j0}$	$(d_{j1} - d_{j0})^2$	$\frac{(d_{j1} - d_{j0})^2}{d_{j0}}$
Капітальне будівництво	-0,8	0,64	0,019
Машини, обладнання та транспортні засоби	-1,3	1,69	0,038
Земля	1,0	1,00	1,250
Існуючі будівлі та споруди	2,6	6,76	4,829
Нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва	-0,1	0,01	0,017
Довгострокові біологічні активи тваринництва	0,0	0,00	0,000
Інші необоротні матеріальні активи	-0,5	0,25	0,167
Капітальний ремонт	-0,6	0,36	0,023
Інвестиції у нематеріальні активи	-0,3	0,09	0,090
Разом	0,0	10,8	6,432

Джерело: Власні розрахунки.

ний l_d і квадратичний σ_d коефіцієнти. Їх обчислюють на основі абсолютних приростів часток Δd , тобто

$$\bar{l}_d = \frac{\sum |d_{j1} - d_{j0}|}{n} \quad (4),$$

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum (d_{j1} - d_{j0})^2}{n}} \quad (5).$$

Знаючи темпи зростання часток, обчислюють квадратичний коефіцієнт, який порівняно з іншими чутливіше реагує на зміни в структурі [5], за формулою

$$\sigma_{k_d} = \sqrt{\frac{\sum (d_{j1} - d_{j0})^2}{d_{j0}}} = \sqrt{\sum (Kd_j - 1)^2 * d_{j0}}. \quad (6).$$

Обчислимо квадратичні коефіцієнти структурних зрушень, використавши дані табл. 2.

Згідно з розрахунками:

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{10,8}{9}} = 1,10;$$

$$\sigma_{k_d} = \sqrt{6,432} = 2,54\%.$$

Величини зведених абсолютних і відносних квадратичних коефіцієнтів структурних зрушень свідчать, що структура капітальних інвестицій в аграрну сферу Миколаївської області у середньому змінювалася на 1,1 відсоткових пункта, або на 2,54%.

Загалом за період 2010—2011 років у структурі капітальних інвестицій відбулися незначні зміни.

ВИСНОВКИ

Статистичні методи та прийоми аналізу дозволяють проводити дослідження структури інвестицій в динаміці, оцінювати структурні зрушення, виявляти і характеризувати основні тенденції розвитку динаміки. Для цього використовуються дві групи показників: показники, які засновані на різницях між питомими вагами однойменних структур сукупності (абсолютний приріст питомої ваги), та показники, котрі базуються на відношеннях питомих ваг однорідних частин сукупності (темперосту питомої ваги, середньорічний темп росту питомої ваги).

Технологічна структура капітальних вкладень характеризує частку витрат на будівельно-монтажні роботи; придбання устаткування, техніки, інструментів та інвентаря, капітальний ремонт, інші капітальні витрати та інвестиції у нематеріальні активи. Слід зазначити, що для підвищення ефективності сільськогосподарсь-

кого виробництва важливе значення має поліпшення технологічної структури капітальних вкладень за рахунок зростання питомої ваги витрат на придбання активної частини основних фондів.

Література:

1. Борейко І.П. Оцінка інвестиційної діяльності підприємств аграрного сектору економіки / І.П. Борейко // Економіка АПК. — 2009. — №12. — С. 68—74.
2. Величко В.В. Економіка підприємства: конспект лекцій / В.В. Величко // Харків: ХНАМГ, 2004. — 114 с.
3. Головне управління статистики у Миколаївській області. — Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/>
4. Крижанівський О.В. Основні перешкоди залученню інвестицій в АПК України / О.В. Крижанівський О.В. // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. — 2009. — №17. — С. 303—309.
5. Статистика: Підручник / А.В. Головач, А.М. Єріна, О.В. Козирєв та ін. За ред. А.В. Головача, А.М. Єріної, О.В. Козирєва. — К.: Вища шк., 1993. — 623 с.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.

ІНВЕСТИЦІЇ ПРАКТИКА І ДОСВІД

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

- ЕКОНОМІКИ
- ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.)

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

www.investplan.com.ua

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economy_2008@ukr.net

УДК 631.16:658.155(477.54)

О. Ю. Скоромна,
здобувач, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ВСТУП

Прибутковість сільськогосподарського виробництва є тим вирішальним фактором, який гарантує продовольчу безпеку держави, життя населення. Ефективність діяльності характеризується її результатами, серед яких основним економічним показником є прибуток — головне власне джерело фінансування розширеного відтворення на підприємстві. Суб'єкти господарювання, що досягли високих розмірів прибутковості виробництва, мають значні переваги у вирішенні соціальних питань, поліпшенні матеріального стимулювання працівників, впровадженні інноваційних проектів, поліпшенні матеріально-технічної бази тощо. Виявлення шляхів збільшення прибутковості аграрних підприємств зумовлює необхідність розгляду його основних проблематичних аспектів.

В умовах обмежених можливостей сільськогосподарських підприємств до залучення фінансових ресурсів, головна увага науковців та практиків повинна бути спрямована на пошук шляхів збільшення власних доходів аграріїв, зокрема прибутку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань формування прибутку сільськогосподарських підприємств, впливу на нього окремих факторів, винайдення резервів підвищення прибутковості та більш ефективного механізму управління зазначеними процесами присвячені наукові праці Я.І. Костецького [1], О.Г. Карпової [2], Л.П. Червінської [3], та ін.

Велику увагу цьому питанню приділив П.Т. Саблук, який зауважує що дохідність сільськогосподарського виробництва — це елемент взаємозв'язку цілого пласта суспільних відносин, які стоять вище, ніж просте забезпечення більшої прибутковості для окремого індивіда, підприємства чи галузі [1].

У свою чергу, В.Я. Месель-Веселяк бачить декілька напрямів підвищення дохідності та скорочення витрат. На його думку, збільшення частки органічних добрив у загальному обсязі добрив; перехід від нафтопродуктів до біопалива; оптимізація розмірів сільськогосподарських підприємств; робота над поліпшенням продуктивності худоби та підвищенням врожайності — усе це і є запорукою підвищення ефективності виробництва та скорочення витрат [2].

Разом з тим, питання визначення причин низької прибутковості сільськогосподарського виробництва залишається актуальним і потребує подальших досліджень.

Постановка завдання — проаналізувати основні проблеми та фактори формування прибутку аграрних підприємств Харківської області.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основним джерелом формування доходів для багатьох сільгосппідприємств є реалізація виробленої продукції, тому найважливішими внутрішніми чинниками зростання прибутку є збільшення обсягу виробництва і реалізації продукції, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості, поліпшення якості продукції.

Різкий спад сільськогосподарського виробництва, постійне поглиблення диспаритету цін та недостатня державна підтримка призвели до зниження рентабельності виробництва, подальшого зростання індексів співвідношення собівартості і цін реалізації основних видів сільськогосподарської продукції [3].

Основним завданням роботи аграрних підприємств є виробництво продукції як для забезпечення власних потреб, так і для гарантування продовольчої безпеки держави. Сільськогосподарські підприємства працюють на засадах самоокупності та самофінансування, тому у період становлення ринкової економі-

ки дуже важливим є отримання прибутків та забезпечення стабільного фінансового стану підприємства, адже не варто розраховувати тільки на державну підтримку.

У рамках проведених досліджень важливе місце відводиться аналізу динаміки прибутковості товарної продукції сільськогосподарських підприємств Харківської області (табл. 1). Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції з 2006 по 2009 р. має тенденцію до зниження. Але якщо взяти до уваги 2010 р., то ситуація цілком протилежна — рівень рентабельності суттєво зростає. Зокрема, рентабельність молока та соняшнику зросла на 14,5% та 19,7% відповідно, знизився і рівень збитковості зернових культур з -6,6% до -4,4%. У тваринництві спостерігається більш критична ситуація. Селянам немає сенсу вкладати кошти в галузь, адже вона є абсолютно збитковою. В 2007 р. рівень рентабельності становив -45,7%, в 2010 р. ситуація не стала кращою, цей показник і надалі знижується і складає -40,7%.

Собівартість по основних видах сільськогосподарської продукції порівняно з ціною зростає випереджаючими темпами, що зменшує прибутковість аграрного виробництва. За таких умов селяни опиняються незахищеними, вони втрачають економічний інтерес займатися виробництвом. Так, в Україні не збільшується поголів'я ВРХ, підприємства відмовились від вирощування цукрових буряків, вівчарства тощо. І натомість збільшують посіви соняшника, чим погіршують якісні характеристики родючості ґрунтів.

Для виявлення причин такої ситуації необхідно дослідити основні фактори впливу на прибуток підприємства. Прибуток від реалізації продукції в цілому по підприємству залежить від чотирьох факторів першого рівня супідрядності обсягу реалізації продукції, її структури, собівартості, рівня середньо реалізаційних цін. Для аналізу впливу даних факторів на розмір прибутку сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2009—2010 рр. було вибрано види продукції,

Таблиця 1. Динаміка прибутковості основних видів продукції сільськогосподарських підприємств Харківської області

Рік	Повна собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц, грн.	Прибуток від реалізації 1 ц, грн.	Рівень рентабельності (збитковості),%	Динаміка зміни до попереднього року, %	
					ціна	собівартість
1	2	4	5	6	7	8
Зернові культури						
2006	49,72	52,15	2,43	4,9	x	x
2007	60,52	83,82	23,3	38,5	160,7	121,7
2008	66,46	73,93	7,47	11,2	88,2	109,8
2009	82,43	77,00	-5,43	-6,6	104,2	124,0
2010	123,85	118,72	-5,13	-4,1	154,2	150,2
Насіння соняшнику						
2006	92,62	116,86	24,24	26,2	x	x
2007	118,34	220,84	102,5	86,6	189,0	127,8
2008	154,28	176,72	22,44	14,6	80,0	130,4
2009	147,56	214,71	67,15	45,5	121,5	95,6
2010	199,55	321,38	121,83	61,0	149,7	135,2
Молоко						
2006	108,97	98,39	-10,58	-9,7	x	x
2007	132,96	153,76	20,8	15,6	156,3	122,0
2008	169,50	184,60	15,1	8,9	120,1	127,5
2009	181,48	188,55	7,07	3,9	102,1	107,1
2010	234,4	289,7	55,3	23,6	153,6	129,2
Приріст ВРХ						
2006	885,87	477,34	-408,53	-46,1	x	x
2007	953,95	517,70	-436,25	-45,7	108,5	107,7
2008	1152,07	843,09	-308,98	-26,8	162,9	120,8
2009	1366,44	842,83	-517,55	-38,3	100,7	118,6
2010	1560,7	925,34	-635,36	-40,7	109,0	114,2

по яких валовий дохід від реалізації є найбільшим.

У результаті дослідження виявлено, що характерною рисою майже для всіх видів продукції, крім яєць та приросту свиней, є збільшення собівартості, яке негативно впливає на розмір прибутку. Так, по зернових зростання собівартості призвело до зменшення прибутку на 350,98 млн грн., по соняшнику — на 270,59 млн грн., по цукрових буряках — на 46,37 млн грн., по молоку — на 18,39 млн грн. Але для даних видів продукції ріст собівартості компенсувався зростанням цін. Критичним є збільшення собівартості приросту ВРХ, яке призвело до зменшення прибутку у 2010 р. у порівнянні з 2009 р. на 17,76 млн грн., внаслідок чого по Харківській області було отримано збитків від реалізації приросту ВРХ в розмірі 7,0 млн грн.

Загалом же господарства Харківської області в 2010 році в порівнянні до попереднього недоотримали прибутку за рахунок збільшення собівартості на 734,54 млн грн. Такі фактори, як обсяг реалізованої продукції та ціни реалізації, в підсумку мали позитивну тенденцію і привели до збільшення прибутку відповідно на 107,82 та 1134,69 млн грн.

Суттєвий вплив на прибуток має структура реалізованої продукції. Нами було обчислено

Таблиця 2. Розрахунок впливу окремих факторів на величину прибутку від реалізації основних видів сільськогосподарської продукції

Види продукції	Кількість реалізованої продукції, тис. ц		Повна собівартість 1 ц, грн.		Середня ціна реалізації 1 ц, грн.		Загальний результат, прибуток 1, збиток -, млн грн.			Відхилення фактичного прибутку від планового (+,-), млн грн.			
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.		2010 р.	усього	у т.ч. за рахунок зміни		
							на 1 ц, грн.	усього			обсягу реалізованої продукції	собівартості	ціни реалізації
Зернові	20015,9	8473,7	82,43	123,85	77,00	118,70	-5,43	-108,68	-43,63	65,05	62,68	-350,98	353,35
Цукрові буряки	2178,9	2260,0	29,07	49,59	25,88	35,94	-3,19	-6,95	-30,85	-23,90	-0,26	-46,37	22,73
Соняшник	4691,8	5204,7	147,56	199,55	214,71	321,38	67,15	315,06	634,09	319,03	34,44	-270,59	555,18
Гречка	110,2	51,2	177,51	286,25	156,20	396,77	-21,31	-2,35	5,66	8,01	1,25	-5,57	12,33
Ріпак	128,9	15,8	299,48	300,40	214,91	264,00	-84,57	-10,9	-0,57	10,33	9,57	-0,01	0,77
Приріст ВРХ	98,7	91,4	1366,44	1560,70	848,89	925,34	-517,55	-51,06	-58,06	-7,00	3,77	-17,76	6,99
Приріст свиней	96,1	119,2	1523,08	1379,01	1347,46	1170,66	-175,62	-16,89	-24,84	-7,95	-4,05	17,18	-21,08
Птиця	15,8	13,1	1314,53	1567,50	747,42	961,40	-567,11	-8,99	-7,94	1,05	1,54	-3,31	2,82
Яйця	612,5	753,1	424,63	392,40	417,97	479,10	-6,66	-4,09	65,28	69,37	-0,94	24,26	46,05
Молоко	1563,8	1537,9	181,48	234,40	188,55	289,70	7,07	11,06	85,05	73,99	-0,18	-81,39	155,56
Усього	x	x	x	x	x	x	x	116,21	624,19	507,98	107,82	-734,54	1134,69

¹ По яйцях кількість продукції — тис. шт., ціна та собівартість — грн. за тис. шт.

вплив структури товарної продукції на формування прибутку (табл. 3).

За даними розрахунками, збільшення обсягу реалізованої продукції призвело до зростання прибутку на 129,83 млн грн. Але зміна її структури мала негативні наслідки, за рахунок цього фактора підприємства Харківської області отримали збитки в розмірі 22,01 млн грн.

В умовах триваючого цінового диспаритету дещо втратив актуальність аналіз впливу на прибутковість динаміки показників ресурсомісткості та собівартості продукції. Різке подорожання засобів виробництва у поєднанні з фінансовою кризою зумовило дуже істотне зменшення загальних і погектарних розмірів застосування матеріальних ресурсів. Однак необхідно відмітити, що за період з 2000 по

2008 рр. внесення мінеральних добрив в розрахунок на 1 га збільшилося в 6 разів [4].

З проведених досліджень визначено, що загальне відхилення прибутку в 2010 р. становило 507,98 млн грн., причому за рахунок вирощування соняшнику 319,03 млн грн.

Рентабельність вирощування соняшнику зумовлює значне збільшення його посівних площ в Україні, які за останні 10 років сягнули майже 3 млн га, Харківська область не є винятком. Дана культура вважається найбільш прибутковою, тому можна припустити, що збільшення питомої ваги соняшнику в структурі посівів і в структурі товарної продукції буде сприяти підвищенню прибутковості всього сільськогосподарського виробництва. Для перевірки цієї гіпотези нами було здійснено групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за питомою вагою соняшнику в структурі товарної продукції (табл. 4).

За даними табл. 4, в області виділено 113 підприємств, в структурі товарної продукції яких соняшник займає понад 75%. Наглядно спостерігаємо, що урожайність даної культури пропорційно зменшується, відносно зростання його питомої ваги в структурі товарної продукції. Опосередковано це є на-

Таблиця 3. Розрахунок впливу основних факторів на відхилення суми прибутку по сільськогосподарських підприємствах Харківської області, млн грн.

Показники	2009 р.	Фактично реалізовано продукції за цінами та собівартістю 2009 р.	2010 р.
Повна собівартість реалізованої продукції	3309,78	2468,61	3203,15
Виручка від реалізації продукції	3425,99	2692,65	3827,35
Прибуток	116,21	224,04	624,19
Відхилення 2010 р. від 2009 р.	X	X	507,98
в тому числі за рахунок зміни:			
а) обсягу реалізації продукції	X	X	129,83
б) повної собівартості реалізованої продукції	X	X	-734,54
в) середньої ціни реалізації	X	X	1134,69
г) структури реалізованої продукції	X	X	-22,01

слідком перенасичення сіво-
змін культурою, що є грубим
порушенням чинного зако-
нодавства.

З 1 серпня 2010 р. набра-
ли чинності норми Земель-
ного кодексу, якими перед-
бачається, що земельні ді-
лянки сільськогосподарсь-
кого призначення для веден-
ня товарного сільськогос-
подарського виробництва

використовуються відповідно до розроблених
та затверджених в установленому порядку про-
єктів землеустрою, що забезпечують еколого-
економічне обґрунтування сівозміни та впоряд-
кування угідь і передбачають заходи з охоро-
ни земель. За порушення цієї норми відповідно
до статті 55 "Кодексу України про адміністра-
тивні правопорушення" на громадян наклада-
тимуть адмінштраф у розмірі від 50 до 100 не-
оподаткованих мінімумів доходів громадян, на
посадових осіб — від 300 до 500 неоподаткова-
них мінімумів доходів громадян.

Порядок розробки проектів землеустрою,
що забезпечують еколого-економічне обґрун-
тування сівозміни та впорядкування угідь, до-
ручено розробити Кабміну. Але і на сьо-
годнішній день жодних кроків з боку Кабінету
Міністрів так і не було зроблено.

На період до 1 січня 2015 р. вимоги щодо
проектів землеустрою поширюються лише на
тих власників та користувачів, які використо-
вують земельні ділянки сільськогосподарсько-
го призначення для ведення товарного сільсь-
когосподарського виробництва загальною пло-
щею більш як 100 гектарів [6].

На жаль, земельні перетворення в аграрній
сфері відбувались без достатнього науково-
методологічного, організаційного і фінансово-
го забезпечення, що призвело до порушення
практично всіх раніше існуючих науково об-
ґрунтованих сівозмін. Тривала відсутність
спеціальних нормативних актів про відпові-
дальність за безгосподарське та нераціональ-
не використання земель дозволяли як земле-
власникам, так і землекористувачам по-споживацьки ставитися до основного національного
багатства країни. Вирощування сільськогоспо-
дарських культур стало здійснюватись виключно
за кон'юнктурою ринку, яка, ігноруючи еко-
логічні вимоги, диктує виробництво, насампе-
ред, "прибуткових культур".

Порушення науково обґрунтованих опти-
мальних площ посіву соняшнику і значне пе-
рвантаження сівозмін цією культурою при-

**Таблиця 4. Вплив питомої ваги посівів соняшника на
прибутковість виробництва в сільськогосподарських
підприємствах Харківської області (2010 рік)**

Групи підприємств за питомою вагою соняшника в структурі товарної продукції, %	Кількість підпри- емств в групі	Питома вага соняшнику в структурі посівних площ, %	Урожайність, ц/га	Середній прибуток	
				по господар- ству, тис грн.	на 100 га посівних площ, тис. грн.
I – до 25,0	108	10,7	17,3	977,8	61,8
II – 25,1 – 55,0	164	23,1	16,8	968,5	35,8
III – 55,1-75,0	151	27,9	17,3	1309,4	60,0
IV – понад 75,1	113	36,4	14,8	799,2	64,5

звело до низки негативних явищ: поширення і
значної інтенсивності розвитку хвороб і
шкідників, зниження родючості ґрунтів тощо.
Вирішення проблем, що виникли, можливе
лише за умови оптимізації площ посіву олій-
них культур.

Йохайм Кастен вважає, що при змушеному
зменшенні частки посівних площ соняшнику
отримання незмінного валового збору, який
має задовольнити потреби олійних підприємств
у сировині, можливе лише за умови підвищен-
ня врожайності. Слід зауважити, що нині рівень
використання біологічного потенціалу соняш-
нику є найменшим серед олійних культур і на-
віть не досягає 50%. Останніми роками в серед-
ньому по Україні урожайність соняшнику не
перевищувала 1,35 т/га, що навіть менше, ніж у
1990 р. (1,59 т/га).

Головними причинами цього є недотриман-
ня основних вимог сівозміни і технології вир-
ощування культури, недостатня кількість по-
сівної техніки, а також слабка увага щодо
підбору гібриду і якості насінневого матеріа-
лу. Запровадження нових гібридів з високим
адаптивним потенціалом, використання висо-
коякісного насіння і застосування сучасних
технологій вирощування має забезпечити висо-
кий рівень ефективності виробництва за раху-
нок значного підвищення врожайності при оп-
тимальному рівні посівних площ [7].

Окрім соняшнику, провідною культурою
вирощування у сільськогосподарських підпри-
ємствах Харківської області є озима пшениця. В
структурі посівних площ вона займає 11,4 % та
є основною продовольчою культурою. Тому
наступним кроком нашого дослідження було
здійснено групування сільськогосподарських
підприємств за питомою вагою озимої пшениці
в структурі товарної продукції (табл. 5).

За даними табл. 5 спостерігаємо, що зі збіль-
шенням цієї культури в структурі товарної про-
дукції середній прибуток на 100 га посівних
площ зменшується, це пояснюється низьким
рівнем рентабельності — 4,1 %. Підприємства

Таблиця 5. Вплив питомої ваги посівів озимої пшениці на прибутковість виробництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області (2010 рік)

Групи підприємств за питомою вагою озимої пшениці в структурі товарної продукції, %	Кількість підприємств в групі	Середній прибуток		Урожайність, ц/га
		по господарству, тис. грн.	на 100 га посівних площ, тис. грн.	
I – 0	125	1084,9	96,6	X
II – 0,1- 5	156	1609,6	62,6	16,6
III – 5,1-15	132	1211,5	58,2	18,7
IV – 15,1 і більше	114	651,6	27,5	20,0

першої групи, що не мають у структурі товарної продукції зерна озимої пшениці, мають найвищий прибуток — 96,6 тис. грн. у розрахунку на 100 га посівних площ. Зазначимо, що до першої групи входять такі підприємства, як ЗАТ ТМ "Зміївська овочева фабрика", ТОВ "Красноградська овочева фабрика", ТОВ АФ "Українське насіння", СВК По виробництву яловичини та три птахофабрики, тобто підприємства які є вузькоспеціалізованими, мають високу прибутковість виробництва при незначній площі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведені дослідження дають змогу зробити наступні висновки.

1. Собівартість по основних видах сільськогосподарської продукції порівняно з ціною зростає випереджальними темпами. Особливо це стосується приросту ВРХ, де значення цього показника в 2010 р. становить -40,7%. Та, не дивлячись на те, що галузь тваринництва приносить сільському господарству значні збитки, ця продукція має важливе значення для продовольчої безпеки держави, забезпечення населення продуктами харчування, а рослинництво — органічними добривами. Крім того, тваринництво є більш трудомісткою галуззю з меншою механізацією технологічних процесів, ніж у рослинництві, а отже, саме воно є гарантом зайнятості на селі.

2. Відхилення суми прибутку 2010 р. від 2009 р. мало позитивну динаміку і становило 507,98 млн грн., але це було досягнуто за рахунок таких факторів, як ціна та обсяг реалізації. А вплив таких чинників, як собівартість та структура, мав від'ємне значення, що свідчить про низьку якість отриманого прибутку, адже його зростання досягнуто лише за допомогою кількісних факторів.

3. Високі ціни на сільськогосподарську продукцію для кінцевих споживачів, низькі закупівельні для виробників, висока собівартість виробленої продукції призводять до того, що велика кількість сільськогосподарських підприємств Харківської області є збит-

ковими і змушені виробляти найбільш прибуткові стосовно кон'юнктури ринку види продукції, засаджуючи поля соняшником, нехтуючи екологічними вимогами та дотриманням сівозміни.

Одним із шляхів вирішення даних проблем є удосконалення механізму державної

підтримки сільського господарства, що дозволить розв'язати проблему збитковості у тваринництві і приверне увагу виробників, інвесторів, забезпечить розвиток соціальної інфраструктури, поверне молодь на село.

Література:

1. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 10—11 квіт. 2008 р. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — 618 с.

2. Месель-Веселяк В.Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 10—11 квіт. 2008р./ Редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — 618 с.

3. Костецький Я.І. Рентабельність як показник ефективності сільськогосподарського виробництва / Я.І. Костецький // Інноваційна економіка. — 2012. — № 2. — С. 28—33.

4. Карпова О.Г. Проблеми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / О.Г. Карпова // Науковий вісник Луганського національного аграрного університету. Серія "Економічні науки". — 2010. — № 16. — С. 65—71.

5. Червінська Л.П. Проблеми формування прибутковості аграрного сектора економіки / Л.П. Червінська // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія "Економіка". — 2009. — № 6. — С. 3—10.

6. Закон України від 04.06.2009 р. N 1443-VI "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів" [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua

7. Кастен Й. Соняшник. Економічне значення / Йохайм Кастен, Клеменс Фукс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/special-projects/high-technology-plants-breeding/14-2010-06-11-08-34-08.html>

Стаття надійшла до редакції 29.07.2012 р.

УДК 339.9

А. О. Саранчук,
аспірант, КНУ імені Тараса Шевченка

ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА НА ПРИКЛАДІ ШТАТУ АЙОВА, США

Охарактеризовані особливості та основні тенденції розвитку зернового ринку на прикладі штату Айова США; досліджені основні перспективи розвитку виробництва кукурудзи та сої, а також ринку біопалива; розглянутий сучасний стан ринку зерна України, зокрема виробництво та експорт кукурудзи, та представлено можливі напрями покращення ведення господарської діяльності на прикладі фермерства штату Айова

In this article are described main trends in the grain market in the State of Iowa USA; investigated the main perspectives of the production of corn and soybeans and biofuels market, considered the current state of the grain market of Ukraine, including production and export of corn and presents possible directions for improving business activities by the example of farming Iowa.

ВСТУП

Ефективний розвиток й функціонування агропромислової галузі загалом та зернового ринку зокрема є пріоритетним завданням для уряду багатьох країн світу. Від забезпеченості агропромисловою продукцією держави залежить не лише економічний розвиток, але й безпека життєдіяльності людей, які там проживають. Країни, що займаються розвитком аграрного ринку, досягли різних результатів залежно від географічно-політичних, історичних умов, динаміки розвитку економіки, механізмів державного управління, природних умов та інших аспектів. Україна — держава, в якій агропромисловість є провідною галуззю економіки. Історичні та природні фактори створили умови для розвитку аграрної галузі України загалом та зернового сектора зокрема. Однак, науково-технічний прогрес, який має випереджаючі темпи в країнах Заходу, економічні стимули та механізми управління господарськими процесами в країнах з розвинутою економікою спонукають представників зернового ринку України та уряд нашої держави переймати досвід заради нарощування виробничих потужностей та розвитку зернового ринку України. Внаслідок цього, актуальним є дослідження

можливостей переймання досвіду країн з розвинутою економікою та агропромисловим сектором для покращення показників та результатів господарської діяльності учасників зернового ринку України.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою нашого дослідження є аналіз функціонування зернового ринку зерна на прикладі господарської діяльності штату Айова, зокрема з виробництва кукурудзи, сої та діяльності біодизельної промисловості та можливості його застосування в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичною та методологічною основою досліджень є системний підхід, використано також діалектичний метод пізнання, економіко-статистичний, спостереження, порівняння, економічного аналізу та абстрактно-логічний.

РЕЗУЛЬТАТИ

Земля, яка асоціюється у нас з демократією, новітніми технологіями, елітною освітою, розвинутою сферою послуг та фінансовими структурами, має в своєму багатстві ще й важливий життєдайний ресурс, що годує увесь світ — зер-

но. Ще на світанку розвитку Америки переселенці з усього світу, відчувши щедрість тамтешніх земель, почали вирощувати різноманітні зернові культури — пшеницю, кукурудзу, сою, овес. Відповідно до території та чи інша культура отримувала пальму першості у діяльності фермерів, була більш придатною для вирощування у порівнянні з іншими. Так, на середньому заході нинішніх Сполучених Штатів Америки, в межиріччі найбільших рік Америки — Міссісіпі та Міссурі — розташувався штат, що називають "Штат Соколиного Ока", щедрий на відому на увесь світ культуру, яку свого часу обожнював лідер СРСР Микита Хрущов.

Не лише Микита Хрущов захоплювався досягненнями даного штату. Наші співвітчизники також досліджували досвід розвитку сільського господарства Айови. Зокрема, президент Всеукраїнського громадського об'єднання "Українська зернова асоціація" Володимир Клименко неодноразово наголошував про визначальну роль у перейманні досвіду штату Айови для розвитку сільського господарства України. І це не дивно. Штат Айова — 29-й за ліком штат США, 26-й за площею та 30-й за чисельністю населення; він є провідним сільськогосподарським штатом, що відіграє важливу роль в економіці США, де 60% усієї землі на початок 1990-х припадало на сільське господарство і лише 7% — на ліси, а на кожного з 27 жителів — по одній фермі [11]. На агропромислову галузь штату припадає близько 3,5% ВВП, а на супутні для сільського господарства та провідні для штату харчову промисловість, велике машинобудування й виробництво сільськогосподарської хімії — 21% від ВВП, в яких до того ж зайнято 16% населення [10].

Представником супутньої компанії для сільського господарства є відома на увесь світ компанія з виробництва сільгосптехніки Джон Дір (John Deere), що має декілька заводів в штаті Айова та випускає елеватори, навантажувачі, лісозаготівельну техніку, комбайни та інше обладнання. Продовжуючи ланцюжок досягнень Айови, штат є найбільшим в країні виробником кукурудзи, сої, а також лідером з виробництва свинини (30% виробництва всієї країни) та яєць (14% відповідно) [6]. Яловичина, молочні продукти, вівці та індки також входять до числа основних видів продукції сільського господарства штату. На додаток в штаті випускають м'ясні консерви, рослинне масло, крохмаль, цукор та працюють такі відомі заводи крупних виробників продуктів харчування, як Heinz, ConAgra Foods, Wells Dairy та багатьох інших. Загалом, обсяг продажів сільськогосподарсь-

кої продукції штату складає 45 млрд дол. Крім того, в столиці штату, місті Де-Мойн, базується фонд, який присуджує Всесвітню продовольчу премію — з 1986 року головна міжнародна премія, що відмічає досягнення людей, які підвищили якість, кількість і доступність продуктів харчування у світі [8].

Штат Айова входить до так званого "кукурудзяного поясу" США, який ще називають "зерновим поясом", що є частиною кукурудзяно-соєвого регіону країни, та внаслідок цього отримав ім'я "кукурудзяного штату" і "продовольчої столиці світу". І це не дивно, адже штат є сільськогосподарським регіоном, що вражає своєю феноменальною продуктивністю. Саме Айова, де проживає всього 4% населення, дозволяє виробляти до 40% від загального обсягу виробництва зернових. В Айові вирощується близько 20% американської кукурудзи; також штат є найбільшим в США постачальником соєвих бобів, близько 17% від загального об'єму. На полях Айови ростуть овес, пшениця, жито та інші культури. Таким чином, США забезпечує близько 70% світового ринку кукурудзи та 2/3 ринку сої [2].

Причиною успішного розвитку сільського господарства штату Айова, крім сприятливих кліматичних умов, є історичний фактор, який започаткувався ще за часів проживання на тамтешніх територіях індіанців, а вільна праця фермерів поряд з попитом на ринку зробили кукурудзу стратегічною продукцією штату. США — країна переселенського типу, а складені на її території аграрні відносини були вільні від феодалних пережитків. За цих умов без особливих труднощів і задешево землю можна було придбати у держави або подалі від заселених місць закласти ферму і бути єдиним власником землі на правах першопереселенців, яких на той час називали скватерами. У 1862 році конгресом США був прийнятий закон про гомстеди (homestead — фермерська ділянка-садиба, земельний наділ з фонду вільних земель на заході США), за яким практично кожен бажаючий міг задешево отримати земельний наділ на ціліні. Наслідком цього стало формування таких основних типів господарств, як середні та дрібні ферми. Лише після науково-технічного прогресу (НТП) почався розвиток агропромислового комплексу (агробізнесу), почали формуватися великі ферми, що знаменує подальше посилення монополістичного контролю над сільським господарством. Агробізнес включає поряд з виробництвом сільськогосподарської продукції її переробку, зберігання, перевезення та збут, а також виробництво сільгосптехніки,

мінеральних добрив, хімікатів тощо, тобто всього того, що необхідно сільському господарству. Фінансовий капітал виступає організатором сільгоспвиробництва, надаючи йому індустріальний характер, перетворюючи його, по суті, на своєрідний вид великого промислового виробництва.

Охарактеризовані вище процеси сприяли швидкому підвищенню продуктивності праці в сільському господарстві, де вона росте помітно швидше, ніж у промисловості. За виходом продукції на одного зайнятого в сільському господарстві США помітно перевершують найбільш розвинені західноєвропейські країни, в той же час поступаючись їм за урожайністю з 1 га, за надоем молока на одну корову й іншими показниками інтенсивності господарства [6].

Головна кормова культура США — кукурудза; під її вирощуванням зайнято 30 млн га з середньою урожайністю в країні у 55 ц/га, на 75 % зосереджена в Айові. Цей штат входить до п'ятірки найбільш агрокультурних штатів США. В Айові 30,7 млн акрів землі зайнято фермерськими угіддями, що складає 90% усієї території штату. Заробивши 15,1 млрд дол., Айова займала 3 місце в країні за підсумками 2007 року по чистим грошовим показникам прибутковості, що була отримана від фермерської діяльності з загальної кількості 88 400 ферм та з середнім розміром господарства в 356 акрів й середньою вартістю в 3400 дол [6]. Сприятливі кліматичні умови території Айови впливають на успішне виробництво провідних культур штату — кукурудзи та сої, які відзначаються жарким літом для успішного дозрівання та холодною зимою для відновлення ґрунту. Ґрунт Айови нараховує близько 11000 різноманітних типів та є одним із найродючіших ґрунтів у світі.

Займаючи перше місце в США за виробництвом кукурудзи та сої, ферми штату Айова в 2007 році зібрали урожай з 13,9 млн акрів, що склало в результаті 2,37 млрд бушелів в кількісному еквіваленті та 9,47 млрд дол. — у грошовому. З них 400 млн бушелів щорічно споживається тваринництвом. Що стосується сої, то в тому ж році її було зібрано з 8,52 млн акрів, що склало 439 млн бушелів на суму 4,78 млрд дол. [10]. Ще однією причиною успішного розвитку сільськогосподарських угідь штату є те, що в Айові знаходиться найбільша кількість акрів земель зі списку, що використовують систему планування необхідності у виробничих потужностях (так звана система CRP). Ця програма направлена на визначення відповідного

обсягу виробництва існуючим виробничим потужностям і способу коректування відхилень (наприклад, для придбання додаткового обладнання). Фермери з Айови застосували цю програму для 460 тис. акрів, що складають 13% від загальної кількості фермерських земель, що використовують дану програму для своїх угідь. У результаті процесу фотосинтезу дерева, трави та ґрунти, що задіяні в системі CRP, щорічно видаляють 17 млн тонн вуглецю з атмосфери [6].

За останні 10 років динаміка розвитку сільського господарства в цілому і фермерського сектора зокрема в штаті Айова мала позитивну тенденцію. Незважаючи на те, що загальна площа сільськогосподарських угідь скорочується щороку, площа родючих земель збереглась на попередньому рівні. Дослідники, які займаються питанням покращення потенціалу урожайності та альтернативним використанням земель штату Айова, розглядають можливість досягнення рівня урожайності кукурудзи в 188 ц/га. На думку науковця з Університету штату Айова Боба Вінзера, існує два варіанти для задоволення всезростаючого попиту на кукурудзу в штаті Айова [13]. При першому перспектива виглядає у 15 бушелів з акра, тобто середній урожайності 173 ц/га, при використанні 20,2 млн га під кукурудзу, що складе 63% зростання урожайності. При другому варіанті, за використанням 12,5 млн акрів землі під кукурудзу, Айова має виробляти 195 центнерів з гектара, що склало б зростання на 187% у порівнянні зі сучасними тенденціями урожайності. Дослідник приходиться до висновку про необхідність поєднання двох тактик, однак вказує на перешкоди в досягненні цього практично. Як гарант того, що Айова може вийти на рівень урожайності в 188 ц/га, є досягнення виробників, які представлені на конкурсі Врожайності національних виробників кукурудзи, де переможці конкурсу виробляють кукурудзу з середньою врожайністю в 156—219 центнерів на гектар. Потенціал вирощувати з урожайністю у 188 ц/га є й реальним у поєднанні з сучасними передовими досягненнями генетики та з успішним управлінням процесу виробництва й інших стадій просування товару. Однак, на жаль, наразі це є недосяжним для багатьох виробників, зокрема в штаті Айова. Середня врожайність кукурудзи в штаті Айова складає 166 ц/га, рекордним став 2004 рік, коли урожайність була зафіксована на позначці 181 ц/га. Ріст урожайності в цьому штаті становить приблизно 1,2 кг на гектар щороку, що вказує на те, що Айові необхідно приблизно 60 років,

аби вона вийшла на середній рівень урожайності в 188 ц/га.

Як зазначають експерти, для досягнення даного потенціалу виробникам Айови заважають два головних фактори — навколишнє середовище, що представлено непостійними погодними умовами, та управління процесом виробництва. Як наслідок, ті виробники штату Айова, що мають урожайність в 230—270 ц/га, отримують такі показники саме через ефективний процес управління виробництвом [12].

Головним фактором, що дозволить збільшити рівень урожайності, є покращення рівня стресостійкості виробників. Деякі експерти наголошують, що це має бути поєднанням досягнень генетики і процесу управління виробництвом. У будь-якому разі стресостійкість виробництва кукурудзи зросла за останні п'ять десятиліть, що дозволяє висаджувати більше на один гектар землі і бути більш стійким до умов навколишнього середовища. Однак виробники Айови зіштовхуються з парадоксом, — дані фактори не призводять до зростання врожайності, вони лише формують стресостійкість рослини до погодних умов. Трансгенним гібридам байдуже, є вони гірбіцидостійкими або стійкими до нападу комах, вони покликані оберігати врожай, а не збільшувати його. Найбільшим стримувальним фактором у досягненні рівня врожайності у 230—270 ц/га є виснаження землі після кукурудзи від 5 до 15%.

Як стверджують експерти USAD, з зібраної площі в 13,8 млн га середня врожайність кукурудзи в 2011 році в штаті Айова збільшилась на 7,5 кг і досягла 111 ц/га у порівнянні з 103 ц/га минулого року, що виводить Айову в лідери з виробництва кукурудзи в країні — 60,96 млн тонн у порівнянні 54,6 млн тонн 2010 року, де вартість одного бушеля (25,4 кг) складає приблизно 7 дол., що досягається завдяки вдосконаленню технології виробництва кукурудзи фермерами Айови [6].

У 2012 році штат Айова випередив за обсягами виробництва зернових навіть такого великого постачальника зерна, як Канаду, а за показниками виробництва сої штат наблизився до показників Китаю. У 2011 році фермерам Айови вдалося зібрати понад 55 млн тонн зерна, в той час як у канадських фермерів він був на рівні 45 млн тонн. Порівнюючи посівні площі Канади та Айови, спостерігається разюча різниця в урожайності. Якщо площа посіву в Канаді складає 30 млн акрів, то в Айові вона всього-на-всього 13 млн акрів. Однак урожайність Канади тримається на рівні 1,2 тонни на акр, тоді як в Айові вона складає 4 тонни.

Соя — друга лідируюча культура штату Айова, а в загальній кількості США дають близько 60% світового збору соєвих бобів. В 2011 році з 9,1 млн акрів виробництво сої зменшилось у порівнянні з 2010 роком на 5% з перехідними запасами в 155 млн тонн та врожайністю в 47,4 бушелів на акр і склав 3,22 млрд бушелів у порівнянні з 4,46 млрд минулого року, що стало наслідком зменшення посівних площ під дану культуру. Експорт сої в штаті Айова складає приблизно 1,4 млрд дол. [10].

На додаток до ролі Айови в якості провідного постачальника сільськогосподарської продукції, за десятиліття, що минули з 1980-х років, сектори біотехнології, фінансових і страхових послуг, а також державних послуг увійшли до числа найважливіших елементів економіки штату поряд із сільським господарством та обробною промисловістю. Айова, в якій діє 41 завод з виробництва етанолу, є найбільшим в країні виробником цього виду палива і другим за величиною виробником енергії вітру. Айова, де біодизель виготовляється на 13 заводах, що виробляють приблизно 1211,2 млн літрів щороку, є лідером серед штатів в області виробництва поновлюваних видів палива.

Приблизно третя частина кукурудзи, що вирощується в Айові, використовується для виробництва етанолу. В штаті працюють чотири десятки заводів, що виробляють цей все більш популярний альтернативний вид палива, дають близько 8% ВВП Айови, що складає приблизно 13 млрд дол. та 50 тис. нових робочих місць. Етанол, який використовується для виробництва транспортного палива, є високооктановою рідиною, яку отримують шляхом ферментації рослинних цукрів. В Айові виробляють щорічно близько 13,9 млрд л етанолу на рік, використовуючи при цьому близько 33,02 млрд кг кукурудзи, тобто 1 бушель кукурудзи може виробляти 10,58 літрів етанолу, а 1/3 бушеля йде на корм худобі. Айова є тим штатом США, який виробляє 30% всього етанолу країни і 15% виробництва біодизеля. Цікаво, що, за дослідженнями Merrill Lynch, у 2008 році виробництво етанолу завадило на 15% зростанню цін на бензин, який до того ж використовує для виробництва в 3 рази більше води, а сам етанол містить на 230% більше енергії, ніж потрібно для його виробництва [11]. Тобто широке використання етанолу зменшує оптові ціни на бензин на 0,89 дол. До того ж у той час як США імпортує 65% своїх потреб у нафті, виробництво етанолу в середині країни знижує імпорт на 128 00 барелів на день. Субсидії уряду США направлені на підтримку виробництва нафто-

вих продуктів і складають діапазон 133,2—280,8 млрд дол., тоді як для етанолу вони складають 16 млрд дол. [11]

Голі факти, наведені вище, вказують на несамоовиту працьовитість і потужне стремління фермерів штату Айова у досягненні кращих результатів, розвитку потенціалу та покращення ефективності використання тамтешніх земель, які дарують "хліб" не лише для виробників, але й для багатьох американців та інших національностей.

Приклад Айови може стати незамінним для розвитку сільського господарства. Зокрема, фермери Айови не сіють озимі культури, адже це становить великі ризики для врожаю у зв'язку з кліматичними умовами штату, а використовують свої земельні потужності на найефективніші за урожайністю даної території культури — кукурудзу та сою. На наш погляд, представникам уряду та фермерам України необхідно більш глибоко дослідити можливість застосування досвіду управління процесом виробництва штату Айова.

Світовий ринок кукурудзи можна сьогодні умовно розділити на два сегменти: європейський ринок з його високими цінами й американський ринок з порівняно низькими цінами. Після впливу фінансової та економічної кризи, ринок кукурудзи залишається схильним до постійного коливання цін, які то зростають, то знижуються.

Експерти зернового ринку зауважують, що надалі попит на кукурудзу залишатиметься досить високим за рахунок інтересу з боку США, країн ЄС і Китаю, а саме — як сировина для виробництва біоетанолу. В якості ще одного серйозного чинника, що впливає на світові ціни на кукурудзу, експерти називають ціни на нафту. Останнім часом намітилася чітка тенденція збільшення кореляції між цінами на біопаливо й цінами на нафту.

Світові ціни на зернові значною мірою формуються на ринку США, що вважається найбільшим постачальником цього товару і центром біржової торгівлі. З 2008 року ціни на зернові щороку динамічно піднімаються вгору. Причиною цього є зростання світових цін на нафтопродукти, витрати на які в структурі собівартості деяких сільськогосподарських культур сягають 20% і вище. Тенденції здорожчання зерна на світовому ринку спостерігатимуться й надалі. Адже зростання чисельності населення випереджає динаміку виробництва продовольства. Окрім того, з розвитком багатьох країн змінюється структура споживання — люди купують більше хліба, крупів, паніше їм

недоступних м'ясних продуктів. Але головний чинник — зростання обсягів виробництва біопалива [4].

Що стосується України, то в 2008/09 МР вона поставила на зовнішні ринки рекордний обсяг зерна, що дозволило їй увійти до трійки найбільших світових зернових експортерів після США та ЄС, з часткою на світовому ринку, що перевищує 10%. Найбільший попит на зовнішніх ринках мала українська пшениця, експортні постачання якої склали 12,6 млн тонн, друге місце зайняв ячмінь — 6,3 млн тонн, третє — кукурудза (5,5 млн тонн). Наразі Україна стрімко завойовує ринок кукурудзи, виробництво якої станом на 1 липня 2012 року склав 24 356 млн тонн, а експорт склав 13 741 млн тонн, з урожайністю в 56 ц/га.

На наш погляд, задля того, аби Україна покращила свої виробничі потужності такого стратегічного для економіки держави продукту, як кукурудза, та стрімко збільшувала урожайність з 55 ц/га, як ми спостерігаємо наразі, до рівня Айови в 188 ц/га, необхідним є використання останніх технологій у посівній кампанії, використання якісних добрив для підтримання високої якості ґрунтів та дослідити методологію ведення господарської діяльності, яка використовується фермерами США, зокрема штату Айова.

Маємо надію, що досвід Айови стане наступним кроком у розвитку сільського господарства України.

Література:

1. АПК Інформ. — 2010. — № 23 (678).
 2. АПК Інформ. — 2012. — № 08 (754).
 3. Агросвіт України. — 2008. — № 12 (543).
 4. АгроСфера. — 2011. — № 42 (489).
 5. Економіка АПК. — 2010. — № 11.
 6. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.fao.org/>
 7. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://agrokraina.uaprom.net/>
 8. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/>
 9. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/>
 10. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.iowacorn.org/>
 11. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.campsilos.org/>
 12. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://uga-port.org.ua/>
 13. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.agronext.iastate.edu/>
- Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.

УДК 332.146.2:334.012:334.78

*Н. В. Алтухова,
аспірант, Європейський університет,
старший викладач Севастопольської філії Європейського університету*

СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ РИБНИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА МОЖЛИВІСТЬ

У статті систематизовано й згруповано чинники, згідно з їх економічною природою, які характеризують сучасне соціально-економічне становище підприємств рибної галузі.

Створення інноваційних рибних кластерів розглядається як найбільш результативний шлях підвищення ефективності діяльності підприємств рибної галузі.

The article systematized and grouped factors (depending on their economic substance) that characterize the socio-economic standing of the fishing industry enterprises of Ukraine. Creating innovative clusters of fish is considered as an effective way to solve the problems of the fishing industry enterprises.

*Ключові слова: підприємства рибної галузі, інноваційні кластери.
Keywords: fishing industry enterprises, innovative clusters.*

ВСТУП

Внутрішній потенціал України для розвитку підприємств рибної галузі є досить великим — Україна має не тільки значну берегову зону двох морів, але й понад мільйон гектарів природних внутрішніх водоймищ (за цим показником Україна знаходиться на другому місці в Європі), а також сприятливі кліматичні умови. Ще з радянських часів українськими рибалками накопичений великий досвід океанічного рибальства.

Однак, незважаючи на це, за забезпеченістю населення рибними продуктами України поки що не досягла норм, які рекомендовано Українським НДІ гігієни харчування, а рибопереробна галузь є імпортозалежною щодо сировини.

Підвищити конкурентоспроможність підприємств рибної галузі можна, використовуючи таку форму економічної та ринкової кооперації, як інноваційний рибний кластер.

Проблемою підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіонів займалися зарубіжні вчені Т. Андерссон, К. Боарі, І. Бортагарай, Е-Я. Віссер, Н. Волкова, Ю. Громико, М. Депрет, Я. Дранев, М. Енрайт, Є. Лімер, Л. Ліндмарк, Е. Мейн, А. Мігранян, Ж. Мінгале-

ва, Х. де Олівера, М. Портер, Розенфельд, В. Трет'як, В. Фельдман, К. Фрідрікссон, Т. Цихан.

Значний внесок у вивчення цієї теми внесли українські вчені В. Базилевич, Є. Безвужко, В.І. Рогачова, Г.К. Броншпак, І. Бураковський, З. Варналія, М. Войнаренко, В. Геєць, Б. Губській, П. Єщенко, Я. Жаліло Ю. Павленко, А. Поручник, Є. Савельєв, С. Соколенко, В.Г. Ткаченко, М. Тимчук.

Однак, всі автори виходили з того, що заporукою успішності промислового кластера є висока конкурентоспроможність і ефективність підприємств, на базі яких виникає кластер. Автор статті прагне показати, що кластерна форма кооперації є не тільки можливою для підприємств рибної галузі в даний момент (який не є найсприятливішим для цих підприємств в економічному й фінансовому відношенні), але і абсолютно необхідною.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є проведення аналізу сучасного соціально-економічного стану підприємств рибної галузі та дослідження можливостей інноваційних рибних кластерів як інструменту підвищення ефективності підприємств галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Підприємства рибної галузі України перебувають в даний час у досить непростій соціально-економічній ситуації.

Кількість працівників, які зайняті на підприємствах рибної галузі, зменшується, і зменшення це набагато значніше, ніж в середньому по підприємствах України (рис. 1).

Зростання середньої заробітної плати працівників, які зайняті на підприємствах рибної галузі, значно відстає від зростання середньої заробітної плати за всіма підприємствами України (рис. 2).

Зменшуються загальні обсяги вилову риби та морепродуктів підприємствами України (рис. 3). Вилов риби у відкритій частині Світового океану з 2009 року практично припинився. Зменшується також вилов у виняткових морських економічних зонах інших держав, а також у внутрішніх водоймах [3].

Погіршуються фінансові результати діяльності підприємств рибної галузі та показники рентабельності витрат (рис. 4).

Вартість основних засобів підприємств рибної галузі щорічно зменшується (рис. 5). Інвестиції в основний капітал (динаміка яких значно гірше, ніж по підприємствах України [6]) не в змозі поповнювати основні засоби підприємств рибної галузі. Зменшується кількість риболовецьких суден, у тому числі суден океанічного промислу [7; 8].

Показники експорту риби та рибопродуктів підприємствами України зменшуються як в абсолютному значенні, так і щодо до показників імпорту. Середньозважені ціни на експортовану рибу і морепродукти падають та є значно нижчими, ніж ціни на імпорт, які демонструють зростання (рис. 6).

Динаміка обсягів кредитів, які знаходяться в розпорядженні підприємств рибної галузі, значно гірше, ніж та ж динаміка по підприємствах України [11]. Відсоткова ставка за банківськими кредитами майже вдвічі перевищувала відсоткові ставки по кредитах для підприємств України в цілому [12]. Катастрофічне становище склалося з поверненням кредитів, обсяг яких становить близько 60% всіх кредитних ресурсів, які знаходяться в користуванні підприємств рибної галузі [13].

Запаси промислових риб у внут-

Рис. 1. Середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах України *

* Складено автором за матеріалами джерела [1].

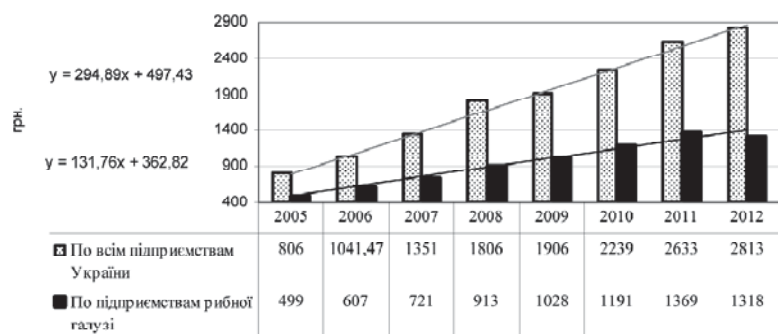

Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата працівників підприємств України (в розрахунку на одного штатного працівника) *

* складено автором за матеріалами джерела [2].

рішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні падають, оскільки є великими обсяги браконьєрського вилову [14; 15].

Класифікацію показників стану підприємств рибної галузі України наведено на рис. 7.

Поліпшити ситуацію для підприємств рибної галузі України можуть два закони — Закон України "Про Рибне господарство, промислове Рибальство та охорону водних біоресурсів",

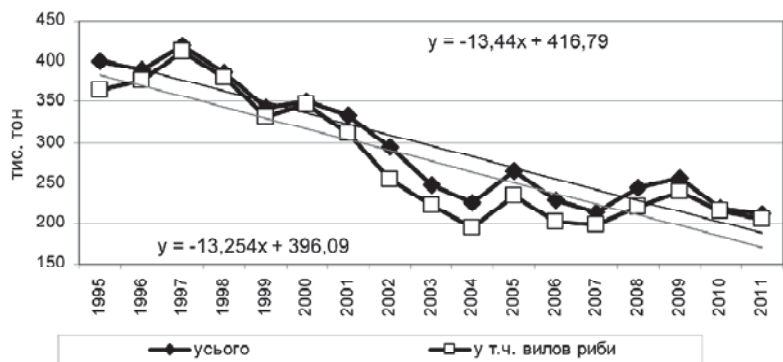

Рис. 3. Вилов риби та добування інших водних живих ресурсів рибо добувними підприємствами України *

* складено автором за матеріалами джерела [4].

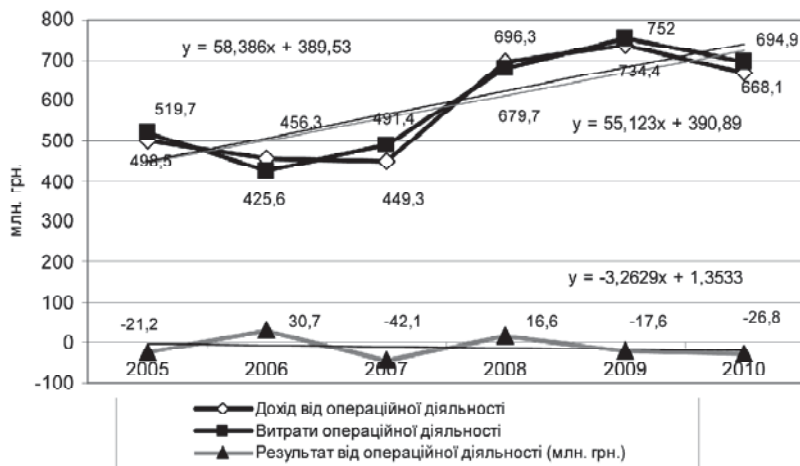

Рис. 4. Фінансові результати операційної діяльності підприємств рибної галузі України (млн грн.) *

* складено автором за матеріалами джерела [5].

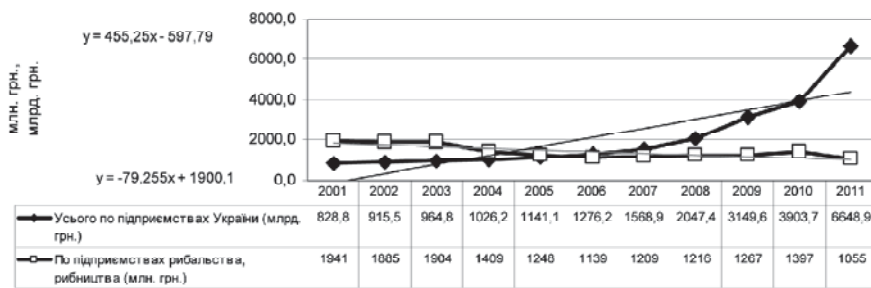

Рис. 5. Вартість основних засобів підприємств України *

* складено автором за матеріалами джерела [9].

ухвалений 8 липня 2011 року і проект Закону "Про аквакультуру", прийнятий за основи 20 березня 2012 року.

Закон "Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів" дозволить змінити ситуацію з браконьєрським виловом, оскільки органам рибоохорони присвоюється статус правоохоронних та дозволяється носіння зброї.

Передбачено також сприяння будівництву та модернізації суден флоту рибної промисло-

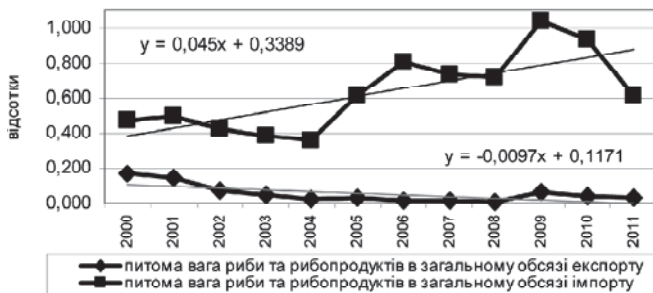

Рис. 6. Питомі ваги риби та рибопродуктів в загальному обсязі експорту та імпорту товарів (відсотки) *

* складено автором за матеріалами джерела [10].

вості і рибних заводів шляхом включення в плани державного замовлення.

Законом вирішено при наданні в оренду водних об'єктів надавати пріоритет у наданні в оренду тим орендарям, які займаються розведенням біоресурсів.

З'являється можливість поліпшити ситуацію з кредитуванням підприємств галузі та отриманням деяких пільг, оскільки Законом передбачено розглядати рибну галузь як ту, яка має уповільнений оборот капіталу та низьку норму прибутку, а також прирівняти підприємства рибної галузі до товаровиробників сільськогосподарської продукції [16].

Проектом Закону "Про аквакультуру" визнано державою особливу роль аквакультури як складової економіки України, яка впливає на продовольчу безпеку країни.

Проектом також передбачено, що проектна документація на будівництво та реконструкцію підприємств з розведення та вирощування об'єктів аквакультури узгод-

жується з центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства, що дозволить уберегти водойми від будівель, які завдають шкоди біологічній рівновазі.

Підприємства, які займаються аквакультурою, отримуватимуть фінансову підтримку від держави за такими напрямками:

- фінансування державних цільових програм з відтворення водних та селекції біоресурсів;
- фінансовий лізинг;
- страхування ризиків у аквакультурі;
- пільгове кредитування виробників продукції аквакультури, при цьому умови кредитування виробництва в аквакультурі визначають з урахуванням циклічності надання та повернення кредитів, зумовленої сезонністю виробництва і реалізації продукції [17].

Однак, для того, щоб заходи, які передбачені цими документами, дали свій позитивний ефект для підприємств рибної галузі, необхідний певний часовий проміжок. А виправляти несприятливе становище підприємств необхідно негайно. До того ж навіть якщо всі передбачені заходи будуть виконані і дадуть той

ефект, на який вони розраховані, без активних дій самих підприємств їх положення не зможе змінитися на краще.

Одним з варіантів самостійного виходу з нинішньої несприятливого стану підприємств рибної галузі є створення інноваційно-виробничих кластерів. Загальноприйнята концепція кластерів свідчить, що для успішного розвитку кластер має створюватися з підприємств високорозвинених, конкурентоспроможних галузей з розвинутою інфраструктурою і високими економічними показниками. Аналіз сучасного стану підприємств рибної галузі на перший погляд говорить про те, що підприємства рибної галузі — не є найкращою базою для створення кластерів. Але цей же аналіз показує, що у рибних підприємств просто немає інших можливостей для успішного розвитку, ніж інноваційний шлях і використання синергії, яка властива кластеру. Інших джерел, іншого потенціалу для розвитку та й просто для виживання, підприємства рибної галузі в даний момент поки не мають. Вже згадувані законодавчі акти можуть дати поштовх до створення виробничої інфраструктури та біологічної бази рибництва і рибодобування. Але для подолання інерції, неминучої в таких масштабних перетвореннях, необхідний час. Виявивши ініціативу "знизу", підприємства можуть вже сьогодні значно поліпшити своє соціально-економічне становище.

М. Портер, який у своєму знаменитому "діамант" ставить наявність факторів виробництва на перше місце в ряду конкурентних переваг, проте, стверджує, що "недолік в статичній моделі конкуренції може стати перевагою у ди-

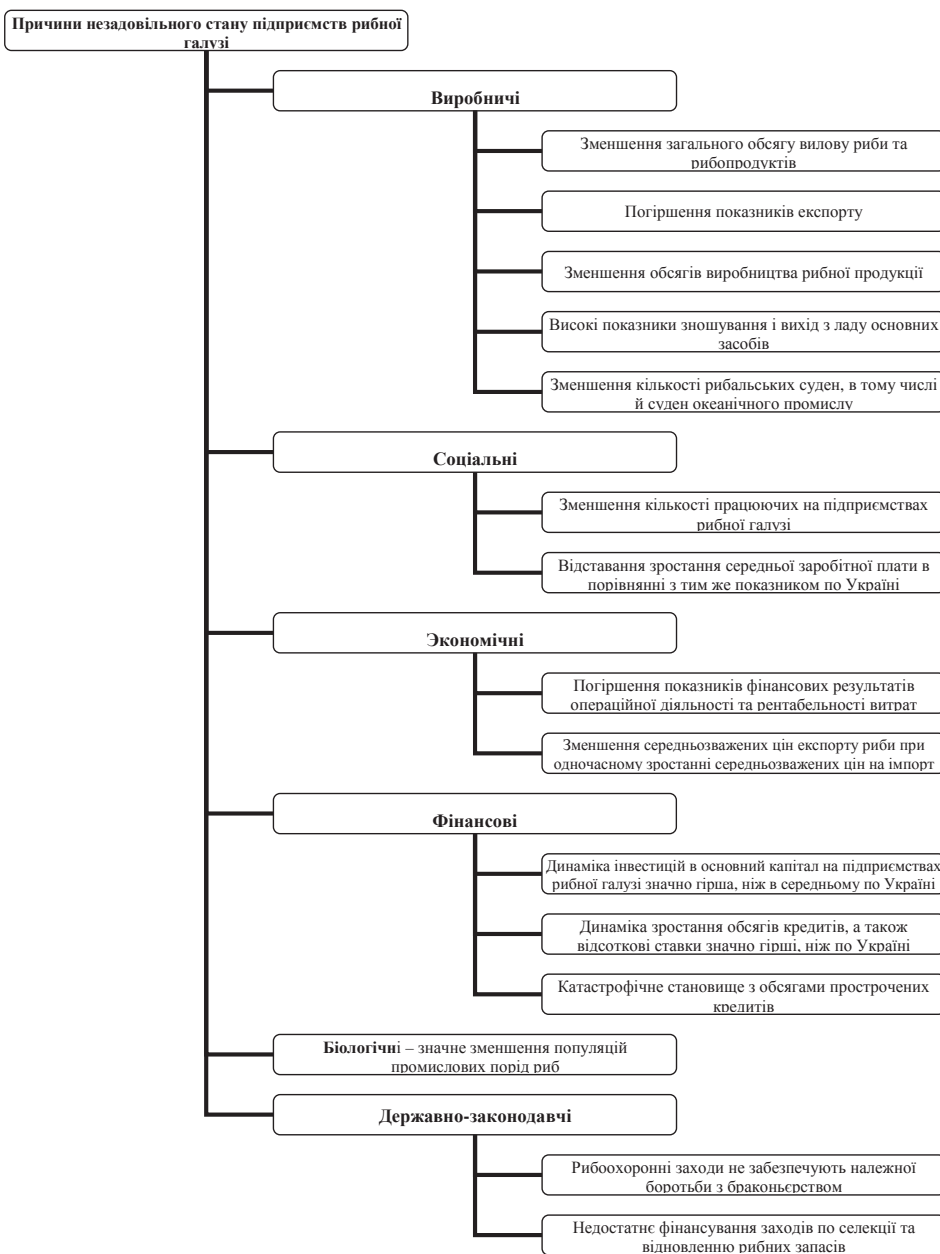

Рис. 7. Класифікація показників стану підприємств рибної галузі України*

* складено автором.

намічній. Коли компанії зіштовхуються з несприятливою ситуацією ... вони повинні впроваджувати інновації і оновлюватися для ведення конкурентної боротьби" [18, с. 228]. Якщо не міняти організацію діяльності підприємств рибної галузі, то модель їх діяльності так і залишиться статичною, і несприятливе соціально-економічне становище буде посилюватися з часом. Змінити модель, надати їй динамізм може тільки одне — скористатися наявним у підприємств потенціалом, організувавши виробничі, адміністративні, кадрові та наукові зв'язки принципово іншим чином за допомогою об'єднання в кластери.

У підприємств рибної галузі є велика база для продукування та впровадження інновацій: в Україні функціонує близько 30 науково-дослідницьких та проектних інститутів, які працюють у сфері гідробіології, водного та рибного господарства, а також суднобудування та судноремонту (за даними Листа Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України від 11.07.2012). Для підприємств, що працюють в сфері рибальства, марікультури та виробництва рибної продукції, прямі і постійні зв'язки з цими організаціями в рамках кластера забезпечують постійний притік та впровадження інновацій. Не менш п'яти українських університетів навчають студентів на кафедрі гідробіології, у трьох ВНЗ Україна є факультети рибного господарства. У шести університетах та академіях України, а також в шести морських коледжах і училищах студенти навчаються судноремонту, судноводінню та морським технологіям. Це гарантує постійну забезпеченість кластерів кваліфікованими кадрами. М. Портер вважав, що найбільш суттєві фактори виробництва — це не класичні чинники (праця, земля, природні ресурси, капітал, інфраструктура), а кваліфікована робоча сила і науково-технічна база виробництва [18, с. 227]. Нестачі цих факторів у підприємств рибної галузі не існує, і це є умовою успіху потенційних рибних кластерів.

Ще одним фактором конкурентної переваги Портер вважає попит, причому попит на внутрішньому ринку. В Україні заповнення ринку рибою і рибопродуктами тільки на чверть забезпечується українськими підприємствами. Потенційний попит на рибу та морепродукти в Україні залишається стабільно високим з тієї причини, що рибою можна замінити в раціоні деякі продукти харчування, в той час як саму рибу замінити вкрай складно в силу її унікальних характеристик та користі для здоров'я [19].

Крім того, українці поки вживають приблизно на чверть менше риби і рибопродуктів, ніж це рекомендовано Українським НДІ гігієни харчування — близько 15,6 кг на людину, при нормі 20,1 кг (фізіологічно обґрунтована норма) [20, с. 7].

Таким чином, фактор попиту зумовлює високий потенціал підвищення конкурентоспроможності підприємств рибної галузі за умови використання нових форм організації господарювання, зокрема створення кластерів.

Наведені аргументи свідчать, що підприємства рибної галузі України володіють конку-

рентоспроможними перевагами, але реалізувати їх можуть тільки за умови створення виробничих інноваційних кластерів. Це дозволить подолати майже всі негативні фактори соціально-економічного стану підприємств галузі. Адже "статична ефективність має істотно менше значення, ніж динамічне вдосконалення" [18, с. 238].

У результаті створення виробничо інноваційних кластерів підприємства рибної галузі отримують можливість:

1) збільшити обсяги оборотних коштів через механізм взаємного кредитування. Вигода для позичальника в цьому випадку — не тільки зручна ставка по позиції (значно менша, ніж по банківському кредиту), але і скорочення часу на оформлення документів;

2) збільшити інвестиції у власний капітал (і, як наслідок — оновити й збільшити основні засоби) через отримання банківських довгострокових кредитів, оскільки в рамках кластера з'являється можливість використовувати взаємні гарантії та поручництва своїх партнерів. Включення до складу кластера кредитно-фінансових організацій також дозволить полегшити доступ до кредитних ресурсів, оскільки відносини всередині кластера з такими організаціями підвищують довіру і зменшують ризики фінансових партнерів;

3) підвищити ефективність використання спільної інфраструктури шляхом її більш раціонального використання;

4) активніше впроваджувати інноваційні технології, включивши до складу кластера науково-дослідні організації. Розширити інформаційний простір та доступ до нових технологій;

5) більш ефективно використовувати кадровий потенціал, спільно використовуючи досвід та кваліфікацію працівників підприємств-партнерів. У поєднанні з факторами з попереднього пункту це дозволить створити той самий синергетичний ефект множення знань з не арифметичним, а з багаторазовим збільшенням;

6) зменшувати витрати на логістику, консультації, підвищення кваліфікації співробітників та маркетинг, включивши до складу кластера підприємства відповідного профілю;

7) залучати фінансову підтримку від міжнародних фондів сприяння бізнесу, оскільки кластерна ідея є надзвичайно популярною та переконливою в країнах з розвинутою економікою;

8) успішно лобювати свої інтереси у влад-

них структурах, оскільки авторитет асоціацій та бізнес-об'єднань значно вище, ніж у окремих підприємств.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на несприятливе фінансове і соціально-економічне становище підприємств рибної галузі, створення на їх базі інноваційних кластерів є цілком можливим. Більш того, така форма ринкової та економічної кооперації дозволить підприємствам галузі запобігти несприятливих наслідків теперішнього стану галузі.

Література:

1. Лист Держстату України № 15/1-20/437 від 13.04.2012*.

2. Звіт Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

3. Звіт Рибне господарство (1995-2011 рр.) [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Звіт Рибне господарство (щомісячна інформація) [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Лист Державної служби статистики України від 04.05.2012*.

6. Звіт Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Лист Держрибагентства України № 2-5.1-19/2476 від 18.05.2012*.

8. Шкарупа О.В. Современное состояние рыбной отрасли в Украине [Електронний ресурс] / О.В. Шкарупа, В.Ф. Пличко. — Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/5952/1/Shkarupa_St.NUBIP.pdf

9. Звіт Вартість основних засобів України за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Звіт Товарна структура зовнішньої торгівлі рибою та рибопродуктами [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Звіт Кредити нефінансовим корпораціям за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

12. Звіт Процентні ставки за кредитами нефінансовим корпораціям: за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

13. Звіт Кредити нефінансовим корпораціям, прострочені за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

14. Девятка А. Рыбная отрасль имеет право на жизнь, а не на существование [Електронний ресурс] / А. Девятка. — Режим доступу: <http://www.krab.crimea.ua/?p=1986>

15. Билоусова Н. За 18 лет рыбные запасы страны сократились в шесть раз [Електронний ресурс] / Н. Билоусова. — Режим доступу: <http://zet.in.ua/state/upadok/kleva-ne-budet-za-18-let-rybnye-zapasy-strany-sokratilis-v-shest-raz/>

16. Закон України Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів від 08.07.2011 № 3677-VI [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>

17. Проект закону України "Про аквакультуру" від 09.12.2011 № 9571 [Електронний ресурс] / за матеріалами сайту search.ligazakon.ua/ за матеріалами сайту search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ed_2011_12_09/JF7DV00A.html

18. Портер Майкл Э. Конкуренция: пер с англ. / М.Э. Портер. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2006. — 608 с.

19. Бут О. Рынок рыбы и морепродуктов [Електронний ресурс] / О. Бут. — Режим доступу: http://www.proinfo.com.ua/proizvodstvo/ryiba_i_moreproduktyi/ryinok_ryiby_i_moreproduktov.html

20. Довбыш О.Э Зарубежный опыт развития морской аквакультуры и ее приоритетные задачи в Украине / О.Э. Довбыш, Е.П. Губанов, В.Н. Туркулова // Рыбное хозяйство Украины. — 2010. — № 5. — С. 6 — 15.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2012 р.

* Мається на увазі відповідь на запит щодо публічної інформації, поданий автором у відповідну інстанцію.

УДК 332.28: 631.11

О. Я. Березівська,
здобувач, Львівський національний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНИХ РОЗМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ОРЕНДИ

Проведено теоретичні узагальнення механізму ефективних орендних відносин земельних часток (паїв). Обґрунтовано прогнозні розрахунки здійснення ринкових трансакцій на основі продажу і оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств Львівської області в розрізі адміністративних районів, що дозволило встановити напрями і масштаби участі особистих селянських господарств у процесі сучасних аграрних перетворень (формуванні велико товарних сільськогосподарських підприємств).

Theoretical generalizations of mechanism of effective leases relations of the landed stakes are conducted (shares). Grounded prognosis calculations of realization of market transactions are on the basis of sale and lease of agricultural lands of the personal peasant economies of the Lviv region in the cut of administrative districts, that allowed to set directions and scales of participation of the personal peasant economies in the process of modern agrarian transformations (forming large commodity agricultural enterprises).

Ключові слова: оренда землі, сільськогосподарське підприємство, раціональні розміри, особисте селянське господарство, ринкові трансакції, прогнозні розрахунки.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Запровадження оренди землі поліпшує матеріальний стан власників земельних ділянок і земельних часток (паїв). Однак орендні відносини мають чимало недоліків, зокрема стосовно дотримання термінів виплати орендної плати згідно з договорами, особливо щодо оцінки натуральної продукції, яка у багатьох випадках є завищеною, що призводить до викривлення фактично виплаченої орендної плати за землю. Передбачається, що у міру зміцнення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання рівень орендної плати зростатиме, що позитивно впливатиме на розвиток орендних земельних відносин.

Відпрацювання механізму ефективних орендних відносин земельних часток (паїв) виступає основою формування великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва пореформеного періоду. Цей механізм складає основу відносин землекористування сільськогосподарських підприємств і, на нашу думку, навіть в умовах сформованого ринку земель сільськогосподарського призначення виконуватиме цю роль протягом тривалого періоду. Водночас орендні

земельні відносини повинні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збереження і нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства більш привабливими об'єктами інвестування, дозволить з більшою ефективністю використовувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Оренда земель створює умови для нормально функціонування не тільки великих сільськогосподарських підприємств, а й для організації й відносно невеликих фермерських господарств. Крім цього, орендарями земельних часток (паїв) можуть бути не тільки сільськогосподарські підприємства в особі їх діючого керівництва, а й представники капіталу неаграрного походження. Загалом, механізм оренди земельних часток (паїв), крім цього, створює можливість для переходу угідь до більш ефективного користувача, а отже, для їх економічного перерозподілу. Принципове значення в системі орендних відносин має зафіксований законодавством принцип добровільності оренди. Власник частки (паю) має можливість вибору спо-

собу його використання (особистого чи здачі в оренду) й певною мірою — можливість вибору орендаря.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розгляду теоретичних і практичних основ розвитку земельних відносин, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, розвитку орендних відносин і обґрунтування грошової оцінки земель, шляхів використання земельних часток (паїв) їх власників досліджені і опубліковані в наукових працях таких вітчизняних вчених-економістів [1; 2; 3; 4].

У цих наукових працях в теоретичному контексті визнано, що земля є товаром і її вартість має бути включена в економічний оборот. Водночас організаційно-економічний механізм функціонування орендних земельних відносин, його конкретні важелі та інструменти вимагають більш поглибленого дослідження. Недостатньо дослідженими є питання вдосконалення орендних відносин і на цій основі формування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є узагальнення і прогнозний розрахунок здійснення ринкових трансакцій на основі продажу і оренди сільськогосподарських угідь у розрізі адміністративних районів Львівської області. За цих умов оренда земельних часток (паїв) особистих селянських господарств дасть можливість формувати раціональні розміри сільськогосподарських підприємств і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У Львівській області чинний механізм оренди земель на сьогодні неспроможний ефективно запобігти проблемі парцеляції угідь; більше того, у даний час можливості для вільного вибору власниками земельних паїв їх орендаря здебільшого досить обмежені. Це означає, що безсумнівні прогресивні властивості механізму оренди землі не вдається повною мірою реалізувати на практиці.

Стабільність орендних відносин значною мірою залежить від умов, зафіксованих у договорах оренди та від спроможності орендаря їх дотримуватися, адже після завершення терміну дії одного договору оренди сторони можуть укласти інший. Та нерідко відносини сторін перериваються завчасно. Здебільшого це трапляється у випадку припинення діяльності сільськогосподарського підприємства через банкрутство. Однак бувають випадки, коли керівники підприємств не заперечують проти дострокового припинення відносин з окремими орендодавцями, виділяючи належну їм земельну частку у встановленому порядку. Тоді площа землекористування підприємства змен-

шується, але воно продовжує функціонувати далі. Звичайно, встановлення терміну оренди землі має важливе значення для розвитку орендних відносин. Більший термін дає можливість орендареві сформуванню раціональної сівозміну, стимулює здійснення значних витрат на підвищення родючості ґрунтів, поліпшення угідь і в кінцевому підсумку сприяє підвищенню інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Переважно селяни передавали земельні паї в оренду сільськогосподарським підприємствам, в яких вони отримали цей пай. Водночас дещо зростала кількість паїв, зданих в оренду фермерам, що сприяло нарощуванню потенціалу фермерських господарств. Далеко не завжди селяни мають реальну можливість вибору орендаря, здебільшого для власників паїв альтернативою може бути лише самостійне їх використання. Крім цього, серед власників земельних паїв чимало осіб, які з тих чи інших причин не приділяють увагу забезпеченню їх ефективного використання. У Львівській області близько половини орендодавців — пенсіонери, а серед орендодавців частка працівників сільськогосподарських підприємств теж порівняно невелика і продовжує зменшуватись за рахунок переходу права на пай від їх теперішніх власників до інших осіб.

Вивчення намірів власників земельних часток щодо розпорядження ними необхідне для прогнозування тенденцій у розвитку відносин оренди, очікуваної ціни продажу паїв тощо. Перехід права на земельний пай, який вилучений з користування сільськогосподарським підприємством і використовується селянською сім'єю для ведення особистого господарства, здебільшого не фіксується. Тому не зареєстровано жодного переходу права на земельну частку у Сколівському й Турківському районах, де взагалі відсутні засвідчені договорами відносини оренди земельних часток. Відносно невеликою є частка таких переходів порівняно з кількістю отриманих сертифікатів у Перемишлянському, Старосамбірському і Мостиському районах, де питома вага орендованих сільськогосподарських підприємствами угідь у загальній їх площі також досить низька. Зважаючи на високу частку серед власників паїв пенсіонерів та осіб, котрі не мають відношення до сільськогосподарського виробництва, можна очікувати, що в перспективі число бажаних продати земельний пай буде досить великим. Відтак, ціна земельних часток порівняно з теперішньою грошовою оцінкою чи зарубіжними аналогами буде досить низькою.

З цього приводу в економічній літературі висловлюються досить ґрунтовні застереження, правда іноді діаметрально протилежні. Зокрема, В.Г. Поплавський вказує, що, якщо земля у нас стане товаром (буде знято мораторій на її купівлю-продаж), третина земельних площ відразу опиниться в руках повноправних власників. На думку самих селян, такими власниками на першому етапі

Таблиця 1. Прогнозний розрахунок ринкових трансакцій на основі продажу і оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у розрізі адміністративних районів Львівської області*

Район	Площа сільськогосподарських угідь в користуванні (2010 р.), тис. га				Площа сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, які можуть використовуватись, тис. га			
	власників колективних садів і городів	особистих селянських господарств	у т.ч.		продаж	залишилось для використання на основі оренди	можуть бути залучені на основі оренди	
			на одне господарство, га	залишок для особистих селянських господарств, тис. га			2015 р.	2020 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Бродівський	0,65	33,05	2,92	2,83	9,91	20,31	9,14	11,17
Буський	0,60	32,30	2,90	2,78	9,69	19,83	8,92	10,91
Городоцький	0,80	39,00	2,73	3,58	11,70	23,72	10,67	13,05
Дрогобицький	1,20	37,80	1,72	5,50	11,34	20,96	9,43	11,53
Жидачівський	0,90	39,20	2,56	3,83	11,76	23,61	10,62	12,99
Жовківський	1,10	58,00	2,93	4,95	17,40	35,65	16,04	19,61
Золочівський	0,80	21,00	1,54	3,40	6,30	11,3	5,09	6,21
Кам'янка-Бузький	0,60	41,30	3,72	2,78	12,39	26,13	11,76	14,37
Миколаївський	0,80	24,80	1,85	3,35	7,44	14,01	6,30	7,71
Мостиський	0,80	38,90	2,92	3,33	11,67	23,90	10,76	13,14
Перемишлянський	0,65	35,45	3,08	2,88	10,64	21,93	9,87	12,06
Пустомитівський	2,00	38,3	1,09	8,75	11,49	18,06	8,13	9,93
Радехівський	0,65	39,35	3,45	2,85	11,81	24,69	11,11	13,58
Самбірський	1,10	54,50	2,82	4,83	16,35	33,32	14,99	18,33
Сколівський	0,60	25,40	2,29	2,78	7,62	15,0	6,75	8,25
Сокальський	1,00	57,50	3,18	4,53	17,25	35,72	16,07	19,65
Старосамбірський	1,05	41,85	2,29	4,58	12,56	24,71	11,12	13,59
Стрийський	1,00	28,90	1,65	4,38	8,67	15,85	7,13	8,72
Турківський	0,75	31,25	2,37	3,30	9,38	18,57	8,36	10,21
Яворівський	1,05	56,45	3,00	4,70	16,94	34,81	15,66	19,15
Разом	18,10	774,30	2,42	79,91	232,31	462,08	207,92	254,16

* Джерело: власні розробки.

стануть інвестори. При цьому відкриються фінансові шлюзи і земля буде в економічному (грошовому) обігу: розквітне іпотечне кредитування під заставу, що дасть змогу залучити в аграрний сектор до 80 млрд грн. інвестицій. Далі — ціна буде використовуватися при визначенні вартості виробленої продукції, визнається роль землі як елемента виробничих витрат аграрного виробництва. Значне місце в системі цих перетворень належатиме грошовій оцінці землі [4].

Продовжуючи свою думку, вчений відмічає, що першими продавцями землі, найбільш імовірно, стануть сільські пенсіонери, які не мають спадкоємців, а також самотні люди (власники земельних часток), які не живуть у селах. Якщо спочатку для цих соціальних груп зняти обмеження на продаж землі, то це не тільки стримає натиск "великої хвилі" пропозиції на старті земельного ринку і убезпечить від обвалу цін (інфляція, економічні кризи, психологічні проблеми), а й сприятиме зміні суспільного ставлення до ринку землі, якщо його процедури будуть прозорими [4, с. 391].

На нашу думку, немає підстав з особливою гостротою з цих проблем драматизувати, але місце матимуть усі складові елементи реалізації механізму ринку земель сільськогосподарського призначення. Нами проведено за допомогою розрахун-

ково-конструктивного методу прогнозний розрахунок здійснення ринкових трансакцій на основі продажу і оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у розрізі адміністративних районів Львівської області (табл. 1).

В основу таких розрахунків нами покладені наступні параметри. У Львівській області у 2010 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалось 241,8 тис. власників землі в колективних садах і городах, які володіли 27,2 тис. га землі, в середньому 0,11 га на одного власника. Для розрахунків нами було взято 150,4 тис. власників землі в колективних садах і городах із площею землі 18,1 тис. га, що належать до сільської місцевості, за винятком жителів м. Львова. Власники землі в колективних садах і городах сільської місцевості у 2010 р. в середньому на одного користувача мали 0,12 га сільськогосподарських угідь,

очевидно, вони продовжуватимуть займатися цим видом діяльності на виділених їм землях.

Наші дослідження свідчать, що все-таки 30% сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у результаті зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення будуть продані. Із решти сільськогосподарських угідь необхідно залишити для ведення особистого підсобного господарства, виходячи із науково обґрунтованих норм (0,25 га сільськогосподарських угідь на одне особисте селянське господарство), 79,91 тис. га.

Залишок сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств поетапно на основі оренди буде використовуватись організаційно-правовими структурами різних форм власності і господарювання, а також фермерськими господарствами. Передбачаємо також створення нових юридичних осіб у виді сільськогосподарських підприємств на базі особистих селянських господарств і оренди землі. В розрахунках передбачено, що до 2015 р. можливо укласти договори оренди із особистими селянськими господарствами, залучивши 45% вільних земель, а решта — до 2020 р.

Отже, орендні відносини в системі аграрного виробництва Львівської області лише частково виконали функцію збереження великотоварних

форм сільськогосподарського виробництва. Зважаючи на виняткову роль у сільськогосподарському виробництві земельних ресурсів, центральне місце в системі орендних відносин в аграрному секторі по праву належить оренді угідь, домінуючою формою якої є оренда земельних паїв. Основною економічного обігу земель сільськогосподарського призначення у даний час є оренда землі, яка забезпечує їх перехід до ефективніших користувачів. Вона є основною формою концентрації сільськогосподарських угідь для товарного виробництва, що є необхідною умовою підвищення його ефективності. Тобто, як вже нами відмічалось, функції обігу й концентрації угідь покладатимуться в основному на оренду земельних паїв навіть після того, як почне функціонувати повноцінний ринок земель сільськогосподарського призначення.

Результати досліджень П.С. Березівського засвідчують, що при формуванні оптимальних розмірів організаційно-правових (організаційногосподарських) структур можуть бути перешкодою декілька проблемних рішень: 1) надання власникам земельних і майнових часток (паїв) права вільного виходу із будь-яких господарських формувань для створення особистого і фермерського господарства або брати участь у господарських формуваннях як членам кооперативу чи виступати у ролі орендодавця належному йому на праві приватної власності земельної ділянки чи земельної частки (паю); 2) недосконалий розподіл прав власності, під яким В. А. Валентинов розуміє одержання селянами об'єктів земельної та майнової власності незалежно від намірів щодо характеру їх продуктивного використання [2, с. 198]; 3) рух земельних та майнових ресурсів до ефективнішого господаря, пошук досконаліших механізмів розподілу прибутку, організація управління та відносин власності оргструктур; 4) концентрація виробництва та переробки в різних формах агропромислових (агропромисловофінансових) формувань (асоціацій, концернів, корпорацій тощо); 5) неможливість (небажання) фізичної особи (власника земельної ділянки), земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), для ведення особистого селянського господарства з метою їх спільного використання на основі колективних форм організації праці в межах цілісного земельного комплексу; 6) наявність у Цивільному кодексі України такого цивільноправового інституту, як право користування чужою землею для сільськогосподарського виробництва (емфітевзис) [1, с. 170—171].

Згідно з чинним законодавством, громадяни України поки що можуть вільно здійснювати земельні операції лише із земельними ділянками, які вони одержали у приватну власність для ведення особистого підсобного господарства, присадибними ділянками для ведення садівництва, дачного і гаражного будівництва (відповідно до декрету Кабінету Міністрів України "Про приватизацію

земельних ділянок" від 26 грудня 1992 р.). Чинний нині в Україні мораторій, тобто тимчасова заборона на відчуження земель сільськогосподарського призначення, не допускає: 1) купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб; 2) купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

В економічній літературі звертається увага на те, що у Цивільному кодексі України набув поширення такий цивільноправовий інститут, як право користування чужою землею для сільськогосподарського виробництва (емфітевзис) [5, с. 497, 498]. Особливостями емфітевзису є те, що це довгострокове право, що укладається, як правило, на невизначений термін, але може бути укладене і на певний термін. При цьому відчужується не земля (емфітевзис не має права розпоряджатися землею), а саме — право користування землею. Отже, закон дозволяє власникам земельних ділянок сільськогосподарського призначення передавати права володіння та користування ними іншим особам на умовах емфітевзису тимчасово — на певний термін. Юридична основа тимчасового емфітевзису подібна до юридичної природи договору оренди землі. Як і при оренді землі, так і при тимчасовому емфітевзису права володіння та користування земельною ділянкою передається однією особою іншій особі лише тимчасово на чітко визначений термін. Мораторій на відчуження сільськогосподарських земель не забороняє укладання договорів оренди сільськогосподарських угідь на будь-який термін, включно до 50 років. Тому укладання договору про встановлення тимчасового емфітевзису також не можна розглядати як відчуження сільськогосподарської земельної ділянки, незважаючи на термін його встановлення. Однак, як зауважує В.Д. Люблін, тимчасовий емфітевзис може бути встановлений на необмежений термін, навіть на тисячу років, а набувач права тимчасового емфітевзису також має право на його відчуження, то тимчасовий емфітевзис може бути використаний на практиці для легального обходу заборони про відчуження земель сільськогосподарського призначення. Верховній Раді України необхідно терміново внести ще одну зміну до Земельного кодексу для закриття легального способу порушення мораторію на відчуження сільськогосподарських земель [3, с. 447].

З цього приводу, П. С. Березівський наголошує, що в сучасних умовах в Україні впроваджен-

ня зазначеного земельного сервітуту є недоцільним, оскільки всі суспільні відносини, пов'язані з передачею власником своєї земельної ділянки в користування для сільськогосподарських потреб, можуть бути врегульовані шляхом укладання договору оренди землі. Інститут права оренди землі є простим і практичним правовим механізмом передачі прав користування землею [1, с. 172].

Через оренду земельних паїв селяни мають право утвердити себе як реальні власники землі. Орендні відносини є на сьогодні ефективнішою формою реалізації їх права власності на земельну частку. Отже, на них покладається функція задоволення інтересів власників земельних паїв. Орендні відносини відповідатимуть покладеним на них функціям, якщо в них буде закладено ефективний механізм реалізації інтересів обох сторін. Цей механізм повинен передбачати можливість реалізації в тих чи інших діях намірів, що не суперечать чинному законодавству, як власників земельних паїв, так і сільськогосподарських підприємств. Ефективність механізму залежатиме й від того, яким чином інтереси сторін узгоджуватимуться при укладанні договорів оренди.

Висновки

У системі земельних відносин важливу роль відіграє оренда як одна з форм реалізації права власності та ефективного використання земель. Головним в орендних відносинах слід вважати спонукальні мотиви договірних сторін. Обидві сторони зацікавлені в одержанні якнайбільшого зиску з оренди землі, зокрема орендодавця — одержати якомога вищу орендну плату, зберігши при цьому якість земельної ділянки, а орендар — одержувати максимальний урожай протягом тривалого періоду при помірній орендній платі. Пріоритетним напрямом розвитку орендних відносин є гармонізація інтересів орендодавців і орендарів шляхом узгодження зацікавленості орендаря і прагнення орендодавця на основі обґрунтованого розміру орендної плати, термінів оренди, можливості продовження термінів оренди, що в кінцевому підсумку і формує ефективну оренду.

Відпрацювання механізму ефективних орендних відносин земельних часток (паїв) виступає основою формування великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва пореформеного періоду. Цей механізм складає основу відносин землекористування сільськогосподарських підприємств і навіть в умовах сформованого ринку земель сільськогосподарського призначення, виконуватиме цю роль протягом тривалого періоду. Водночас орендні земельні відносини повинні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збереження і нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства привабливішими об'єктами інвестування, дозволить з

більшою ефективністю використовувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Прогнозні розрахунки здійснення ринкових трансакцій на основі продажу і оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств Львівської області в розрізі адміністративних районів дозволили обґрунтувати напрями і масштаби участі особистих селянських господарств у процесі сучасних аграрних перетворень (формуванні великотоварних сільськогосподарських підприємств), а саме: 30% сільськогосподарських угідь (232,31 тис. га) особистих селянських господарств у результаті зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення будуть продані; для власного використання особистих селянських господарств залишиться 79,91 тис. га; залишок сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств поетапно на основі оренди буде використовуватись організаційно-правовими структурами різних форм власності і господарювання, а також фермерськими і новоутвореними сільськогосподарськими підприємствами на базі особистих селянських господарств і оренди землі з можливістю залучення у сільськогосподарський оборот до 2015 р. на основі договорів оренди 45% вільних земель особистих селянських господарств (207,92 тис. га) і 55% (254,16 тис. га) до 2020 р.

Література:

1. Березівський П.С. До питання інституціональних засад формування великотоварних організаційно-правових структур / П.С. Березівський // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: зб. матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 20—21 черв. 2011 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — С. 169—173.
 2. Валентинов В.Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В.Л. Валентинов. — К.: ІАЕ, 2003. — 332 с.
 3. Люблін В. Д. Деякі проблеми користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) / В. Д. Люблін // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. — 2011. — Т. 13, № 1(47), ч. 2. — С. 440—445. — (Серія "Економічні науки").
 4. Поплавський В.Г. Трансформаційні аспекти земельних відносин / В.Г. Поплавський // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний зб. наук. ст.; заг. ред. Ю.Е. Губені. — Львів: ЛНАУ, 2010. — С. 384—392.
 5. Цивільний кодекс України прийнятий 16 січня 2003 року: Україна. Закони / Нове законодавство України; уклад. Ю.П. Єлісєнко. — К.: Махаон, 2003. — С. 449—593.
- Стаття надійшла до редакції 23.07.2012 р.*

УДК 336.7:631.14:631.171/.173

О. П. Дяченко,
асистент кафедри інформаційних систем і технологій,
Одеський державний аграрний університет

ЛІЗИНГ ЯК СКЛАДОВА ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядається система лізингу як складова оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Досліджуються її переваги та недоліки в процесі технічного забезпечення з метою здійснення виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств на інноваційній основі.

The system of leasing as a form of updated material and technical base of agricultural enterprises. We study the advantages and disadvantages in the process of procurement for the purpose of industrial and economic activity of agricultural enterprises based on innovation.

Ключові слова: лізинг, матеріально-технічна база, техніка.

ВСТУП

Ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств задля забезпечення продовольчої безпеки країни та виходу на світові ринки збуту можлива за умови оновлення та модернізації їх матеріально-технічної бази (далі — МТБ).

Сучасні особливості функціонування МТБ сільськогосподарських підприємств вказують на суттєві зміни, що мають відбутися в технічному забезпеченні аграрних товаровиробників. Інвестиційно-інноваційна модель розвитку господарюючих суб'єктів у сільському господарстві має бути направлена на створення сучасної та високоефективної МТБ сільськогосподарських підприємств, що дозволить забезпечити соціальні стандарти життя населення та запобігти порушенню екологічної рівноваги в процесі землекористування.

У процесі модернізації МТБ не останнє місце повинна займати система фінансового лізингу, що дозволяє придбавати технічні засоби тим сільськогосподарським підприємствам, що не мають змоги отримати їх в інший спосіб.

Дослідження питань відтворення МТБ сільськогосподарських товаровиробників одержало широке відображення у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, зокрема цьому питанню присвячені роботи наступних науковців: В.Г. Андрійчука, П.Т. Саблука, Я.С. Гукова, М.П. Сахацького, І.О. Баневої, І.К. Тальє, В.А. Горемикіна, Е.В. Червен, О.В. Шибаніна, О.Ю. Єрмакова, Г. Емітаука, Ф. Голлопа та ін. Проте наукове обґрунтування та практичне застосування системи фінансового лізингу стосовно процесу оновлення МТБ сільськогосподарських підприємств висвітлено не-

достатньо, особливо враховуючи сучасні особливості останньої. Суттєвого значення набуває виявлення та оцінка переваг системи лізингу над іншими формами відтворення МТБ господарюючих суб'єктів аграрної галузі.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Сучасні особливості діяльності аграрних господарюючих суб'єктів потребують оцінки перспектив застосування лізингу як однієї зі складових відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств, вивчення його позитивних та негативних сторін. Методами дослідження виступають методи, прийняті в економічній науці: монографічний (вивчення досвіду та особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення і формування висновків), статистико-економічний (аналіз сучасного стану матеріально-технічної бази та порівняння фактичних і прогнозних даних).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Напрями розвитку сільськогосподарської галузі, ефективність використання природних і трудових ресурсів значною мірою залежать від розвитку МТБ сільськогосподарського виробництва, важливою складовою якої є основні засоби, активна частина яких значною мірою впливає на технологічний процес виробництва. На сьогодні рівень фондозабезпеченості сільськогосподарського виробництва порівняно з 1990 р. скоротився в 5 разів та є меншим в десятки разів порівняно з розвинутими країнами світу [1, с. 22].

Як зазначає професор М.А. Хвесик, однією з основних проблем повільного переведення сільськогосподарської галузі на модель інноваційного розвитку є недостатній рівень реалізації перспективних проектів, що мають на меті впровадження прогресивних технологій та нових форм організації аграрного виробництва [2, с. 150].

За словами Г.М. Підлісецького, першочерговими стратегічними завданнями аграрної реформи є підвищення рівня фондозабезпеченості сільськогосподарства, відповідність наявної МТБ кращим світовим зразкам та формування техніко-технологічного потенціалу на основі інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Наявна МТБ сільськогосподарських підприємств має відповідати світовим стандартам та забезпечувати конкурентоспроможність аграрного бізнесу [3, с. 76].

Пошук шляхів зростання ефективності сільськогосподарського виробництва потребує дослідження його рівня фондозабезпечення та наявності техніки та технічних засобів.

Одним з ефективних шляхів оновлення матеріально-технічної бази на даний час є лізинг, що є своєрідною орендою майна. Під поняттям лізингу розуміється договір, укладений двома сторонами, одна з яких (лізингодавець) надає в користування другій стороні (лізингоодержувачу) майно на обумовлений ним період за певну плату. За наших умов більш поширеним є державний фінансовий лізинг, що регулюється Законом України "Про фінансовий лізинг" та Положеннями Кабінету Міністрів України.

Лізинг (походить від англійського дієслова "to lease" — брати в оренду) — це довгострокова оренда машин і обладнання при збереженні права власності на них за орендодавцем. Будь-яка лізингова операція має кредитний і фінансовий характер. Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом певного періоду сум, які покривають повну вартість амортизації обладнання або більшу її частину, а також прибуток орендодавця [4, с. 96].

Світовий досвід використання даного інструменту забезпечення технікою в умовах відсутності достатньої кількості фінансових ресурсів є достатньо широким і його вивчення вітчизняним аграріями та державними чиновниками дозволить ефективно використовувати на теренах України.

У Росії лізингова діяльність державної компанії є основним інвестиційним інструментом, який створений з метою відтворення та оновлення основних засобів. У Російській Федерації створена та функціонує потужна державна лізингова компанія ВАТ "Росагролізинг", діяльність якої спрямована не лише на закупівлю сільгосптехніки, а й агротехнологій, племінних тварин, з метою передачі їх у лізинг на 5—10 років під 7% річних залежно від об'єкта. З державного бюджету щороку на фінансування компанії виділяється 8 млрд рублів (або 270 млн дол. США). Для порівняння: в Україні виділено в 2010 р. лише 52 млн дол. США, але ця сума з року в рік зростає [5, с. 216].

У більшості економічно розвинених країнах світу: Італії, Японії, Франції, Іспанії — існують спеціальні закони, що регулюють лізингові угоди. В Ірландії, з метою стимулювання лізингу, лізинговим компаніям надаються державні субсидії, можливість використовувати прискорений режим амортизації та інші пільги. У США, Німеччині та Данії взагалі відсутнє законодавство, що безпосередньо регулювало б лізингові угоди. Натомість в цих країнах накопичений великий досвід здійснення операцій лізингу, що дозволяє майже безперешкоди функціонувати лізинговим компаніям. В США існують податкові пільги — прискорена амортизація й інвестиційна податкова пільга.

Розвинутий механізм лізингу в Японії сприяє відкриттю офісів у більшості країн світу. Активність лізингових компаній цієї країни пояснюється підтримкою Експортно-імпортного банку Японії посилення впливу на міжнародному ринку лізингових операцій. Офіси найбільших лізингових компаній світу розміщені в Гонконзі, Південній Кореї, Сінгапурі, Малайзії, на Філіппінах та Тайвані. Промисловий бум в Китаї також не міг обійтися без лізингових компаній, які переважно створювалися як спільні підприємства за рахунок іноземних інвестицій [6, с. 21].

Потреба в лізингу як інструменті оновлення МТБ викликана зниженням рівня забезпеченості технікою сільськогосподарських підприємств (табл. 1).

Проаналізувавши дані таблиці, можна стверджувати, що забезпеченість аграрних виробників тракторами скоротилася в 2010 р. порівняно з 2000 р. вдвічі, а якщо базою порівняння обрати 1991 р., то зменшення кількості тракторів складатиме більше 3 разів. Потужність двигунів тракторів скоротилася відповідно на 40 та 60 % в порівнянні з 2000 та 1991 р., зате середня потужність 1 трактора, навпаки, зросла на 30 %.

Значного скорочення в 2010 р. порівняно з 2000 р. зазнав машино-тракторний парк за рахунок зменшення кількості тракторних причепів (в 3 рази), сівалок всіх видів та жаток валкових (в 2 рази), роздавачів кормів для великої рогатої худоби та свиней (в 3 та 1,5 рази відповідно), транспортерів для прибирання гною (в 4 рази).

Значних втрат зазнала техніка для збирання врожаю — кількість зернозбиральних комбайнів скоротилася по Україні за останні 10 років в 2 рази, а кукурудоззбиральних — більш ніж втричі. Також значних втрат зазнали кормо- та льонозбиральні комбайни, кількість яких зменшилася більше ніж в 3 рази. В два рази скоротився парк картоплезбиральних комбайнів.

Якщо ж порівнювати кількість збиральних машин за останні 20 років, то скорочення зернозбиральних комбайнів склало 70%, кукурудоззбиральних — 83%, льонозбиральних — 90%, картоплезбиральних — 82%. Бурякозбиральні машини в 2010 р. порівняно з 1991 та 2000 р. скоротилися відповідно в 5 та 3 рази.

Таблиця 1. Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах у 1991—2010 роках

Види техніки	Роки					2010 р. до 2000 р., %	2010 р. до 1991 р., %
	1991	2000	2008	2009	2010		
Трактори всіх марок, включаючи трактори, на яких змонтовані машини	497300	318927	177401	168532	151287	47,4	30,4
Потужність двигунів тракторів, тис. кВт	31423	20611	12929	12466	12577	61	40
Середня потужність двигуна трактора, кВт	63,2	64,6	72,9	74	83,1	128,6	131,6
Тракторні причепа	-	207766	91562	84968	70879	34,1	-
Сівалки всіх видів	-	131972	81810	77807	72366	54,8	-
Картоплезаджалки	-	7116	2885	2664	2200	30,9	-
Жатки валкові	-	34768	17571	16332	15225	43,8	-
Комбайни: зернозбиральні	105183	65240	39091	36783	32750	50,2	31,1
кукурудозбиральні	15300	7874	3174	2857	2547	32,3	16,6
кормозбиральні	-	24939	9978	8967	7841	31,4	-
льонозбиральні	4800	1685	716	631	458	27,2	9,5
картоплезбиральні	9600	3574	1360	1257	1694	47,4	17,6
Бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних)	19800	12982	5774	5083	4240	32,7	21,4
Доїльні установки та агрегати	79200	33498	11367	10547	10865	32,4	13,7
Роздавачі кормів:							
для великої рогатої худоби	-	15755	5542	5219	4597	29,2	-
для свиней	-	2960	1007	1043	1883	63,6	-
Транспортери для прибирання гною	-	84717	28825	26387	23664	27,9	-

Негативні тенденції зі скорочення сільськогосподарської техніки спостерігаються по всім видам машин та агрегатів і протягом періоду з 1990 по 2010 р. Починаючи з 2009 р., кількість деяких видів техніки почала зростати. За 2010 р. зросла кількість дощувальних машин та установок (на 8%), картоплезбиральних комбайнів (на 35%), доїльних установок та агрегатів (на 3%) та роздавачів кормів для свиней (на 80%).

В Україні спостерігається подальше фізичне та моральне старіння машино-тракторного парку. Близько 80% техніки, що наявна в сільськогосподарських підприємствах, відпрацювала свій амортизаційний термін експлуатації та для подальшої роботи потребує значних капітальних та поточних ремонтів. Рівень готовності техніки та технічних засобів у сільськогосподарських підприємствах становить 70—75%, наслідком чого є суттєве недотримання технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур та тварин [4, с. 98].

Змінити негативні тенденції в розвитку МТБ можна тільки тоді, коли податкова, цінова та кредитно-фінансова політика держави будуть спрямовані на відновлення платоспроможності аграрних підприємств через зростання їх рівня прибутковості, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню попиту на технічні засоби. Оновлення технічних засобів для отримання максимального еко-

номічного ефекту від їх використання повинно відбуватися в економічно і технологічно обгрунтовані строки.

Стимулювання впровадження енергетично-ресурсозберігаючих технологій є важливим елементом системи матеріально-технічного забезпечення, яка повинна бути спрямована на відтворення і розвиток МТБ, комплексну автоматизацію та механізацію технологічних процесів, збереження і відтворення родючості українських чорноземів на основі вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

Впровадження лізингових механізмів як складової відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств відбувається за участю держави.

Для технічного переоснащення сільського господарства постановою Кабінету Міністрів від 18 вересня 1997 р. № 1031 був створений Державний лізинговий фонд (ДЛФ) і вже наступного року сільгоспідприємства за рахунок державного бюджету отримали 2042 одиниці техніки на суму 75,4 млн грн., у 1999 р. — 5782 одиниці техніки на суму 274,5 млн грн. При цьому розвиток ринку лізингових послуг в Україні почався лише після прийняття Закону України "Про фінансовий лізинг" 16 грудня того ж року, тобто через три місяці після створення Державного лізингового фонду.

З метою підтримки сільськогосподарського виробника уряд створив Державне лізингове підприємство "Укразролізинг". Основне його завдання полягало в передачі техніки сільськогосподарським підприємствам на умовах фінансового лізингу. Так почав розвиватися лізинг в АПК.

На сьогоднішній день компанія не лише забезпечує сільськогосподарських товаровиробників простими агрегатами обробки ґрунту, а й має маркетингову службу, яка займається моніторингом ринку та виявляє потреби сільгоспвиробників. Якщо на початку своєї діяльності компанія мала в своєму розпорядженні від 30 до 75 млн грн., що забезпечуються відповідними статтями бюджету, то в 2009 р. фінансування склало 196 млн грн., а в 2010 р. — 414 млн грн. На 2011 р. сільськогосподарські товаровиробники замовили майже 7 тисяч

одиниць техніки та обладнання на суму 1,1 млрд грн. [7, с. 4—7].

Порівняльна характеристика лізингу та банківських кредитів однозначно вказує на переваги першого в процесі оновлення та модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

Підприємствам лізинг дає змогу одержати в користування необхідні основні засоби з можливим наступним придбанням їх у власність, не маючи власних коштів для їх закупівлі. Завдяки лізингу підприємства мають можливість не зв'язувати свій капітал через купівлю необхідних основних засобів, а використовувати його для організації іншої діяльності і тим самим розширювати можливості одержання додаткового доходу.

Перевагою лізингу для аграрних підприємств є також та обставина, що вони можуть застосовувати схему гнучких лізингових платежів, яка найбільше відповідає сезонності сільськогосподарського виробництва.

Оскільки заборгованість підприємств зарубіжним лізингодавцям не враховується в загальній фінансовій заборгованості країн-імпортерів, на чий території перебувають лізингодержувачі, то держава отримує пряму вигоду.

Лізинг також дає змогу економити кошти порівняно зі звичайним кредитом та послугами машино-тракторних станцій, а також забезпечує страхування від інфляції. Враховуючи складну ситуацію в період кризи на кредитному ринку, саме лізинг є одним з найбільш доступних та ефективних способів придбання сільгосптехніки.

Недоліком лізингу є збільшення вартості лізингової техніки в 1,5—2 рази, але це менше порівняно із залученням кредитних ресурсів під відсоткову ставку близько 22 % річних, яка існує на даний момент.

ВИСНОВКИ

До цього часу сільськогосподарським підприємствам ніхто не може дати більш вигідного фінансового інструменту отримання техніки, ніж лізинг, з його помірним першим внеском, низьким річним відсотком, гнучким графіком повернення коштів. До того ж ціна на техніку не змінюється протягом усього терміну лізингу, не прив'язана до курсу долара та не враховує індекс інфляції. Лізинг вигідний не тільки аграрному сектору, а й галузі сільськогосподарського машинобудування, яка має ринок реалізації продукції

Таблиця 2. Порівняльна характеристика основних інструментів оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Кредит	Лізинг
Термін, на який видається кредит найчастіше складає 12–24 місяці	Термін надання техніки в лізинг в основному складає від 36 до 84 місяців
Витрати, які несе підприємство при обслуговуванні кредиту, не відносяться на валові затрати і сплачуються за рахунок коштів підприємства	Витрати, які несе підприємство при обслуговуванні лізингових платежів – повністю відносяться до валових витрат, що зазвичай зменшує податок на прибуток
Перший внесок за кредитом становить не менше 30% та потрібно орієнтуватися на кредитні програми надані банком	Для придбання в лізинг достатньо початкового внеску в розмірі 10—15% та можливість обрати більш гнучку схему оплати
При оформленні кредиту доволі часто необхідна додаткова застава, окрім придбаного товару, який вже знаходиться під заставою	При придбанні товару в лізинг додаткова застава в більшості випадків не потрібна
Кредитування дозволяє банкам ставити додаткові умови кредиторам, такі як відкриття рахунку в банку, переведення коштів, додаткові комісії та інші	Лізинговий проект розглядається більш оперативно, не потребує додаткових умов зі сторони лізингодавця
Нерідка практика надання так званих "відкатів" за отримання пільгових кредитів	При операціях лізингу отримання техніки є прозорим та не потребує додаткових затрат
Майно, отримане в кредит, перебуває на балансі кредитора та потребує сплати податків	Лізингове майно не перебуває на балансі лізингодержувача, що не збільшує його активи і звільняє від сплати податку на це майно

та завдяки працюючим заводам забезпечує робочими місцями чималу кількість населення, що є дуже важливим фактором в умовах високого рівня безробіття.

Література:

1. Підлісецький Г.М. Підвищення рівня фондоснащеності аграрного виробництва як основа зростання його ефективності / Г.М. Підлісецький, М.М. Могилова // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 21—28.
2. Хвесик А.М. Стратегічні альтернативи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку агропромислового комплексу України / А.М. Хвесик // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 150—161.
3. Підлісецький Г.М. Напрями наукових досліджень проблем відтворення та ринку основних засобів сільського господарства / Г.М. Підлісецький, М.М. Могилова // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 76—80.
4. Мацібора В.І. Економіка підприємства / Мацібора В.І., Збарський В.К., Мацібора Т.В. — К.: Каравела, 2008. — 218 с.
5. Лукаш С.М. Регулювання лізингових відносин у сільському господарстві / С.М. Лукаш // Механізм регулювання економіки. — 2008. — № 2. — С. 214—219.
6. Корнієнко О. Зарубіжний досвід організації лізингової діяльності / Електронний ресурс / О.Корнієнко // Механізація сільського господарства. — 2011. — № 5. — С. 20—22. — Режим доступу до журналу: http://issuu.com/4008/docs/magazine?mode=a_p
7. Оптимістичний ювілей / Електронний ресурс // Механізація сільського господарства. — 2011. — № 2. — С. 4—7. — Режим доступу до журналу: http://issuu.com/4008/docs/3_31?mode=a_p
Стаття надійшла до редакції 07.08.2012 р.

УДК 338.2

*Н. П. Сітнікова,**к. е. н., докторант, НДЕІ Мінекономрозвитку і торгівлі України*

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ПРОЦЕСІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті надається огляд підходів до визначення поняття якості життя та його вимірів. Також надаються пропозиції щодо методичних підходів до використання системи вимірювання якості життя населення у процесі стратегічного планування України у контексті його наближення до загальносвітових стандартів.

The article provides an overview of approaches to the definition quality of life and its dimensions. Also it presents proposals on methodological approaches for using quality of life measurement system in the process of strategic planning of socio-economic development of Ukraine in the context of its forthcoming to the international standards.

Ключові слова: стратегічне планування, якість життя.

Key words: strategic planning, quality of life.

ВСТУП

Якість життя населення є необхідною інтегральною характеристикою соціально-економічної системи в умовах її трансформації та розвитку. Якість життя та розвиток людини складають змістовну основу сучасних підходів до проблем економічного зростання та розвитку суспільства. Джерела сучасних концепцій якості життя та розвитку людини можна виявити в працях стародавніх мислителів. Протягом тривалого періоду проблеми людини — якості життя та розвитку — відійшли на другий план, особливо в державному управлінні. Людина в економічних теоріях трактувалась лише як засіб виробництва, тобто вона перетворилась на "людський фактор". Процеси поступового переходу від "економічного" до "соціально-економічного" розвитку, зміна парадигми вимірювання "соціаль-

ного розвитку" та визнання "людського розвитку" як рушійної сили суспільного прогресу відбувались протягом другої половини ХХ століття. Поширенню нових ідей і широкому обговоренню проблем якості життя та якості населення у взаємозв'язку з економічним зростанням сприяли роботи, що було виконано у рамках Римського клубу. Проте тільки в останні десятиліття ХХ століття відбувся істотний поворот до цих проблем у економічній теорії. Все більш очевидною є обмеженість неокласичного підходу до проблем розвитку, для якого особливо характерне підпорядкування людини економічним цілям і завданням; різке поглиблення соціальних суперечностей і неспроможність їх вирішення на основі традиційних підходів економічної теорії; бурхливий розвиток інституціоналізму та розширення сфери застосування інституційного підхо-

ду; зміна ролі людини у забезпеченні економічного зростання, посилення впливу соціології на економічну науку. Тому кінець 80-х і початок 90-х років ознаменувалися формуванням концепцій і теорій, у яких по-новому розглядалась роль людини. Насамперед, це концепція сталого розвитку та концепція людського розвитку, стрижневою ідеєю яких є положення про те, що людина — мета економічного зростання, а не його ресурс. Об'єднуючим компонентом обох концепцій є якість життя, що у першому випадку виступає як критерій, у другому — як необхідна умова. Дослідження у цьому напрямі було ініційовано агенствами ООН. Теоретичні конструкції доповнювались розробленням єдиних методологічних принципів оцінки відповідних показників. За розрахунками фахівців Світового банку, збільшення витрат на розвиток людини наразі є стратегічною лінією розвитку більшості країн. Показники якості життя та людського розвитку стають критерієм прийняття рішень у сфері економічної та соціальної політики в діяльності все більшої кількості держав і міжурядових організацій. У той же час саме за цими показниками Україна відстає від розвинених країн, що зумовлює актуальність дослідження.

Питання концептуальних засад застосування якості життя населення у стратегічному управлінні та плануванні розвитку розглянуто у працях таких вчених, як М. Абрамі, С. Аюшева, А. Барішева, В. Без'язичний, І.В. Бестужев-Лада, С. Боурке, М. Бунге, Д.Гелбрейт, Ж. Гордон, В.Гошовська, Н. Далкі, М. Денисов, Т. Дрідзе, В. Дробишева, Ф. Ендрюс, Р. Кантор, А. Кемпбел, М. Кизим, Д. Конверс, Е. Лібанова, Т. Логолетті, А. Мішел, О. Новікова, Л. Ноздріна, Б. Нолан, Н. М. Рімашевська, В. Роджерс, Д. Рурк, А. Сен, Дж. Стігліц, А. Субетто, О. Ткачов, І.В. Толстих, Д. Філіпс, В. Узунов, Л. Черенько, І. Штеффен, Р. Яппарова та інші. Недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з системними підходами до застосування критеріїв якості життя населення у процесі стратегічного планування соціально-економічного розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є висвітлення підходів до визначення поняття якості життя та вироблення пропозицій щодо застосування системи вимірювання якості життя населення у процесі стратегічного планування України у контексті його наближення до загальносвітових стандартів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Якість життя є широким поняттям, що охоплює повний спектр питань загального добробуту суспільства. Ця концепція виходить за рамки концепції рівня життя, що зосереджує увагу на матеріальних ресурсах, доступних людині, та враховує як об'єктивну, так і суб'єктивну складову (задоволеність життям, щастя, свобода вибору способу життя тощо). Суб'єктивні оцінки є невід'ємною частиною відчуття та сприйняття людиною якості життя. Оцінки якості життя мають бути враховані у процесі вироблення соціальної політики та програмування людського розвитку [3].

Термін "якість життя" був уведений у науковий обіг Дж. Гелбрейтом, який у роботі "Суспільство блага" стверджував, що капіталізм досяг рівня економічної зрілості, і тому може забезпечити "загальний добробут" та істотно підвищити якість життя всіх громадян [5]. Всесвітня Організація охорони здоров'я (ВООЗ) надає наступне визначення: "якість життя — це сприйняття індивідом його положення в житті в контексті культури та системи цінностей, у яких індивід живе, та відповідно до його цілей, очікувань, сподівань, стандартів та інтересів". ВООЗ пропонує оцінювати якість життя за наступними параметрами: фізичні (енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок); психологічні (самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення); ступінь незалежності (працевдатність, залежність від ліків і лікування); життя в суспільстві (повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм); навколишнє середовище (житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія — клімат, забрудненість, густина населеності); духовність і особисті переконання [7].

Філософський енциклопедичний словник, виданий у 1983 році, визначає якість життя як соціологічну категорію, що виражає ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб людей (якість харчування, якість одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування та навколишнього середовища, структуру дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, рівень стресових ситуацій, структуру розселення тощо) [12]. Енциклопедія соціології надає наступне визначення: "якість життя є поняттям, яке характеризує кількісний рівень і різноманітність тих матеріальних і духовних потреб, які людина має можливість задовольнити в умовах певного суспільства" [11].

Вивчення поняття "якість життя" є міждисциплінарним науковим напрямом. Американські соціологи за останні двадцять років зробили значний внесок у розроблення цієї наукової проблематики. Їх визначення містять значною мірою суб'єктивні змінні, що характеризують соціальне самопочуття особистості, задоволеність цивільними свободами, правами людини, безпекою існування тощо [1]. Наприклад, Дж. Ван Гіг розуміє під якістю життя населення максимально широкий спектр умов для відчуття благополуччя. Показово, що він цю категорію пов'язує з цілями, що визначають державну політику, спрямовану на задоволення соціальних, економічних та інших потреб, підвищення загального добробуту населення, підтримку таких умов, за яких людина та природа могли б гармонійно співіснувати [1]. А. Мішел, Т. Логолетті та Р. Кантор визначали якість життя як "загальне усвідомлене задоволення потреб людини протягом певного проміжку часу", Н. Далкі, Д. Рурк та С. Боурке — як "відчуття добробуту особою, її задоволеність чи незадоволеність життям або її щастя чи нещастя" [1]. У такому ж ракурсі вивчали якість життя Д. Конверс, В. Роджерс, А. Кемпбел, М. Абрамі [13]. Німецький вчений І. Штеффен під "якістю життя" має на увазі управління економікою в інтересах більшості населення. Французький вчений Ж. Гарден вказує на конкретні складові "якості життя", тобто він наголошує на необхідності забезпечення достатньо прийнятної для кожного рівня матеріальних благ, можливостей працевлаштування, житлових умов, доступу до транспорту та соціальних послуг та сприятливе навколишнє середовище. Ж. Гарден не обмежується лише матеріальними чинниками, він вважає, що категорія якості життя має також враховувати і духовний стан нації і, за можливості, відображати його зростання або спад. За визначенням канадського філософа М. Бунге, якість життя — це: "якість повітря, яким дихають люди, та води, яку вони п'ють, вартість і якість їжі, яку вони їдять, розмір і кількість їх житла, задоволення, яке вони отримують від сімейного життя та роботи, рівень їх участі у житті суспільства, рівень безпеки на роботі та на вулиці, кількість книг, які вони читають, театральні вистави, які вони відвідують, — всі ці якості, разом узяті, в принципі є показниками якості життя" [10].

Існуючі трактування та визначення самого поняття "якість життя" дуже неоднозначні і, зважаючи на великий інтерес дослідників до цієї проблематики, залишаються дискусійними. У наукових дослідженнях радянського періо-

ду категорія "якість життя" трактувалася лише як немарксистська система соціальних індикаторів якості життя. У своїх роботах Н. Рімашевська розглядає категорію "якість життя" як складову терміна "добробут", не розкриваючи сутності цього поняття. Н. Рімашевська вважає: "у певному сенсі результируючим показником по відношенню до змісту, що вкладається в терміни "рівень" і "спосіб життя", виявляється поняття "якість життя", яке має об'єктивний характер" [9]. І. Бестужев-Лада стверджує, що якість життя є сукупністю ряду найважливіших життєвих цінностей (як живеться людині, як задовольняються її потреби вищого порядку, в ім'я чого вона живе, який сенс її життя, чи задоволена людина своїм життям). Він визначає категорію "якість життя" як оцінку ступеня задоволення матеріальних потреб, що не піддається прямому кількісному вимірюванню, а вимагає складних прийомів непрямой кваліфікації за різними шкалами. Тому, на думку науковця, оцінка має надаватись змістовності праці і довіллі та задоволеності ними, рівню комфорту у праці та побуті, якості одягу, якості харчування, житла, житлових зручностей та навколишнього середовища, функціонуванню соціальних інститутів, якості рівня задоволення потреби в спілкуванні, знаннях, творчості та інших потреб, спрямованих не тільки на самозбереження, а й на самозадоволення та самоорганізацію особистості. І. Толстих зазначає, що при визначенні якості життя "маються на увазі такі цінності людського існування, як почуття впевненості людей у завтрашньому дні, усвідомлення своєї необхідності суспільству та можливість самостійно визначати його розвиток, здатність і готовність суспільства відгукватися на потреби та запити особистості". А. Барішева пропонує систему оцінок суспільно-економічного розвитку через індикатори "якості життя". Вона включає в цю систему "широкий спектр" соціальних характеристик — демократизацію управління, стан середовища проживання людини, здоров'я населення, можливість отримання освіти, умови праці та побуту тощо. Вона зазначає, що "економічна діяльність все більше визначається спрямованістю ціннісної орієнтації людини, тобто такі показники мають включати характеристики особистої безпеки, гарантій свободи, гармонії людини з самим собою і навколишнім світом тощо. Отже, на передній план комплексного економічного аналізу висувається завдання оцінки явищ і процесів не вартісного характеру". Головним показником у цій характеристиці виступає ступінь суб'єктивної задоволеності

особистості способом своєї життєдіяльності в конкретному соціальному оточенні [2]. А. Субетто визначає якість життя як систему якостей духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних компонентів життя. Т. Дрідзе рекомендує використовувати критерій якості життя за оцінкою таких показників, як діапазон вибору, доступність для людини засобів вирішення життєво важливих проблем; стан соціальних комунікацій та соціальної взаємодії; комфортність і освоєність середовища проживання тощо.

Однак, існують інші погляди на визначення цього поняття. Так, вчені А. Ревайкін, Р. Ануфрієва, Є. Головаха вважають, що, якщо з'явилася необхідність вводити нове поняття "якість життя", то це свідчить про порушення принципу кількісних і якісних сторін рівня життя. З іншого боку, такі вчені, як Ф. Гронський, В. Рутгайзер, А. Яковлев, вважають, що необхідно визначити самостійний показник, що характеризує якісний стан суспільства. Так, Ф. Гронський наголошує на обмеженості сформованого розуміння рівня життя: "ані абсолютні дані про досягнутий рівень споживання, ані їх порівняння з даними за минулий період або з показниками споживання в інших країнах ще не дають кількісної характеристики життєвого рівня, не розкривають його змісту та функцій, які він виконує у розвитку суспільства". Поняття якості життя має досить складну структуру. Ряд авторів відзначають, що воно включає якість здоров'я популяції, якість освіти, якість природного середовища, духовність [4]. М. Денисов визначає категорію "якість життя" як економічну і пропонує розглядати її зміст як "сукупність характеристик існування та життєдіяльності сучасної людини, що включає в себе як матеріальні, так і основні зовнішні умови її життя, відображені в масовій свідомості населення". М. Денисов не використовує в своєму визначенні якості життя понять "потреби" та "інтереси", а вживає "умови", диференційовані на матеріальні та зовнішні. Наведемо ще декілька визначень поняття "якість життя": за визначенням Г. Петропавлової, це — "соціально-економічна, соціологічна категорія, яка відображає рівень досягнення при сформованому рівні загроз всіх елементів встановленого стандарту життя населення", В. Узунова — "якісна характеристика ієрархії значення задоволення компонентами життя людини", А. Ноздріної — "категорія, яка об'єднує низку соціально-економічних параметрів, що охоплюють всю соціоекосистему, та характеризує стан задоволення матеріальних, соціальних та інших

потреб теперішнього та майбутніх поколінь в умовах збереження навколишнього середовища в залежності від існуючих економічних тенденцій і розвитку", В. Дробишевої — "інтегральна якісна характеристика життя людей, яка розкриває не тільки життєдіяльність та життєзабезпечення, але і життєздатність суспільства як цілісного соціального організму, його соціальні якості", С. Аюшеевої — "категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому та включає три взаємопов'язані системи: захищеність, гарантованість, забезпеченість", Р. Яппарової — "комплексне поняття, яке відображає рівень розвитку людського потенціалу, умови, форми та суб'єктивну оцінку його реалізації в процесі життєдіяльності людини, соціальної групи та суспільства в цілому" [6].

На підставі вивчення підходів до визначення поняття "якість життя" можна запропонувати його наступне узагальнене визначення: під якістю життя в широкому тлумаченні розуміється задоволеність населення своїм життям з точки зору різних потреб та інтересів. Узагальнюючи, слід зазначити, що це поняття охоплює характеристики та індикатори рівня життя, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку та дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу та можливість добре його використовувати і, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності та стабільності.

ВИСНОВКИ

Філософія якості життя на початку ХХІ століття виходить на перший план у стратегічному плануванні у найбільш розвинених країнах світу, наприклад, у Канаді, Великій Британії, Швеції, Японії, Нової Зеландії тощо, оскільки через якість життя можливо здійснювати інтегральну оцінку ефективності управління в умовах переходу до постіндустріального суспільства. Якість життя трактується як комплексна інтегральна характеристика напрямів взаємодії особистості з її соціальним оточенням, що відображає рівень реалізації прав людини та її соціальної свободи, можливості всебічного розвитку людини, сукупність матеріальних, культурних і духовних цінностей.

Методологія оцінки якості життя населення є важливим аналітичним/моніторинговим інструментом державного управління, що дозволяє: встановлювати орієнтири стратегічного розвитку на середньострокову перспективу, виробляти соціально-економічну політику,

враховуючи вплив її реалізації на якість життя населення, в першу чергу, найбільш вразливих груп; здійснювати аналіз поточного рівня соціально-економічного розвитку країни; здійснювати оцінку суспільного прогресу.

На підставі аналізу спеціальної літератури з теми якості життя можна навести наступні приклади завдань соціально-економічного аналізу та управління, для яких використовуються інтегральні індикатори синтетичних категорій якості життя: здійснення міждержавних та міжрегіональних зіставлень; визначення стану досягнення цілей підвищення якості життя в управлінні соціально-економічним розвитком на національному та субнаціональному (локальному) рівні; здійснення об'єктивного незалежного моніторингу якості життя населення; комплексне вивчення динаміки та темпів зміни показників якості життя; виявлення найбільш "болючих" точок суспільного життя шляхом визначення індексів-аутсайдерів рейтингів та дизагрегації відповідних індикаторів; аналіз впливу різних соціально-економічних чинників на якість життя; диференціювання груп населення за якістю життя, виокремлення груп населення, які є соціально відторгненими; зниження ризиків погіршення якості життя найбільш вразливих груп; оцінювання рівня задоволення потреб населення в матеріальних благах і різних послугах у порівнянні з раціональними нормами їх споживання; вивчення індикаторів якості життя та соціальної напруженості, нерівності, рівня корупції, соціальної патології, майнової диференціації населення у процесі аналізу та управління соціально-політичним здоров'ям суспільства; дослідження особливості національної (регіональної) ментальності та системи цінностей за допомогою побудови відповідних вимірювальних шкал на базі результатів спеціальних анкетних обстежень тощо.

В Україні доцільно розробити уніфіковану методика вимірювання якості життя та відповідну систему показників для використання у процесі стратегічного планування. Така методика також дозволить оцінювати як рівень суб'єктивної задоволеності населення життям, так і об'єктивну картину за низкою показників. Для розроблення та практичного застосування такої методики необхідним є наступне: введення єдиного понятійного апарату, узгоджене визначення якості життя та його поширення з науково-теоретичним обґрунтуванням; вивчення світового досвіду у цій сфері; розроблення системи показників та визначення інструментарію вимірювання якості життя; узгодження та затвердження цієї методики, політична воля

її впровадження для використання у практичній роботі; визначення організаційної структури, відповідальної за моніторинг якості життя населення; забезпечення відкритості процесу розроблення та використання методики.

Найважливішим завданням вимірювання якості життя є виявлення закономірностей змін суспільного добробуту для врахування у процесі стратегічного планування.

Література:

1. Американская социологическая мысль. — М.: МГУ, 1994.
 2. Андросова Г.А. Уровень жизни населения: сущность, показатели, динамика: Учебное пособие. — СПб.: ТЭИ, 2006.
 3. Бабинцев В.П. Региональная программа улучшения качества жизни населения: технологии разработки / В.П. Бабинцев, А.А. Гармашев // Технологии качества жизни. — 2003. — Т. 3, № 1. — С. 5—11.
 4. Безъязычный В.Ф. Качество жизни: учеб. пособие / В.Ф. Безъязычный, Е.В. Шилков; Рыбин. гос. авиац. технол. акад. им. П.А. Соловьева (РГАТА). — Рыбинск: РГАТА, 2004. — 96 с.
 5. Гелбрейт Д.К. Суспільство блага. Пора гуманності / Д.К. Гелбрейт. — К.: ВД "Скарби", 2003. — 160 с.
 6. Дробышева В.В. Интегральная оценка качества жизни населения региона: монография / В.В. Дробышева, Б.И. Герасимов; под ред. Б.И. Герасимова. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. — 108 с.
 7. Здоровье-21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. Европейская серия по достижению здоровья для всех. — 1999. — № 6. — С. 293.
 8. Нугаев Р.М. Качество жизни в трудах социологов США / Р.М. Нугаев, М.А. Нугаев // Социол. исслед. — 2003. — № 6. — С. 100—105.
 9. Римашевская Н.М. Система моделей уровня жизни населения. — М.: Терра, 1980. — 83 с.
 10. Современная западная социология. — М.: Политиздат, 1990.
 11. Социологическая энциклопедия в 2 Т. — М.: Мысль, 2003.
 12. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
 13. Campbell, A. The Sense of Well-being in America: Recent Patterns and Trends. — New York: McGraw-Hill, 1981. — 264 p.
- Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.*

УДК 304.4:330.342.146

О. Р. Оберван,

аспірант кафедри економіки України ім. М. Туган-Барановського,
Львівський національний університет імені Івана Франка

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У даній статті розкриваються проблеми у сфері державного регулювання рівня життя українського населення як основного показника ефективності соціальної політики, а також проводяться статистичне дослідження основних його показників.

This article reveals the problems in state regulation of quality of life of the Ukrainian population as the main indicator of the efficiency of social policy, and also it conducts statistical study of its main indicators.

Ключові слова: соціальна політика, рівень життя населення, прожитковий мінімум, рівень безробіття, зайнятість, глибина бідності.

Key words: social policy, standard of living, cost of living, unemployment, employment, poverty gap.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рівень життя населення здебільшого залежить від сукупних доходів, від яких безпосередньо залежить рівень забезпечення населення матеріальними і культурними благами, стан його здоров'я і відтворення робочої сили. Отаннім часом відбувається різка зміна структури доходів, було прийнято ряд законів та указів, що прямо чи опосередковано впливають на номінальні та реальні доходи населення. Соціалізація економіки України передбачає наповнення усіх реформ соціальним змістом, активізацію соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері, забезпечення гідних умов життя та праці, зростання добробуту громадян [4].

За таких умов соціальна політика трактується як діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми показує, що цій проблемі присвячена значна кількість наукових праць О. Євсєєвої, Я. Жаліло, А. Чухно, О. Стефанишин, Л. Шевчук, О. Новікової, Є. Лібанової та інших українських вчених. Однак вітчизняна наукова думка в напрямі дослідження доходів населення відстає від реальних змін у соціально-економічному становищі України. Разом з тим комплексної, стратегічно виваженої соціальної політики в Україні не визначено до цього часу [3].

Метою статті є статистичне дослідження рівня життя населення України як показника ефективності проведення соціальної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У період переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні останніми роками відбулися позитивні зрушення у сфері соціального розвитку населення. Однак криза, що розпочалася наприкінці 2008 р., проникла у всі сфери економіки: скорочення та затримка виплати заробітної плати, відправлення працівників у неоплачувані відпустки, скорочення робочих місць та звільнення працівників, зростання заборгованості з виплати заробітної плати. Соціально-економічна ситуація в Україні кардинально змінила життя населення, погіршення економічної ситуації призвело до поглиблення розшарування суспільства за рівнем доходу і диференціації життєвого рівня населення [2].

Встановлений державою прожитковий мінімум не відповідає реальним потребам населення, щорічне незначне його збільшення не відображає ісотного зростання цін на споживчі товари. Реальна вартість життя в умовах кризи та інфляції значно зросла, тому мінімальна заробітна плата, що встановлюється, не в змозі забезпечити задоволення навіть найнеобхідніших потреб [1].

Характерною ознакою розвитку соціальної політики України, починаючи з 2008 р., було стабільне зростання доходів громадян, зокрема наявного доходу, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. У 2012 р. порівняно з попереднім роком прожитковий мінімум в середнь-

ому збільшиться на 14% (у 2011 р. цей показник було підвищено на 8,4% порівняно з 2010 р.). Хоча попри зростання цих показників, їх співвідношення поки що далеке від стандартів Європейської соціальної хартії, згідно вимог якої мінімальна заробітна плата має становити не менше ніж 2,5 прожиткового мінімуму [6].

З листопада 2009 р. мінімальна заробітна плата встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Протягом 2011 р. мінімальна заробітна плата зросла на 8,9% (на прогнозний індекс інфляції). У 2012 р. при прогнозній інфляції 7,9% (грудень 2012 р. до грудня 2011 р.) мінімальна заробітна плата підвищуватиметься поетапно і зросте на кінець року на 12,9% [5].

За 2005—2011 рр. найбільше зростання реальної номінальної плати припадало на 2005 р. У 2009 р. реальна зарплата скоротилась на 29,5% порівняно з 2005 р., у результаті реальна заробітна плата в Україні знизилася майже на 10%, на відміну від номінальної, що зросла і досягла найнижчої відмітки за останні 5 років. Україна останнє місце в рейтингу рівня середньомісячних зарплат у Європі (у доларовому еквіваленті), складеного наприкінці 2009 р.: Україна — 230, Молдова — 250, Білорусія — 360, Росія — 670, Німеччина — 4500, Данія — 5200 [8].

У 2010 р. темпи зростання номінальної заробітної платні дещо збільшилися порівняно з 2009 р., проте уже у 2011 р. знову зменшилися на 17,5% порівняно з 2010 р. Дана ситуація відбажає типовий для бідного суспільства процес знецінення робочої сили. Питома вага оплати праці у ВВП у 2011 р. зменшилася з 52% у 2010 р. до 49,4% [6].

Згідно з даними, наведеними в табл.1, за 2005—2011 рр. темп збільшення номінальної заробітної плати постійно випереджав збільшення реальної. У 2011 р. спостерігається зниження темпів як номінальної, так і реальної заробітної плати порівняно з попереднім роком. Залишаються вельми значними борги з виплати заробітної плати. Так, розглядаючи ситуацію за останні 5 років, можна спостерігати поступове скорочення заборгованості з оплати праці (у середньому на 22%) до 2008 р. Але у 2008 р. заборгованість

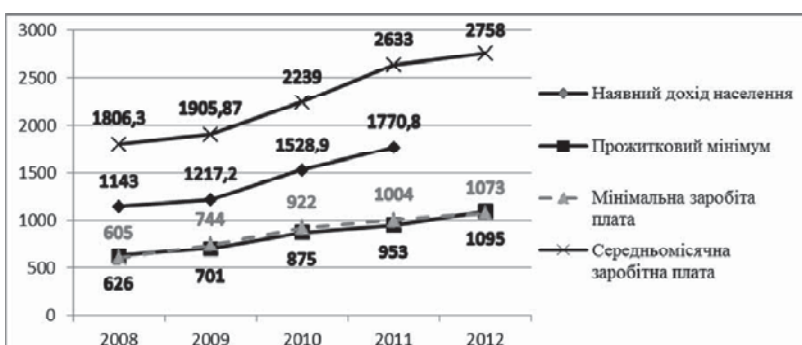

Рис. 1. Динаміка наявних доходів, прожиткового мінімуму, середньомісячної та мінімальної заробітної плати за 2008—2012 рр. (на кінець року в грн. на одну особу)[6]

з виплати заробітної плати знову збільшилася на 77,8% порівняно з 2007 р., а у 2009 р. — на 23,9% порівняно з 2008 р., що пов'язано з економічною кризою. З 2010 р. ситуація дещо покращилася і заборгованість з оплати праці скоротилася на 8,9% порівняно з 2009 р. Проте уже у 2011 р. знову зросла на 17,6% порівняно з 2010 р. [9].

Середньомісячні загальні доходи одного домогосподарства у 2011р. склали 3550 грн. У середньому на одного члена домогосподарства загальні доходи становили 1371 грн. на місяць. Рівень середньомісячних загальних доходів однієї особи в 1,5 рази перевищив середньомісячний рівень прожиткового мінімуму. Слід зазначити, що частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижче прожиткового мінімуму, зменшилася порівняно з 2010р. у 1,2 рази і склала 23% (середньомісячний розмір прожиткового мінімуму за цей період зріс на 8%).

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2011р. склали 3361 грн., що на 14% більше, ніж у відповідному періоді 2010 р. У середньому на одного члена домогосподарства сукупні витрати становили 1298 грн. на місяць.

У структурі доходів найбільшу частку займає заробітна плата — 42,3%, що дещо менше порівняно з 2010 р. (43,2%), далі ідуть соціальні допомоги та інші одержані трансферти — 39%

Таблиця 1. Динаміка оплати праці населення України за 2005—2011 рр. [6]

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Питома вага оплати праці найманих працівників у структурі ВВП, %	49,1	49,4	48,8	49,6	51,0	52,0	49,4
Темпи зростання номінальної заробітної платні до попереднього року, %	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,9
Темпи зростання реальної заробітної платні до попереднього року, %	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,5
Індекси споживчих цін до попереднього року, %	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0
Заборгованість з виплати заробітної плати, млн грн.	960,3	806,4	668,7	1188,7	1473,3	1341,0	1105,5
Середньомісячна заробітна плата, % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб (на кінець року)	178,0	206,2	237,9	270,0	256,2	255,9	276,3

(40,5% у 2010 р.), прибуток та змішаний дохід — 13,5% (12,6% у 2010 р.), а також доходи від власності (одержані) — 4,3% (4,6% у 2010 р.).

У структурі сукупних витрат та заощаджень найбільшу частку займає придбання товарів та послуг — 81,9%, що зросло на 6,7% порівняно з 2010 р. та пов'язано з підвищенням цін, як і відсоток заощаджень, який зменшився на 6,4% порівняно з 15,1% у 2010 р., майже незмінним залишилася частка поточних податків на майно, доходи та інші сплачені трансферти — 7,0% у 2011 р. і 7,1% у 2010 р., та доходи від власності (сплачені) — 2,2% у 2011 р. та 2,7 у 2010 р. [4].

Попри позитивні значення номінальних показників надзвичайно гострою залишається проблема бідності населення. Згідно даних Інституту демографії і соціальних досліджень та Федерації профспілок України, рівень бідності у 2011 р. становив 24,1 %, рівень злиденності становив 11,2 %, найбільш відчутна зміна значення показника глибини бідності, який у 2010 р. знизився до 20,9 % [8].

Така ситуація ілюструє, що зростання частки заробітної плати у ВВП та зростання ролі заробітної плати у доходах населення хоча і сприяє зростанню доходів населення та підвищенню соціальних стандартів, проте не сприяє скороченню розриву між реальними і номінальними доходами населення та не забезпечує ефективної боротьби з бідністю, і тому потребує підтримки з боку держави щодо посилення ролі соціальних стандартів та фінансової підтримки у вигляді соціальних допомог.

ВИСНОВКИ

Аналіз, проведений за основними показниками, які визначають рівень досягнення соціальних стандартів в період 2008—2012 рр., дозволяє зробити висновок, що застосування прожиткового мінімуму як соціального стандарту не виконало своєї функції. Розмір основних соціальних стандартів мінімальної заробітної плати встановлювався нижче прожиткового мінімуму, а, починаючи з 2010 р., дещо перевищував його, однак усе ж не досяг європейських стандартів, хоча попри зростання цих показників їх співвідношення поки що далеке від стандартів Європейської соціальної хартії, згідно вимог якої мінімальна заробітна плата має становити не менше ніж 2,5 прожиткового мінімуму [7].

Виходячи з вищевказаних проблем, у сучасних умовах задля забезпечення ефективності соціальної політики необхідно здійснити комплекс наступних заходів: забезпечити можливість отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів; побудувати справедливу систему опо-

даткування доходів населення; підвищити розміри мінімальної заробітної плати, шляхом переходу від визначення ціни праці як вартості засобів для особистого споживання працівника до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення працюючої людини і членів її сім'ї; удосконалити механізм договірного регулювання соціально-трудова відносин, сформувати чітку та стабільну правову базу у сфері трудових відносин; виправити допущені викривлення в оплаті праці за видами економічної діяльності [4].

Проте, рівень та якість життя населення в державі ще далекі від європейських стандартів. Тому провідним завданням розвитку країни має стати закріплення досягнень та вироблення нових позитивних тенденцій щодо покращення добробуту людини та забезпечення її довгого та здорового життя через соціальну політику, пріоритетами якої мають стати забезпечення гідного життєвого рівня населення та розвитку людського потенціалу в умовах формування інноваційної економіки України.

Література:

1. Актуальний стан та проблеми діючої системи соціального захисту в країні. — Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/recent/3803/6>
 2. Баранова Н.П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н.П. Баранова, Т.В. Новікова; Центр перспективних соціальних досліджень. Національна академія наук України. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>
 3. Ефимова М.Р. Социальная статистика / М.Р. Ефимова, С.Г. Бычкова. — М.: Финансы и статистика, 2003. — С. 462.
 4. Куйбіда М. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М. Куйбіда, К. Черніцина. — Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com>
 5. Огляд чинних процедур призначення соціальної допомоги в Україні. — Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua>
 6. Прожитковий мінімум у 2011 році. — Режим доступу: http://www.dinai.com/Docs/Svod/obsheecon/proj_min.doc
 7. Сайт Кабінету Міністрів України (вихід на всі міністерства і відомства). — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
 8. Удотова Л.Ф. Социальная статистика / Л.Ф. Удотова. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 240.
 9. Україна. Подолання бідності. United Nations Development Programme. — Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_24267mdgp.pdf
- Стаття надійшла до редакції 09.08.2012 р.

УДК 658.111

О. А. Слободчикова,

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто та систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття "реструктуризації підприємства". Автором виявлено принципи та основні ознаки реструктуризації. Також запропоновано концептуальну модель процесу реструктуризації підприємства і приведено детальну характеристику методів здійснення реструктуризації, передбачених в концептуальній моделі.

The article considers and systematizes the theoretical approaches to define the essence of the "restructuring". The author explores the principles and the main features of the restructuring. Also the article proposes a conceptual model of enterprise restructuring and gives a detailed description of methods of restructuring.

Ключові слова: реструктуризація підприємства, принципи реструктуризації, методи здійснення реструктуризації.

Key words: restructuring of enterprise, principles of restructuring, methods of restructuring.

ВСТУП

На сучасному етапі реалізації економічних реформ в Україні однією з основних перешкод на шляху до економічного зростання при досить високому рівні лібералізації економіки стало відставання процесу структурних перетворень на рівні окремих підприємств. У першу чергу це пов'язано з невисокою ефективністю управління, рівень якого в багатьох випадках не відповідає сучасним вимогам до створення ефективної системи функціонування економіки.

Кожне підприємство під впливом зовнішніх чинників (зміни попиту на продукцію, появи нових технологій тощо) стикається з необхідністю зміни своїх структур та комплексної зміни функціонування як для вирішення проблем виживання, так і для підвищення ефективності діяльності в цілому. В сучасних умовах відновлення життєздатності підприємств та їх подальший розвиток уже неможливі тільки шляхом удосконалення окремих сфер їх діяльності, процес відновлення має бути спрямований на проведення комплексних перетворень всієї сукупності сфер діяльності підприємства, що формують його господарську діяльність, з урахуванням впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та здатністю підприємства адаптуватися до цих умов.

У даному випадку з урахуванням наведених особливостей умов функціонування підприємств реструктуризація підприємств виступатиме найефективнішим ринковим інструментом підвищення ефективності їх діяльності. Вищезазначене свідчить про актуальність та необхідність дослідження сутності реструктуризації підприємства та основних методів її здійснення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження різних теоретичних аспектів реструктуризації підприємства знайшли широке

відображення в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Д. Коваленко, В. Мартиненко, М. Одінцов, Л. Йожкін, Р. Фатхутдінов, В. Володін, Г. Портнова, М. Аїстова, В. Заболотний та інших. Проте слід зазначити, що, незважаючи на існування широко висвітленої теоретичної бази щодо реструктуризації підприємства, є деякі дискусійні положення, зумовлені багатоаспектністю та складністю цього поняття, браком концептуальних досліджень у даній сфері, які потребують подальшого вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є узагальнення існуючих теоретичних підходів до визначення сутності поняття "реструктуризація підприємства" та дослідження концептуальних засад її проведення.

Відповідно до поставленої мети у даному дослідженні ставляться наступні завдання:

- вивчення та узагальнення підходів до визначення сутності поняття "реструктуризація підприємства";
- виявлення основних принципів та ознак реструктуризації підприємства;
- розробка концептуальної моделі процесу проведення реструктуризації підприємства;
- дослідження основних методів здійснення реструктуризації підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поняття "реструктуризація", що було запозичене з англійської мови, означає зміну існуючої структури суб'єкта, і у сучасних умовах широко використовується в українській економічній літературі. Водночас поняття реструктуризації досить багатогранне.

В українському законодавстві [1, ст. 29] під реструктуризацією підприємства розуміється

здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

Відповідно до Наказу Міністерства промислової політики України "Про затвердження положення про реструктуризацію підприємств" від 18 липня 2008 року № 460, реструктуризація підприємств — це здійснення комплексу організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зростання обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та підвищення ефективності виробництва [2, п. 1.1].

У роботі Коваленка Д. І. реструктуризація постає системним процесом, що поступово охоплює перетворення таких елементів: маркетингової ресурсної, конструкторської ресурсної складових; спеціалізовано-функціональної стадійної складової; виробничої складової (матеріальної ресурсної, технологічної ресурсної, технічної складових), організаційної ресурсної, кадрової ресурсної складових; планування фінансової ресурсної складової, статутно-правової ресурсної складової, постачальної, збутової стадійних складових та управлінської складової [3, с. 29].

Мартиненко В. П. трактує реструктуризацію підприємства як цілеспрямовану трансформація факторів виробництва, зміст якої розкривається у процесах виробничої, фінансово-економічної, організаційної і маркетингової діяльності підприємств відповідно до стратегії їх життєздатності. Автор зазначає, що реструктуризація передбачає комплексну зміну методів управління підприємством [4, с. 92].

Одінцов М. розглядає реструктуризацію підприємства як комплекс заходів з приведення діяльності підприємства у відповідність до стану зовнішнього ринкового середовища і сформованої конкурентної стратегії розвитку [5, с. 58—59].

Фатхутдінов Р. А. інтерпретує реструктуризацію як процес комплексної зміни методів та умов функціонування організації відповідно до зовнішніх ринкових факторів та стратегії її розвитку [6, с. 329—330].

Володін В. В. визначає реструктуризацію підприємства як важливий етап, що зумовлює досягнення підприємством необхідного рівня ефективності і забезпечує його конкурентоспроможність [7, с. 50—51].

Портнова Г. О. запропонувала наступне визначення реструктуризації: комплекс взаємозв'язаних заходів різної природи та змісту, які спрямо-

вані на забезпечення ефективності використання потенціалу підприємства, а також збільшення його конкурентоспроможності [8].

Заболотний В. М. пов'язує реструктуризацію з комплексом заходів, спрямованих на подолання кризових явищ та антикризовим управлінням [9].

Дослідження різних підходів до визначення сутності реструктуризації дає підстави виокремити такі її характерні ознаки:

- включає комплекс заходів із оновлення й поліпшення різних параметрів економічного стану та сфер діяльності підприємства (виробничої, техніко-технологічної, організаційно-економічної, інвестиційної, фінансової тощо);

- може проводитись як у підприємствах, що перебувають у скрутному фінансовому становищі (тобто виступати інструментом фінансового оздоровлення), так і на успішно діючих підприємствах, які мають великий потенціал зростання;

- може бути спрямована на вдосконалення внутрішньогосподарських фінансово-економічних відносин та на адаптацію діяльності підприємства до зовнішнього середовища;

- напрями структурних перетворень підприємства мають бути погоджені зі стратегічними цілями його розвитку;

- довгостроковою ціллю кожного підприємства є збільшення вартості бізнесу, яке забезпечується зростанням ефективності виробництва, підвищенням конкурентоздатності, зміцненням фінансової стійкості та підвищенням інвестиційної привабливості.

Реструктуризація підприємства як економічне явище обов'язково характеризується системністю, проте, окрім загальносистемного характеру, реструктуризація підприємства має здійснюватись і з врахуванням конкретно-цільового підходу. Конкретно-цільова спрямованість реструктуризації передбачає, що процес її реалізації складається з наступних елементів: мети, цілей, об'єкта, предмета, алгоритму, методів, критеріїв реструктуризації та цільових показників (результати неперервного процесу перетворення).

З урахуванням загальносистемного характеру проведення реструктуризації реалізація цього процесу має відповідати загальним принципам. У традиційному розумінні під принципом розглядають основне вихідне положення певної наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку [10, с. 631]. Відповідно до цього, під принципами реструктуризації слід розуміти основні правила здійснення перетворень підприємства. Доцільним буде виділення наступної системи принципів реструктуризації промислових підприємств:

- принцип комплексності (у процесі проведення реструктуризації мають бути охоплені усі сфери діяльності підприємства);

- принцип адаптивності (реструктуризація має сприяти підвищенню здатності підприємства пристосуватись до умов зовнішнього середовища, яке постійно змінюється);

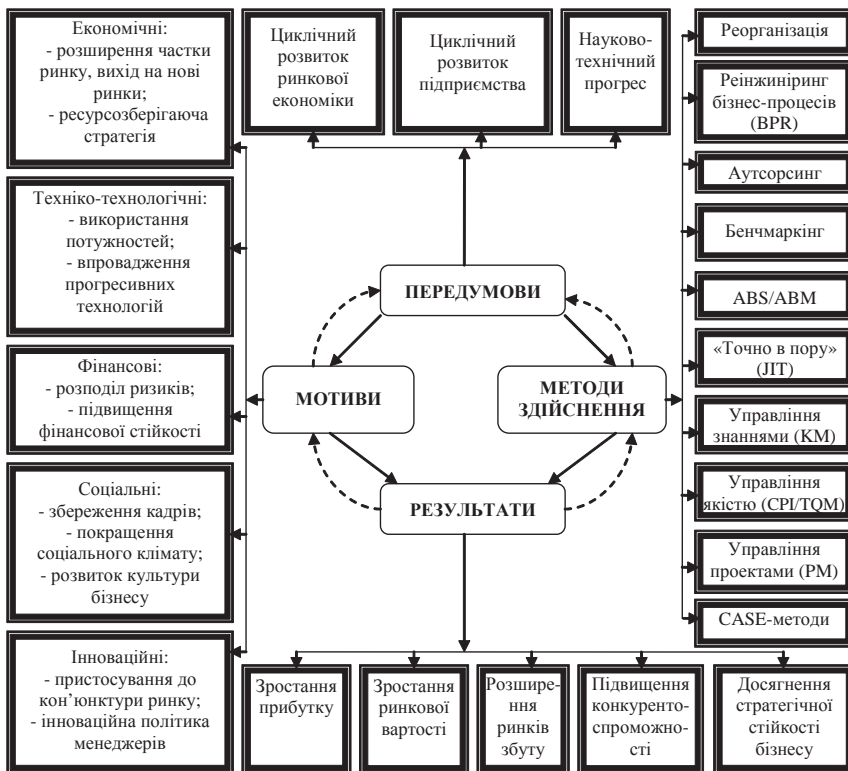

Рис. 1. Концептуальна модель процесу реструктуризації підприємства

— принцип ітеративності (наявність зворотного зв'язку, який має інформаційний характер і сприяє координації управлінських дій при здійсненні реструктуризації підприємства);

— принцип обґрунтованості (прийняте рішення має свідчити про актуальність проведення реструктуризації з урахуванням існуючих обмежень та можливих сценаріїв розвитку);

— принцип системності (процес реструктуризації підприємств повинен мати безперервний та системний характер);

— принцип інноваційності (підприємство має впроваджувати зміни, які мають інноваційних характер);

— принцип зниження опору змінам (подолання або зниження опору змінам працівниками підприємства, впровадження заходів для підвищення зацікавленості в позитивних результатах проведення реструктуризації);

— принцип ефективності (витрати, які пов'язані з проведенням реструктуризації, мають бути менші, ніж економічний ефект від реструктуризаційних перетворень).

У загальному ж вигляді процес реструктуризації як процес здійснення комплексу перетворень на підприємстві неодмінно має бути логічним та відповідати визначеній концепції змін. Прийняття рішення щодо проведення реструктуризації передбачає, що керівництво підприємства має усвідомлювати необхідність здійснення комплексу реструктуризаційних заходів (передумови), мати уявлення про існуючі внутрішні та зовнішні сти-

мули для досягнення загальної мети реструктуризації (мотиви), визначити методи здійснення перетворень для досягнення цілей реструктуризації (методи здійснення), оцінити результати проведення комплексу реструктуризаційних заходів. Концептуальні складові процесу реструктуризації представлені на рис. 1.

Більш детально необхідно зупинитись на характеристиці запропонованих (на рис. 1) методів здійснення реструктуризації [10 — 13].

— Реорганізація — припинення діяльності підприємства з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення);

— Реінжиніринг бізнес-процесів (BPR) — це сукупність методів і засобів, призначених для кардинального поліпшення основних показників діяльності підприємства шляхом моделювання, аналізу і перепроєктування існуючих БП. РБП застосовується за необхідності радикальних змін, що передбачає створення цілком нових, ефективніших БП на підприємстві без урахування їх старої організації.

— Аутсорсинг — передача сторонньому виконавцю ряду функцій підприємства. При цьому аутсорсинг є формою взаємодії, при якій підприємство — сторонній виконавець, — продаючи замовнику свої товари або послуги, включається в "управлінські контури" підприємства-замовника як функціональний підрозділ, залишаючись при цьому юридично та організаційно відокремленим.

— Бенчмаркінг — процес знаходження і вивчення найкращих з відомих методів ведення бізнесу. Це спосіб оцінки діяльності підприємства порівняно з кращими підприємствами чи конкурентами. Його мета — підвищення ефективності власної діяльності та отримання переваг у конкурентній боротьбі.

— ABS/ ABM — сукупність методів вартісного аналізу бізнес-процесів, ланцюжків створення вартості, окремих організаційно-структурних одиниць, а також методів підвищення економічної ефективності процесів управління; використовується як аналітичний засіб, що дає змогу визначити можливі шляхи поліпшення вартісних показників.

— "Точно в пору" (JIT) — сукупність методів підвищення якості робіт та обслуговування. Всі ресурси, необхідні для одержання продукції, що постачаються в той момент і в тих кількостях, які необхідні для своєчасного виконання робіт на всіх виробничих місцях та випуску продукції відповідно до виробничої програми. Необхідні умови:

точність і узгодженість поставок; висока якість компонентів виробництва, які постачаються.

— Управління знаннями (КМ) — сукупність стратегічних та оперативних заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу підприємства з метою збільшення результативності діяльності.

— Управління якістю (СРІ / ТQM) — метод, заснований на концепції управління якістю продукції, що випускається. Якість повинна бути спрямована на задоволення поточних і майбутніх потреб споживачів як найважливішої ланки виробничої ланки. Досягнення відповідного рівня якості вимагає постійного вдосконалення виробничих процесів.

— Управління проектами (РМ) — методи організації, планування, керівництва, координації трудових, матеріальних, фінансових ресурсів протягом проектного циклу, спрямованні на ефективне досягнення його цілей шляхом застосування сучасних методів, техніки та технології управління для отримання визначених у проекті результатів за складом та обсягом робіт, вартості, часу, якості й задоволення учасників проекту.

— CASE-методи (SADT, IDEF ARIS, SA/SD) — сукупність методів проектування і розроблення складних систем програмного забезпечення, що підтримується комплексом засобів автоматизації, які взаємопов'язані. Використовуються для подолання обмежень при використанні структурних методологій проектування за рахунок їх автоматизації та інтеграції засобів, що підтримують.

Вибір методів проведення реструктуризації підприємства здійснюється залежно від соціально-економічних умов розвитку економіки країни, що склалися на певному етапі, та специфіки діяльності підприємства, що реструктуризується. Успіх проведення реструктуризації окремих підприємств залежить від врахування індивідуального характеру здійснюваних змін, який полягає у можливості підприємства серед розмаїття методів та напрямів реструктуризації обрати той метод та напрям, який найбільш повно відповідав поставленим завданням і цілям підприємства і фінансування якого підприємство може собі дозволити.

ВИСНОВКИ

Жорстка конкурентна боротьба, спад платоспроможного попиту, посилення кризової ситуації у фінансово-кредитній системі, політична та економічна нестабільність для більшості промислових підприємств стали основними причинами зниження обсягів виробництва продукції, посилення загрози збитковості та банкрутства. В умовах, що склалися, проведення реструктуризації підприємств може суттєво вплинути на позитивні зміни в промисловості.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягають у можливості їх використання з метою постійного підвищення ефективності діяльності підприємств шляхом використання відповідних методів проведення реструктури-

зації, реалізація яких спрямована на стабілізацію економічної діяльності підприємства та адаптацію до функціонування ринкового середовища.

Література:

1. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визначення його банкрутом" від 22.12.2011 року № 4212-IV [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4212-17>.

2. Наказ Міністерства промислової політики України "Про затвердження положення про реструктуризацію підприємств" від 18.07.2008 року № 460 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0718-08>.

3. Коваленко Д.І. Реструктуризація промислових підприємств України як системний процес / Д. І. Коваленко // Фондовий ринок. — 2006. — № 8. — С. 28—31.

4. Мартиненко В.П. Реструктуризація підприємств промисловості як умова розвитку сучасної економіки / В.П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2005. — № 3(46). — С. 92—95.

5. Одинцов М. Реструктуризація — путь повышения конкурентоспособности производства / М. Одинцов, А. Ежкин // Экономист. — 2000. — № 10. — С. 58—65.

6. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации: учебник. — [3-е изд. перераб. и доп.]. — М.: Маркет ДС, 2008. — С. 329—330.

7. Володин В.В. Операционный менеджмент: учеб. Пособие / В.В. Володин, О.А., Огай, Ю.В. Нефедов. — М.: Маркет ДС, 2007. — С. 50-51.

8. Портнова Г.О. Механізм вибору виду й оцінки ефективності реструктуризації промислового підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Г.О. Портнова / НАН України; Інститут економіки промисловості. — Донецьк, 2008. — 20 с.

9. Заболотний В.М. Реструктуризація підприємства: навч. посібник. Міжнародний інститут бізнесу / В.М. Заболотний (ред.), А. П. Батенко, В.А. Білошапка та ін. — К.: Міленіум, 2001. — 439 с.

10. Економічна теорія. Політекономія: підручник / В.Д. Базилевич та ін.; ред. В.Д. Базилевич. — 7-ме вид., стер. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.

11. Аистова М.Д. Реструктуризація підприємств: вопросы управления. Стратегии, координации структурных параметров, снижения сопротивления преобразованиям: монография / М.Д. Аистова. — М.: Альпина Паблишер, 2002. — 287 с.

12. Сосненко А.С. Анализ экономического потенциала действующего предприятия: монография / А.С. Сосненко — М.: Эконом. Лит-ра, 2003. — 207 с.

13. Хаммер М., Чампи Дж. Рейнжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе / Пер.с англ. Ю. Е. Корнилович. — 2-е изд. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2007. — 288 с.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2012 р.